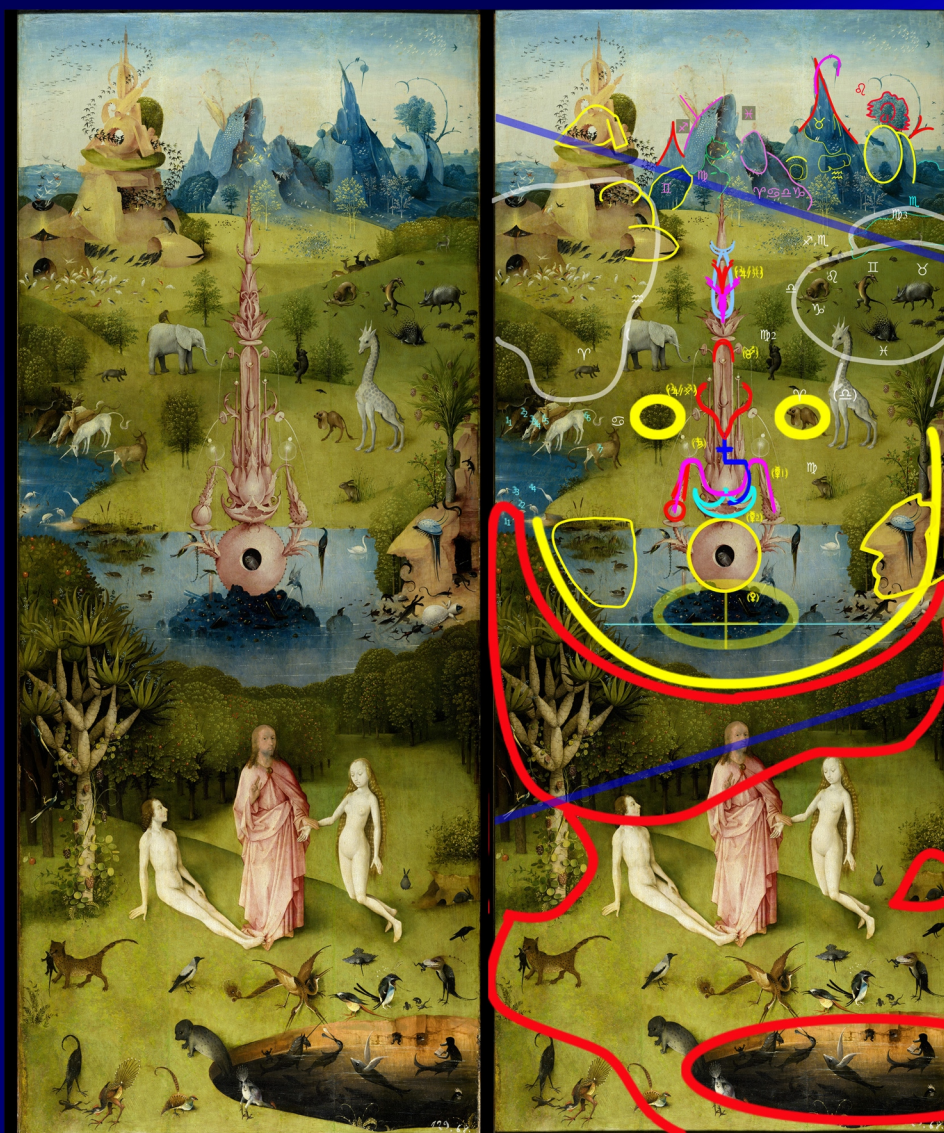

Waszlavik László:

HIERONYMUS BOSCH **A GYÖNYÖRÖK KERTJE CÍMŰ** **TRIPTICHONJÁNAK SZIMBOLIKÁJA.**

BOSCH KÓDOLÁSI RENDSZERÉNEK LÉNYEGE
ÉS BEÁGYAZOTTSÁGA
A NYUGAT-EURÓPAI FESTÉSZETI NYELVBE

Waszlavik László

HIERONYMUS BOSCH
A GYÖNYÖRÖK KERTJE CÍMŰ
TRIPTICHONJÁNAK SZIMBOLIKÁJA.
BOSCH KÓDOLÁSI RENDSZERÉNEK LÉNYEGE
ÉS BEÁGYAZOTTSÁGA
A NYUGAT-EURÓPAI FESTÉSZETI NYELVBE

2024

TARTALOMJEGYZÉK

1. Elméleti alapok	
1.1. A csillagmitoszi szemlélet és megjelenése a szóbeli és ábrázoló művészetben.....	1
1.2. A csillagmitoszi nyelv ABC-je, a Pap-Kustár kör (hármass állatkör).....	2
1.3. A körbefutó zodiákus és a hétbolygó rendszer. Tejút-szimbolika és Vég-Kezdet kódolás. Példa: Bosch Az erdőnek füle van a mezőnek szeme című tanulmánya.....	5
1.4. A hermetika más komponenseinek jelentősége a festészetben. Példa: Bosch hét halálos bűn és négy utolsó dolog.....	13
1.5. A nyugat-európai mainstream festészeti kódolási rendszer, az EDM.....	25
2. A Gyönyörök kertjének részletes elemzése	
2.1. Szerkezeti áttekintés.....	28
2.2. Bal panel.....	30
2.3. Középső panel	
2.3.1. Az Éden négy folyója és az égi város.....	38
2.3.2. A központi medence.....	46
2.3.3. A kompozit zodiákus.....	50
2.3.4. Az EDM rendszer.....	63
2.3.5. Az égi város középső tornyának másodlagos megjelenítése.....	68
2.3.6. A hét halálos bűn és a hét mennyei erény megjelenítése.....	70
2.4. Jobb panel. A Nagy Arkánus megjelenítése, az első és a harmadik panel közötti szimmetriák. Az antikrisztus-antiteremtő megjelenítése.....	80
Irodalom és illusztrációk.....	90

1. ELMÉLETI ALAPOK

1.1. A CSILLAGMITOSZI SZEMLÉLET ÉS MEGJELENÉSE A SZÓBELI ÉS ÁBRÁZOLÓ MŰVÉSZETBEN

A csillagos ég mozgásainak rögzítése igen régen jelen van például a sziklarajzokon, „naptárköveken” megaliteken. Ezek a mozgások periodikusak, amire különféle naptári rendszerek íródnak. A viszonylag újabb objektumokon felismerhetők a ma is ismert naptárak. Ilyen a zodiákus naptár, ami a 12 zodiákus csillagképet az év során végigjáró Nap mozgásán alapul, és amiből a ma ismert 12 hónapos rendszer keletkezik, ilyenek az úgynevezett sziderikus (27,32 nap) és szinodikus Holdciklusra (29, 53 nap) íródó Hold-naptárak, a Nap és a Hold napokban számított keringését egyeztető luniszoláris (2, 8 és 19 éves) naptár. A csillagos égbolt azonban nem csak „naptár”. A mitológia legősibb műfajai, az eredet és teremtésmondák is az égre íródnak. Jól mutatja ezt a kettősséget, hogy a naptarat számos hagyományban, például a Nart eposzban az Istenek ajándékának tartják, azaz az „Első őssel” vagy a legfontosabb ősökkel kötik össze. Hérodotosz egyik szkíta eredetmondájában az égből aláhulló négy aranytárgyban (isteni ajándékban) a négy évszakot azonosíthatjuk. Giorgio de Santillana Hamlet malma című munkájával (1969) a modern művészettörténet is felfedezi, hogy az északi népek mitológiája mögött az úgynevezett nagy éves zodiákus (a precessziós, 26000 éves „zodiákus”) húzódik meg, megjegyzem, a csillagmitoszi elvről a gyakorló képzőművészet előtte és utána is tudott – hisz például 1980 körül egy magyar festő, Tóth Menyhért még asztrálmítikus rendszerben fest. Hasonlóképpen Rudolf Drössler Als die Sterne Götter waren című munkája (1976) is a csillagmitoszi elv újrafelfedezésének számít. Néhány sorral ezelőtt a „viszonylag újabb objektumok” kifejezést azért használtam, mert a régebbi műalkotásokon nincs jelen a mindössze néhány ezer éves zodiákus, de jelen lehet egy másik összetevő. Majd egy évtizede kezdtem írni egy sztyeppi szimbolikával foglalkozó könyvet, amiben arra a megállapításra jutottam, hogy a sztyeppi műtárgyak, de az eredet- és teremtésmondák is kettős szerkezetűek („kétkörösek”). Általában van bennük egy „földi értelmű” naptári rendszer, vagy akár egy egész naptári enciklopédia, és egy másik, az evilág és a túlvilág közötti közlekedést leíró „totemkör”, ami az ember vagy emberi közösség leszületését és távozását a túlvilágra úgy fogalmazza meg, mintha az ember vagy a közösség egymásután felvenné az ősök totemalakjait. A szkíta műalkotások jellegzetes ilyen totemsora a Madár-Szarvas-Ló-Ember, ahol a Madár az első ősz szerepét játssza. A szibériai fratriarchális társadalmaknál az első őst – a Madarat – a társadalomszervezési hierarchiának megfelelően a fratriatotem (Medve/Nyúl vagy Pillangó) követi, ennek a gyereke az Ember. A Közel-kelet szfinxeiben a Madár-Oroszlán-Ember totemsor figyelhető meg. A sztyeppe két nagy észak-déli átjáróján (Kaukázus, Altáj) ezek a rendszerek keveredhetnek. A sztyeppi műtárgyak naptári és totemkörét azért volt nehéz szétválasztani, mert mindkettő „állatkódos”. Az ősök totemalakjain keresztüli evilágra születést és távozást kaukázusi tudósok egyébként leírták, de ennél többet is mondhatunk. A sztyeppi műtárgyak „kódolási rendszerét” vizsgálva azt érzékeltem, hogy a totemkör alapesetben (egy egyszerűbb verzióban) a Tejútra, az égbolt egyik legfényesebb alakzatára íródik. Ez érthető is, hisz a Tejút – ahogy a neve is mutatja – egy égi útnak tűnik, de mivel rálépni nem lehet, nem az evilágból való, így alakulhatott ki az a képzet még a kétrétegű világkép keletkezésének idején, hogy a Tejút a túlvilágra, az első őshöz vezet, és onnan is indul. Nincs kizárva, hogy a műalkotásoknak ez a totemkörrel kapcsolatos komponense jóval régebbi mint a naptári, de amit biztosan állíthatunk, hogy jóval régebbi, mint a fejlődési stádiumaival együtt is csak pár ezer éves zodiákus. A Tejút felső végénél lévő Orion csillagkép első ősként (például Nimródként) való azonosítása igen sok népnél ismert, és egyes feltételezések szerint több tízezer éves is lehet, és az láthatóan a csillagmitoszi képzetek egy jóval régebbi rétegéhez tartozik.

Az olyan szakrális, pontosabban keresztény festészeti alkotások vizsgálatánál, mint Bosch művei, persze bőven a zodiákus korszakban vagyunk, és így joggal merül fel, hogy ezen a területen is érvényesek lehetnek a Santillana vagy Rudolf Drössler által felvetett asztrálmítoszi gondolatok, és szemlélet. Elemzéseink során látni fogjuk, hogy ez így is van, a festészetben – különösen nyugaton – egy kimondottan a zodiákusra épülő „titkos”, de inkább úgy mondanám, hogy elfelejtett kódolási rendszer figyelhető meg, aminek mára az evolúciója is jól látszik.

Minden írott nyelvnek – és a képírás is ilyen – van egy ABC-je, és a nyugati festészet rejtett kódolási nyelvének felfedezését sokáig hátráltatta, hogy ez az ABC nem volt közzismert. Felfedezése, pontosabban a művészetelmélet számára való újrafelfedezése (mert mint jeleztem, a festők ezt az ABC-t régóta smerték, nyugaton legalább a Krisztus kori időktől fogva és napjainkig elmenőleg) elődeimnek köszönhető, akik Magyarországon a 80-as évek közepén publikálták a „hármass állatkört”, amit a következő fejezetben veszünk szemügyre.

1.2. A CSILLAGMITOSZI NYELV ABC-JE, A PAP-KUSTÁR KÖR (HÁRMAS ÁLLATKÖR)

MAGYAR HÁRMAS ÁLLATÖVI RENDSZER												
	KOS TAVASZPONT	BIKA	IKREK	RÁK	OROSZ- LÁN	SZŰZ	MÉR- LEG	SKOR- PIÓ	NYILAS	BAK	VÍZ- ÖNTŐ	HALAK
ZOD. JEGY	♈	♉	♊	♋	♌	♍	♎	♏	♐	♑	♒	♓
NYUGATI KELETI	KOS KUTYA	BIKA DISZNÓ	IKREK PATKÁNY	RÁK ÖKÖR, TEHÉN	OROSZLÁN TIGRIS	SZŰZ NYÚL, MACSKA	MÉRLEG SÁRKÁNY	SKORPIÓ KÍGYÓ	NYILAS LÓ	BAK KECSKE, BÁRÁNY	VÍZÖNTŐ MAJOM, IFJÚ	HALAK KAKAS, MADÁR
HOLDHÁZAK	KUTYA FARKAS (BÁRÁNY) KÉTFEJŰ MADÁR	DISZNÓ GALAMB	PATKÁNY/EGÉR BAGOLY, DENEVÉR	ÖKÖR, TEHÉN, BÖLÉNY GÓLYA, EGYSZARVÚ	PÁRDUC TIGRIS RÓKA	NYÚL, MACSKA MEDVE	SÁRKÁNY SZARVASKÍGYÓ GILISZTA	KÍGYÓ GÍMSZARVAS	LÓ DÁMSZARVAS	KECSKE, BÁRÁNY SZAKÁLL, SAKÁL	IFJÚ MAJOM HOLLÓ	KAKAS PÁVA
uralk. bolyg.	♂	♀	♂♀	♂	☉	♂♀	♀	♂	♂	♂	♂	♂

T1 ábra

A hármass állatkör jelentőségét az adja, hogy nagyjából a párizsi izmusokig, de sokszor utána is a nagy európai festők ezt a rendszert használták, legyen az Raffaello, Dürer, Rembrandt, Delacroix, Velazquez, hogy csak néhányat említsék. Az asztrálmítoszi festményeken ugyanis zodiákus jegyek vannak elrejtve, és azok nem csak a nyugati (mediterrán) alakjukban azonosíthatók, hanem a keleti zodiákus jegyeiként is, sőt a zodiákus jegyeket az úgynevezett kínai Hold-házak állatkódos alakjai is hozhatják. Azt hogy a műalkotásokban a nyugati és a keleti zodiákus jegyei kölcsönösen megfeleltethetők egymásnak, tudomásom szerint először Jankovics Marcell, a magyar csillagmítoszi iskola „alapítója” írta le egy 1980-as munkájában [1]. Ebben a tanulmányban Propp híres meseelméletét helyezte új alapokra, megállapítva, hogy a tündérmeséket érdekesebb a zodiákus 12 jegyén (tipikusan az Oroszlántól a Rákig) végigfutó történeteknek tekinteni (Propp 31 úgynevezett funkciót, jellegzetes népmesei szegmenst, mesei helyszínt ír le). Azt is leírja, hogy a korábban azonosított 7 szereplő lényegében a hét asztrológiai bolygó (Nap, Hold, Merkúr, Vénusz, Mars, Jupiter, Szaturnusz), amihez nyolcadikként a Földet is hozzáveszi. Ezzel Jankovics Marcell nemcsak a szóbeli de – ma már azt is tudjuk, hogy – a vizuális alkotások egyik legfontosabb rendező elvét fedezte fel. Ami számunkra itt és most érdekes: a tanulmány zárófejezetében leírja, hogy a nyugati Kost a keleti Kutya, a Bikát a Disznó, az Ikreket a Patkány hozhatja, és így tovább. A rendszer valójában egy fél évtized múlva vált „hadrafoghatóvá”, amikor azt kiegészítették a 28 kínai Hold-házzal, mint harmadik körrel, melyeket 2-nként, illetve 3-anként rendeltek az egyes zodiákus jegyekhez. Ma sem tudjuk pontosan, hogy ezt ki vagy kik fedezték fel, esetleg milyen munkamegosztásban. Jankovics Marcellel folytatott levelezésemben ő a háromkörös rendszert „Pap-Kustár” körnek nevezte, utalva Pap Gábor művészettörténészre és Kustár Zsuzsa keramikusra. Kustár Zsuzsa 1984-ben járt Pap Gábor előadásaira, és 1985-ben egy miniatúrán festette meg a hármass állatkör rendszert, ahhoz más öveket is hozzávéve. Nem zárnám ki, hogy a rendszer kialakításában Jankovics Marcellnek is szerepe volt, és az indító lökést talán a feljebb említett Rudolf Drössler könyv egyik ábrája adhatta, amin egy kínai „világtükör” szerepel, megjelenítve többek között a 28 Hold-ház állatkódos alakját. A háromkörös rendszer körül volt némi vita, ezért annak pontosításához további forrásokat kerestem, és megtaláltam a keleti zodiákus és a 28 kínai Hold-ház eredeti összerendelését, Irina Palagina orosz asztrológusnő és tudós leírásában [2]. Az ott szereplő eredeti kínai „kétkörös” rendszer (a keleti zodiákus és a

kínai holdházrendszer megfeleltetése sokkal logikusabb és szimmetrikusabb volt mint a magyar (ami egyben európainak tekinthető), tehát látszott, hogy Kínából került Európába, és egy híres azerbajdzsáni szőnyegen sikerült azonosítani egy Európa felé tartó köztes rendszert is. Az azerbajdzsáni szőnyeg egy kisebb szimbolikai enciklopédia, ami tartalmaz egy ötévszakos kaukázusi naptári rendszert, egy test-lélek-szellem rendszert és egy totemsorral kiegészített zodiákust. Ez utóbbit a T2 ábrán mutatom.

T2 ábra [6]

A zodiákusban a medvére acsarkodó Oroszlán nincs az igazi helyén, de ebbe most nem mennék bele, az a sztyeppe kaukázusi észak-déli átjárója által hozott ellentmondásokról szól. Ami számunkra érdekes, hogy a zodiákus állatok, amik az oroszlán kivételével keletiek, két vagy három dombot „uralnak”, amik a Holdházak számát adják, és bár a Kos kivételével nincsenek konkrétan megadva, látszik a kettős-hármas hozzárendelések szerkezete. Ez már nem a kínai, hanem a nyugati kiosztás, ahol a kezdet jegye – a Kutya (Kos), illetve az Oroszlán, és sejtethetően az azokkal szembeni jegyek a három holdházak. A Kutya (Kos) harmadik holdházára a szőnyeg két állatot is megad, a sünt és talán a pusztai rókát, tehát a kódolás még bizonytalan. A Vízöntőt a Holló holdház hozza, ami már nyugati kód (az eredeti kínai rendszerben a Holló a másik két madárral együtt a Halaknak megfelelő Kakashoz tartozik). Nem tudunk elmerülni az ábrázolás igen érdekes részleteiben, a két csillagos motívum által megjelenített Tejút, a totemsor, az ezekhez kötött születés és halál kérdésében (a nő ölén fekvő fiú a születés helyén található, de csontvázszerű lábai miatt a halála is jelezve van), itt most számunkra az a fontos, hogy lássuk a folyamatot, hogy a sztyeppén mint az árukat és a tudást is közvetítő „sztrádán” hogy kerül át és szervesül az európaival az ázsiai szimbolika. A Palagina-munka és az azeri szőnyeg nyomán a Pap-Kustár kört minimálisan módosítottam (főképp metastruktúrájában, a kettős-hármas hozzárendelések vonatkozásában), és azt a T1 ábra szerinti formában használok.

A háromkörös rendszer alapvető a nyugati festészet „dekódolásában”, de korántsem elégséges. Mintegy másfélszáz asztrálmítikus kódolt festmény tanulmányozása után számos olyan további gyakorlati

tudnivalóval kellett megismerkednem, sok olyan tapasztalatra tettem szert, ami nem foglalható ilyen egységes rendszerbe, mégis szükséges az eredményes elemzéshez. Röviden ezekre is kitérnék.

A festők nemcsak a zodiákus jegyeket, hanem az asztrológiai bolygókat is elrejtik a festményeken, és ennek is kialakult rendszere van. A bolygókat általában a képjelük, vagy azoknak a festészet céljára módosított változata jeleníti meg. A Jupitert például nem a ma szokásos, hanem egy „kézírásos” képjele szokta hozni. A Merkúr képjele elég bonyolult, azért azt egy íves „M” is megjelenítheti. A Vénuszt az ötös szám jellemzi (nyolc Vénusz év nagy pontossággal azonos öt Nap-évvvel 1), ezért azt (sokszor bordó, lilás vagy vörös) ötszög, ritkábban ötágú csillag vagy más nyilvánvalóan az 5-ös számra utaló motívum, néha „V” vagy íves „V” is hozhatja.

A hármas állatkörben szereplő állatoknak leggyakrabban a feje van elrejtve a festményeken, de valószínűleg a szarvas állatok megkülönböztethetősége érdekében kialakult egy olyan szokás, hogy a Bikát befelé hajló szarvakkal, a Kost kifelé hajló szarvakkal, a Bakot egyenes vagy közel egyenes szarvakkal, a Skorpió és a Nyilas holdházaait adó szarvasokat (agancsos állatokat) természetesen elágazó szarvakkal ábrázolják. Itt a Bak megjelenítése a legmeghökkenőbb. Tovább nehezíti a felismerést, hogy ezek a motívumok, különösen a Kos-jel és a Bak-jel fejjel lefelé is állhatnak. A zodiákus jegyeket a szokásos asztrológiai képjelükre hasonlító más alakzatok is hozhatják. A Szüzet és a Skorpiót gyakran jeleníti meg három függőleges, amihez a Szűz esetében a függőlegesek tömbjére visszamutató hurok vagy nyíl csatlakozik, míg a Skorpiónál kifelé mutató nyilat látunk (ez mintha a Skorpiónak a külvilágra való orientáltságát jelezné). A Rákot az állat testét jelző háromszög és az ahhoz csatlakozó befelé hajló két ív („olló”), két törtvonal vagy két egyenes is hozhatja, gyakran egy kis háromszög jelzi az állat fejét. Szélsőséges esetben csak az ollót látjuk leginkább egy szimmetrikus íves „V”-ként. Hagyományos a Rák középkorú női fejjel való kódolása is. Ennek valószínűleg az az oka, hogy a horoszkópházak és a zodiákus jegyek között analógiás kapcsolat van. A zodiákus jegyeket mitikusan az év legfontosabb pontjától, a tavaszponttól (Kos, Kutya) számozzák, a mesékben is gyakoriak az így képzett mitikus számok. A Rák ilyen értelemben a negyedik jegy, a neki megfelelő negyedik horoszkópház viszont többek között a „rég” család, mindenekelőtt az anyát hozza, sokszor ennek még az „anyai szeretet” értelme is kivehető. Egy jelentős magyar festő, Csontváry például zodiákus vallási kódokat is használ, és a közismert ateisták-Vízöntő, és a kevésbé közismert kereszténység-Mérleg kódolás mellett a kereszténységre (és talán a szeretetvallásokra vonatkoztatva) a Rák segédkódot is bevezette. A Szüzet hozhatja egy fiatal női fej is, de a mitikus festők érdekes szokása, hogy a fiatal fiúval megjelenített Vízöntőt (az Ifjú a Vízöntő holdháza) néha úgy is megerősítik, hogy a fiú mellé lányt is tesznek, azaz egy fiatal párt rajzolnak. Ezekre a kisebb és konkrétabb szabályokra, megoldásokra itt képi példákat nem hoznék, mert az elemzés folyamán úgyis találkozunk velük.

További vizuális kódolási tudnivalókat tárgyalunk majd az úgynevezett EDM rendszer bemutatásakor is.

1.3. A KÖRBEFUTÓ ZODIÁKUS. TEJÚT-SZIMBOLIKA ÉS VÉG-KEZDET KÓDOLÁS. PÉLDÁK: EGY SALZBURGI „JÉZUS SZÜLETÉSE” FESTMÉNY; A GUNDESTRUPI ŰST EGYIK LEMEZE ÉS BOSCH AZ ERDŐNEK FÜLE VAN A MEZŐNEK SZEME CÍMŰ TANULMÁNYA

A Hamlet malmánál említettük, hogy abban mindenekelőtt az úgynevezett precessziós zodiákusnak a mitológiában való megjelenéséről van szó. Elsődlegesebb azonban az egy természeti évhez rendelt zodiákus (az úgy nevezett kis éves zodiákus) és a hagyományban az ahhoz rendelt analógiák.

T3 ábra [7]

Egy a Pap Gábor iskola által 1999-ben kiadott munka [3] mintegy 40 ilyen kulturális analógiát sorol fel a népmeséktől a fadaragásokon át a népszokások éves rendjéig. A zodiákus persze a festészetben is megjelenik, sőt az úgynevezett EDM rendszer tárgyalásánál látni fogjuk, hogy a festészet már a VI. századtól kezdve egy jóval bonyolultabb asztrológiai rendszert használ, de abban is van úgynevezett körbefutó zodiákus. Pont ugyanúgy, ahogy a Janovics Marcell által leírt modellben a mesék tipikusan az Oroszlántól a Rákig futó egy teljes zodiákusra íródnak, a festményeken is megfigyelhető az egymást sorrendben követő zodiákus jegyek jelenléte, általában a kép kerülete mentén. Mintha egy rejtett kör lenne a képekben. Ennek a zodiákus körnek van egy jellemző, „szabványos” helyzete, amikor a legmagasabb éves napálláshoz (a nyári napfordulóhoz) tartozó Rák (konkrétan a Rák 0 foka) szintén a kép „tetején” található, míg a téli, alacsony napállásnak megfelelő Bak (téli napforduló) a kép alján. A festmények zodiákusa általában „jobbra forog”, azaz a jegyek a Kostól a Halakig (a „Kezdet jegyétől”, a tavaszponttól a „Vég jegyéig”, a Halakig, vagyis a természet haláláig) az óramutató járása szerint követik egymást. Ez a szabványos helyzet jellemző, de nem kizárólagos.

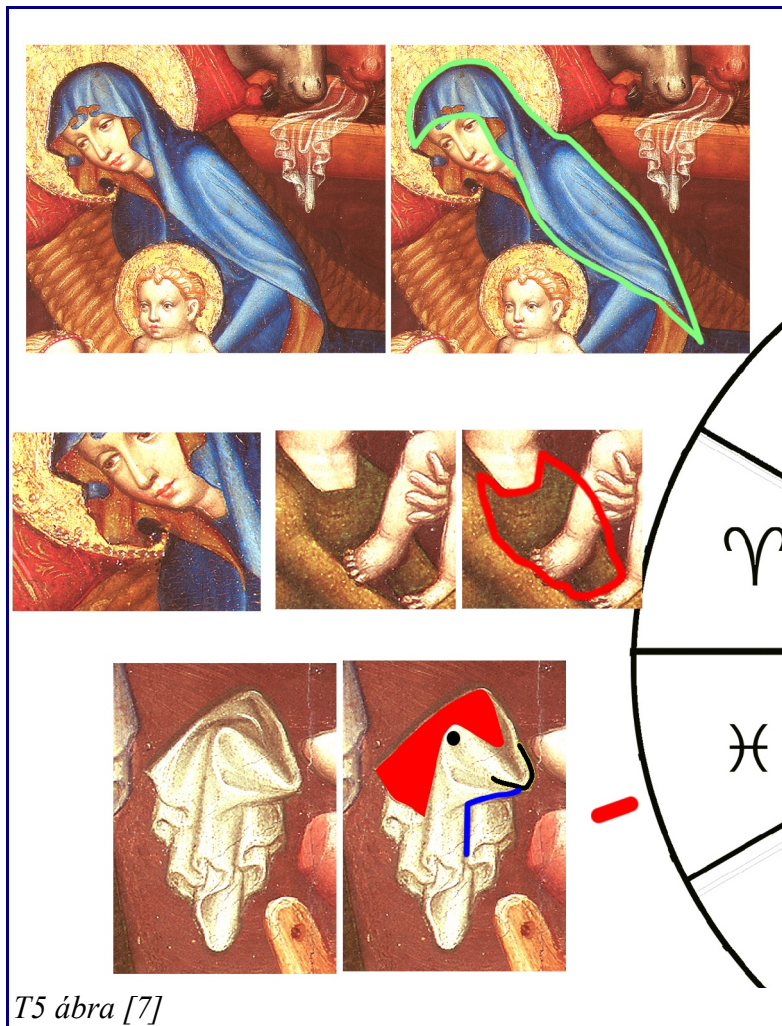
A T3 ábrán a bécsi Belvedere galéria Krisztus születése című festményét látjuk (kb. 1400-ból). A T4 ábra ugyanennek a képnek a körbefutó zodiákusát szemlélteti részleteiben. Ennek a tetején két igen hasonló állatfejet látunk, ami a hasonlóság

T4 ábra [7]

miatt az Ikrek jegyét hozza. Szabványos esetben a következő jegynek a Ráknak kell lennie, és valóban, a két állat közül a jobboldali (piros fejű) egy tehén, ami a háromkörös táblázat szerint a Ráknak felel meg. Innen kissé jobbra és lefelé, azaz „a nem látható zodiákus kör” mentén haladva a szent fejére és fejfedőjére az Oroszlán jegyének a stilizált (egyszerűsített) képele írható (türkisszel jelölve), ami a soronkövetkező Oroszlánt hozza. Tovább haladva „a kör mentén”, a szent mellénél egy jobbra tekintő medvefej gyanítható. Táblázatunkból ellenőrizhető, hogy a Medve a Szűz holdháza, azaz a Szűzzel egyenértékű kód. Így megkaptuk az Oroszlán után álló jegyet is. A soronkövetkező jegy a Mérleg. Ezt a fest-

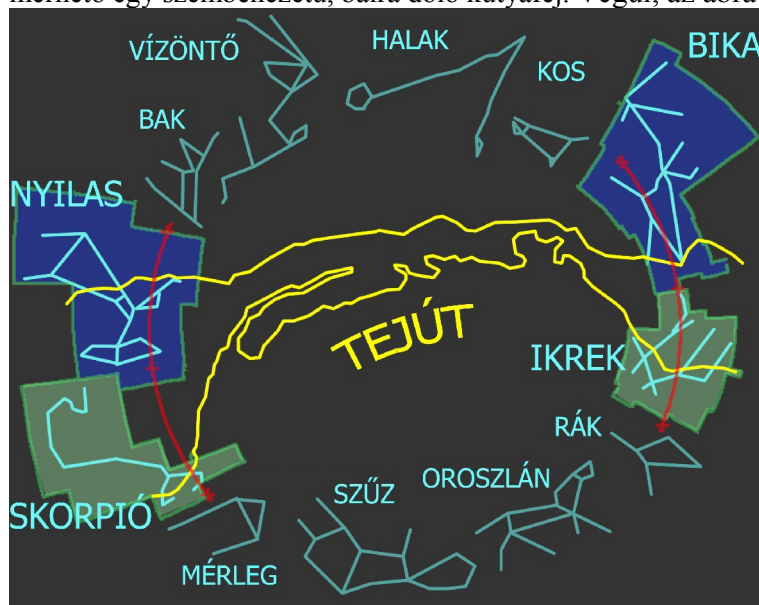
ményeken általában egy vízszintes ív hozza, ami a Mérleg képjelére hasonlít. Néha az ívhez két talp is tartozhat. Ez az ív a szent térdére íródik. Ez alatt, továbbra is a körön haladva Mária lábfeje táján egy érdekes barna részlet nagyítható ki, amit kontrasztosítva mutatok. Ez egy kígyófej, és táblázatunkból látható, hogy a Kígyó a Skorpió keleti párja. Mária köntösének a lábait takaró részére a nagy gyűrődéstől indítva egy íj-alak írható. Az ilyen „íj” a Nyilast szokta kódolni.

T5 ábra [7]

A Nyilast adó íjhoz sokszor az íjra merőleges „nyílvevő” is tartozik, itt inkább csak egy „nyílhegyet” látunk. Már említettük, hogy a Bakot (ami a Nyilas után következik) a festők sokszor egy egyenes szarvú kecskefejjel jelenítik meg, és azt néha fejjel lefelé ábrázolják. Itt is ezt látjuk. A vizet töltő nő köntöse alól kilógó szoknyarész egy fejjel lefelé álló háromszöggé hozza a kecskefejet, amihez két kis vízszintes szarv csatlakozik. Egyébként a világos (tipikusan fehér) szín is gyakori megoldás, ezzel a festők alighanem a tél fehérségére utalnak (a Bak a tél kezdőjegye). A vizet öntő nő természetesen a Vízöntőt adja, ami sok nyelven szó szerint „vizet öntő személyt” jelent. A hátralévő három jegy sorrendben a Halak, a Kos és a Bika, amik jól láthatóan szabályosan íródnak a nem látható körre, és pont ebben a sorrendben (T5 ábra). Táblázatunkból látható, hogy a Halak keleti párja a Kakas. Ezt egy olyan félprofilból ábrázolt kakasfej jeleníti meg, ami a vizet töltő nő melletti törülközőben ismerhető fel. A következő jegy a Kos, amit szintén a keleti párja, a Kutya kódol. A T5 ábrán középmezőnyben három kis panelt helyeztem el. A baloldali Mária csuklyájának bal alsó részén egy szembenézetű, kissé jobbra dőlő kutyafej

ismerhető fel, elálló fülekkel. Jól látszik a kutya két szeme. Ugyanakkor a kisdedit tartó nő mellén is felismerhető egy szembenézetű, balra dőlő kutyafej. Végül, az ábra tetején látjuk azt a „galambot”, ami Mária csuklyájára és hátára íródik. A Galamb Bika-Hold-ház, így utolsó jegyünket, a Bikát hozza. A körbefutó zodiákus tárgyalását én egyébként az év legfontosabb pontját, a tavaszpontot adó Kostól szoktam kezdeni, mint említettem általában ez a mitikus számolás kiindulópontja is. Itt azért tértem el ettől a szokásomtól, mert az Halak-Kos-Bika szakaszt részletesebb felbontásban, külön ábrán akartam hozni.

T6 ábra

Mutatnék még egy példát a körbefutó zodiákusra – a Gundestrupi üst egyik lemezén –, de még előtte hasznos lesz a Tejút és a zodiákus kapcsolatának, illetve az ahhoz kapcsolódó úgynevezett Tejút-szimbolikának a bemutatása. A T6 ábrán sematikus ábrázoltam az állatövet, és hogy ahhoz képest hogy látszik a Tejút az északi félteke égboltján. A Tejút „felső”

szára a Bika és az Ikrek között fut át, az „alsó” vége pedig két ágra (lábra) bomlik, az egyik a Skorpióra, a másik a Nyilasra fut ki. A Tejúthoz a hagyomány az annak végpontjaihoz közel álló jegyeket rendeli. Látható, hogy a Tejút ilyen értelemben bizonytalan helyzetű, mert a felső vége a Bikához, de az Ikrekhez is rendelhető, az alsó végénél pedig nem mindig veszik figyelembe az elágazást. Így több „kétpontos” és „hárompontos” kódolás is kialakult. Tapasztalatom szerint a leggyakoribb a Tejút Nyilas-Ikrek tengelyre kódolása, amikor az virtuálisan két átellenes jegyet köt össze a zodiákus körben, de létezik a Bika-Skorpió tengelyre való kódolás is. Sokszor találkoztam az Ikrek-Skorpió-Nyilas hárompontos kódolással is, ami a Tejút alsó elágazására is tekintettel van. A Tejút két lába közötti terület szimbolikai szempontból megint csak fontos rész, ami népmesékben és mondákban mint az óriás (vörös vagy kiszúrt) szeme, barlang, földfelszíni kráter vagy mélyedés, faodú jelenik meg. Jankovics Marcell leírja, és ezzel én is sokszor találkoztam, hogy ez a Tejút-hasadék átjáró a felvilágba (túlvilágba), háromrétegű világkép esetén a felvilágba és az alvilágba is. A hagyomány szerint tehát a Tejút a túlvilágra vezet, amihez hozzátenném, hogy általában a felső, a Bika-Ikrek közelében lévő végét tekintik a túlvilághoz esőnek. A festészeti kódolásban is igen fontosak a Tejúthoz kötődő analógiás képzetek. A hagyományban általában a Tejútra, mint az evilágot és a túlvilágot összekötő alakzatra íródik a személyes vagy kollektív evilágra születés és a túlvilágra távozás. Jelenti a transzcendenciát, de az összegzőbb, magasabb értelemben szemlélt életutat is, amiből elvonódott a „hétköznapi életút” jelentés is, és annak vonzatai, például életcél, stb. Egy különleges jelentése, ami a kollektív leszületésből származhatott – az azonos szerepkörbe születő mitikus személyek sora. Egy magyar eredetmondában (Emese álma) ilyen az őszanya által sebes pataknak (Nagy Folyónak, az is a Tejutat jelenti a Lelkek Útjával és a Madarak Útjával együtt) látott dicső királyok sora, de Raffaello egyik Madonna képén (Esterházy Madonna) is találkoztam ilyen kódolással, ott Keresztelő Szent Jánosnak (Jézus elődje), Jézusnak, és Szent Péternek (Jézus utódja) az alakja vetül a Tejútra. A Tejút további jelentése az égi gondviselés (gondoljunk Héra kifröccsenő tejére, ami a Tejútnak a görög mitológia szerinti jelentése).

A Tejút-szimbolikára a Gyönyörök kertje középső paneljének elemzésekor is szükségünk lesz.

Folytassuk az elméleti alapok tárgyalását a Gundestrupi üst egyik lemezének vizsgálatával, amin körbefutó zodiákus és Tejút-megjelenítés is található (T7 ábra)!

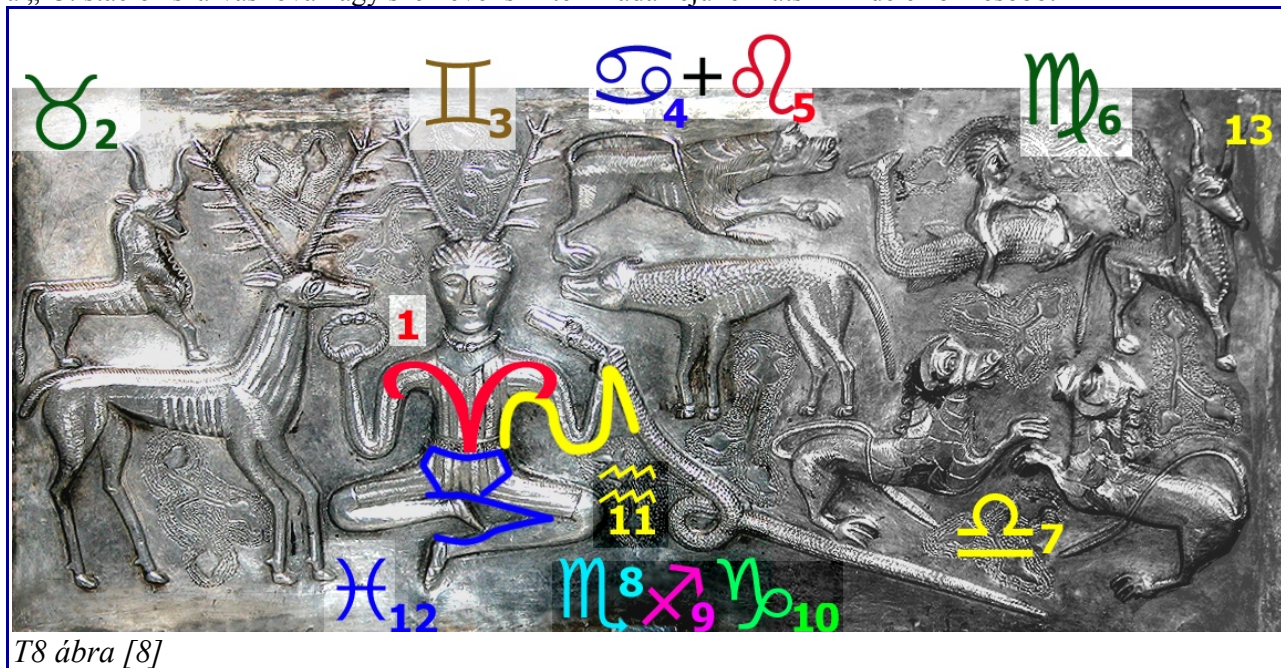
T7 ábra [8]

Erre a lemezre a sztyeppi szimbolika könyv írása idején közvetve Ajman Doszumbajeva hívta fel a figyelmemet a kazakisztáni Eurázsia Egyetemről, és a lemeznek meghatározó szerepe volt az úgynevezett kétkörös rendszerek (naptári-totemkörös rendszerek) elméletének kialakításában.

A lemeznek a Wikipédián elérhető fotóját a jobb elemezhetőség érdekében „kiegyenesítettem” és több helyen retusáltam. Az ábrázolás jól tükrözi a nyugati és keleti zodiákus, illetve holdházrendszer összeíródását, és érdekessége egy „13-ik” stáció megjelenése, ami a totemkörhöz tartozik. A körbefutó zodiákust és más szimbolikai alrendszereket a T8 ábra alapján tárgyalnám.

Kezdjük a körbefutó zodiákus kimutatását a tavaszponti Kossal. A Kos széthajló képjele az ábra bal felén látszó, kezében karikát tartó karcsú és igen széles vállú férfi felsőtestére írható. Ha azonosítjuk a vállat, a felkarokat és az alkarokat, látjuk, hogy ilyen váll nincs, azt a mester a Kos képjele miatt alakította ilyenre. Az osztott karika alighanem a zodiákus kör megjelenítője. A „szabványos” sorban a második jegy a Bika, amit a kép bal felső sarkában álló bika hoz. Ennek a bikának a fején egy érdekes osztóvonal van, ami arra enged következtetni, hogy a bika „csőrös”, azaz abban benne van egy madár is, és ez azért lesz érdekes, mert

a „13. stáció” szarvas lova nagy szemével szintén madárfejűnek látszik – de erről később.

T8 ábra [8]

A Bika után következő Ikreket két azonos motívum, két agancs jeleníti meg. A baloldalon látható kettős levél szintén az Ikrekre (vagy az agancsok kettősségére) utalhat. Az agancsmotívum persze nem véletlen. A Gímszarvas és a Dámszarvas a Skorpió és a Nyilas egy-egy holdháza. Így a két agancs, ha azt a Nyilashoz tartozónak vesszük, egyszerre jeleníti meg a Nyilast és az Ikreket, amiről tudjuk, hogy egy kétpontos Tejút-kód. Figyeljük meg, hogy az embertől balra eső nagy szarvas lábai, de még a felette látszó kis bika lábai is az Ikreket és a Nyilast összekötő Tejút ferdeségének megfelelően dőlnek. Ráadásul a szarvas hasa alatt egy bagolysziluett ismerhető fel. A Bagoly az Ikrek holdháza (lásd a táblázatot), tehát ez a szarvas ezzel a bagollyal együtt is kódolja a Tejutat. Ha az agancsot a Skorpió holdházához kötjük, akkor az egyik agancs a bikával együtt a Bika-Skorpió kódú Tejutat jeleníti meg. Visszatérve a körbefutó zodiákusra, a Rákkal folytatjuk. A Rák képjelében egy előreutató és alatta egy hátramutató ív látszik, az embertől jobbra pedig egy előre álló és alatta egy visszafelé álló állat ismerhető fel. Ez a két állat tehát a Rák képjelét adja. A két állat közül az egyik oroszlánszerű, ami a következő jegyet, az Oroszlánt is hozza. Megjegyzem, ennek az állatnak a farka tartozik az oroszlánhoz, a feje inkább kutyás, az alatta lévő állat meg pikkelyes, tehát abban benne van a hal is. Itt a mester valószínűleg a Halak-Kos (Kutya=Kos) átmenetet akarta jelezni az ember közelében, akiben ugyanez a két jegy jelenik meg (a Halak megjelenítéséről később lesz szó, azt az ember lábai adják). A Kos a természeti év kezdete és analógiáiban a „Kezdet jegye”, míg a Halak a természet halála, a tavaszi újjászületést közvetlenül megelőző állapot, azaz a „Vég jegye”. A mitikus gyakorlatban ez egy nagyon fontos átmenet, amit én sokszor „Vég-Kezdet”-kódolásnak szoktam nevezni. Ezzel az átmenettel ugyanis a hagyományos művek számos analógiát kódolnak. Ez az új ciklusba lépés, a természet újjászületésének a helye, és a hagyomány ehhez társítja az újjászületést, a hasonló értelmű gyógyulást és gyógyítást, a feltámadást, üdvözülést, a túlvilágra lépést, egy új élet kezdetét esetleg más környezetben, új helyen, család-, nemzetség-, országalapítást, világalapításként a Teremtést. A Vég-Kezdet kódolással szintén találkozunk majd a Gyönyörök kertjének elemzésekor. Folytassuk a körbefutó zodiákus vizsgálatát! Az Oroszlán után a Szűz következik. Ezt az oroszlántól jobbra, tehát a szabályos helyén egy halon lovagló meztelen nő hozza. A Halak egyébként a Szűzzel átellenes jegy, ami szintén egyfajta visszaigazolás. A mitikus alkotók egy adott jegyet gyakran erősítenek meg azzal, hogy együtt hozzák a diagonális vagy trigonos megfelelőjükkel (megfelelőikkel). A lemez jobb szélénél lefelé kanyarodva két szembeforduló oroszlánt látunk, melyek úgy helyezkednek el, mint egy kétkarú mérleg két serpenyője vagy nyelve. Ezek a Mérleget adják. De a Mérleg és az előző Szűz között van még egy talányos „13-ik” stáció, a madárfejű, szarvas ló. Ez a stáció valójában nem tartozik a körbefutó zodiákushoz, és ezzel kapcsolatban egy kisebb magyarázattal tartozom. Ez a totemkör része. Figyeljük meg, hogy ez az állat igen hasonlít a baloldali bikára, és arra szimmetrikusan helyezkedik el. Mindkettőben benne van a sztyeppi „Első ős”, a Madár. A jobboldali állatban pont a sztyeppi legtipikusabb „szkíta” totemsora, a Madár-Szarvas-Ló-(Ember) azonosítható. Ez a stáció annak a fentebb tárgyalt totemkörnek a része, amiben az ember felveszi az ősök alakjait. Korábban írtam, hogy alapesetben (az egyszerűbb ábrázolásokon és megjelenítésekben) az ember és a közösség

leszületése és a túlvilágra távozása a Tejútra íródik (A típusú totemkör), de van egy összetettebb, „fejlettebb” képzet is, amikor csak a leszületés (a totemsor befutó ága) íródik a Tejútra (B típusú totemkör). Itt ezt a csőrös bika jeleníti meg, ami Bikaként a Tejút felső végén van. Ezt követően – mondjuk úgy, hogy – a Tejúthasadékon mint túlvilág-evilág kapun keresztül „leszületett ember” már a zodiákusban mint a földi valóságban, világban van, és a zodiákus szabványos irányában folytatja az útját a Bak, a Vízöntő és a Halak irányában, majd eléri a Halak-Kos (Vég-Kezdet) átmenetet. Számos népdal és monda végződik úgy, hogy a Kostól diagonálisan a Mérlegre (esetleg a Szűzre) ugrik, és ez a földi történet vége. Ez a gundestrupi lemez azt jelzi, hogy innen az út a Szűz és a Mérleg között vezet vissza a túlvilágra, az Első őshöz, a Madárhoz. Igen sok műtárgyban (például Nagyszentmiklósi kincs elragadási jelenete) és sztyeppi eredetmondában azonosítható ez a „Tejút – téli jegyek – Szűz-Mérleg régió” totemkör, de mivel a Gyönyörök kertjében ezzel nem lesz dolgunk, itt nem bocsátkoznék további részletekbe, hanem folytatnám a Mérleget követő stációval, a Skorpióval. A lemezt készítő mester itt egy kígyó segítségével igen szellemesen egyszerre három jegyet jelenített meg. Először is a Kígyó a Skorpió keleti megfelelője, amivel meg van a Skorpió. A kígyó íj alakban hajlik, ami a Nyilast is hozza. Végül, a kígyón középen van egy hurok, ami a Bakra utal. A Bakot hagyományosan egy olyan kecskeként szokták ábrázolni, ami egy hurkolt farkú kígyóban (sárkányban) végződik, ez a hurok a Bak képjelén is látszik, különösen a kézzel írt formájában – ott ez a hurok a legnagyobb és a legszembevetőbb összetevő. Ez a kézírásos képjel gyakran fordul elő a festményeken, Boschnál is találkozni fogunk vele. A soronkövetkező Vízöntőt több „gyengébb” kód jelezheti. A Vízöntőt ezen az ábrázoláson hozhatja a képjelére utaló hármass félhullám vagy törtvonal és a Holló holdház. A jegy megjelenítőjének illik a Bakot adó kígyó és a Kost hozó felsőtest közé esnie, így szóba jöhet a számunkra jobb váll, alkar és felkar, illetve a kígyótest által jelzett vegyes hármass félhullám-törtvonal rendszer vagy az említett felkar és alkar közé felülről írható meglehetősen sematikus hollófej, vagy az ezek alá írható még sematikusabb, balra felfelé álló madár. A Halak kódolása is meglehetősen „gyenge”, rejtett. Számos olyan „töröküléses” ábrázolást láttam, például kőbabákat, ahol a keresztbetett lábak hozták a Halak képjelét, és a felsőtestre írt Kos-jel a Kost (ez így együtt Vég-Kezdet kód, és a síremlék szerepű kőbabáknál megfelel annak, amikor az európai fejfákon az szerepel, hogy született és meghalt, persze dátummal), de itt a lábak kissé nyitott állásúak. A lábak közé így egy kakasfej írható, amihez a nadrág öv alatti részén a taréj is megtalálható (késsel jelölve). A Kakas a Halak keleti megfelelője, amivel az utolsó jegyünk is előállt.

A Gyönyörök kertjének elemzéséhez igen fontos a Vég-Kezdet kódolás ismerete, mert abba valamilyen formában mind a három panelen beleütközünk. Az első és a harmadik panelen nem is a teljes Halak-Kos átmenet hozza a Világalapításként felfogható Teremtést (a harmadik panelen annak a lehetetlenségét), hanem csak a Kutya (=Kos) mint a Kezdet állata vagy kódja, hisz a Teremtésnek nincs ciklikus előzménye, amihez a Halak tartozhatna. De hogy az első és a harmadik panelen Bosch a Teremtést jelző kutya-alakokat a Halak-Kos (=Kakas-Kutya) Vég-Kezdet kódolásból származtatja, bizonyítja, hogy egy Teremtésről szóló tanulmányán a fő helyen pont a Halak-Kos kód jelenik meg egy kutya és egy kakas formájában. Vizsgáljuk meg ennek a műnek a számunkra érdekes részleteit (T9 ábra)!

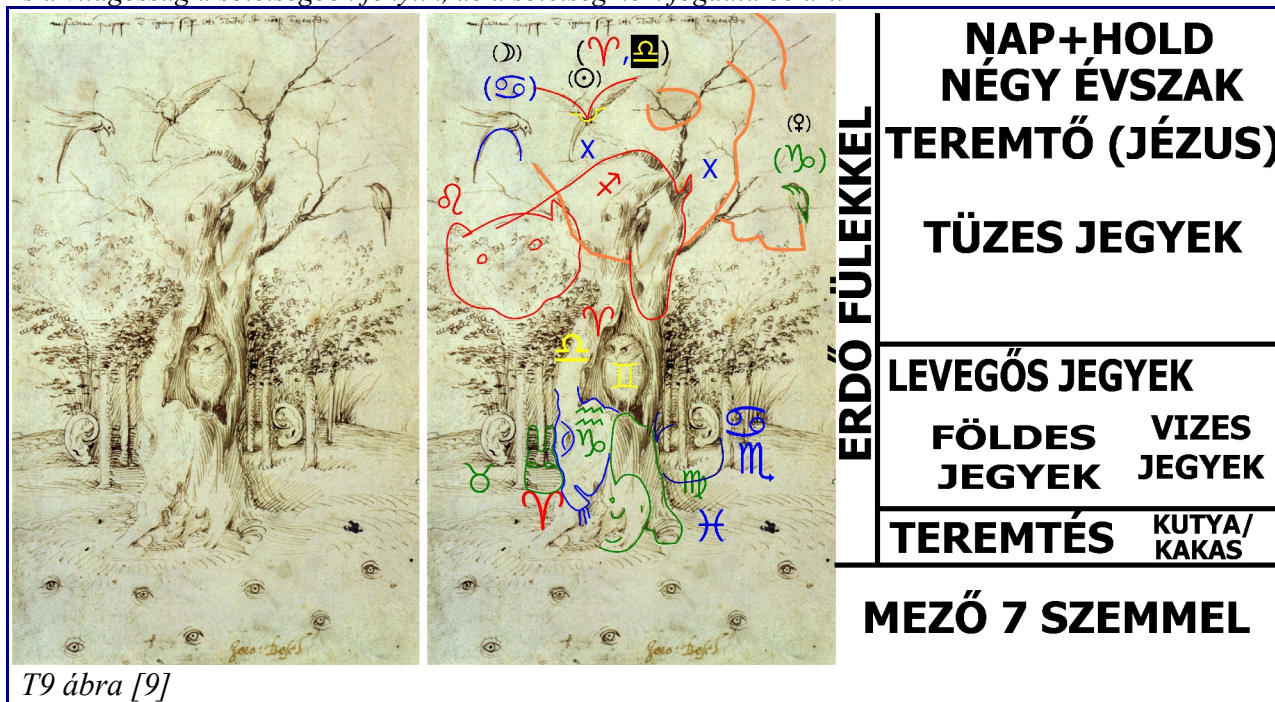
A rajz Az erdőnek füle van, a mezőnek szeme címet viseli. Ez a cím számos nyelvben ismert mint szólás, de az eredeti értelmét már elfelejtették. 2015 körül népdalszimbolikával foglalkoztam, és elemeztem egy híres magyar népdalgyűjtő egyik kedvenc dalát, aminek igen rejtélyes, misztikus szövege volt. Hamarosan kiderült, hogy a népdal egy pontos logikájú zodiákus vázra íródik, és van egy olyan változata, ami egy érdekes előkével indul:

*„Zúgadoz az erdő sok szép énekszótól
Tündöklök a mező sok búzavetéstől”*

Annakidején csillagmitoszi előadásokra járva talán Szántai Lajostól hallottam először, hogy a népmesékben a csengő-bongó erdő a hanggal teremtést jelenti, azt, hogy „Kezdetben vala az ige”. Az előke első sorában pont egy ilyen erdő szerepel, ahol madárdal hallatszik. Az is érzékelhető, hogy egy zodiákus szerkezetű népdalban ez a tavaszi megújulásnak, a tavaszpontnak felel meg, ami a Koshoz vagy a Halak-Kos átmenethez rendelhető. Az előkéből az is látszik, hogy a második sor az első párja, csak ott nem hangról, hanem fényről van szó, és Szántai Lajos gondolatán továbbmenve az előke a **fényvel és hanggal teremtést** fogalmazza meg. Ilyen alapon gyanakodni kezdtem, hogy Bosch Az erdőnek füle van a mezőnek szeme című munkája is a fényvel és hanggal teremtést fogalmazza meg, hiszen a címben itt is az erdő és a mező, illetve a hangnak megfelelő fül és a fénynek megfelelő szem szerepel.

A hanggal teremtést a „Kezdetben vala az ige” formulából ismerjük, ami János evangéliumának bevezetőjében, az úgynevezett Logosz Himnuszban szerepel. Megjegyzem, a hanggal és fényvel teremtés kettőssége ott is felismerhető. Idézném az első öt sort (János 1:1-5):

„Kezdetben vala az Íge, és az Íge vala az Istennél, és Isten vala az Íge.
Ez kezdetben az Istennél vala.
Minden ő általa lett és nála nélkül semmi sem lett, a mi lett.
Ő benne vala az élet, és az élet vala az emberek világossága;
És a világosság a sötétségben fénylik, de a sötétség nem fogadta be azt.”

T9 ábra [9]

Ez az öt sor egy szorosabb egységet alkot a Logosz Himnuszon belül, és akár egy mondat is összevonható, ami a Teremtés részeként szorosan összeköti az ígét, az életet és a fényt (világosságot).

Bosch szóbanforgó képe a címnek megfelelően két nagyobb egységre bontható. A rajz felső felén a „halló”, füllel bíró erdő az egyik emberi érzékszerv révén a hanggal teremtést hozza, mert a hangot a füllel halljuk. A kép alsó részén a mezőt látjuk hét szemmel, ami alighanem a hét asztrológiai bolygóra utal. Ez egyfajta szimmetriát ad, ugyanis a komplexebb mitikus festményeken alapvetően a zodiákus jegyek és az asztrológiai bolygók vannak elrejtve. Esetünkben a jegyek a kép felső felén, az erdő területén, míg a bolygók a kép alsó felén a mezőben jelennek meg. A Gyönyörök kertjének elemzése szempontjából számunkra az erdő területének az alja érdekes, ahol a fa tövének két oldalán egy kutya és egy kakas van elrejtve (T10 ábra).

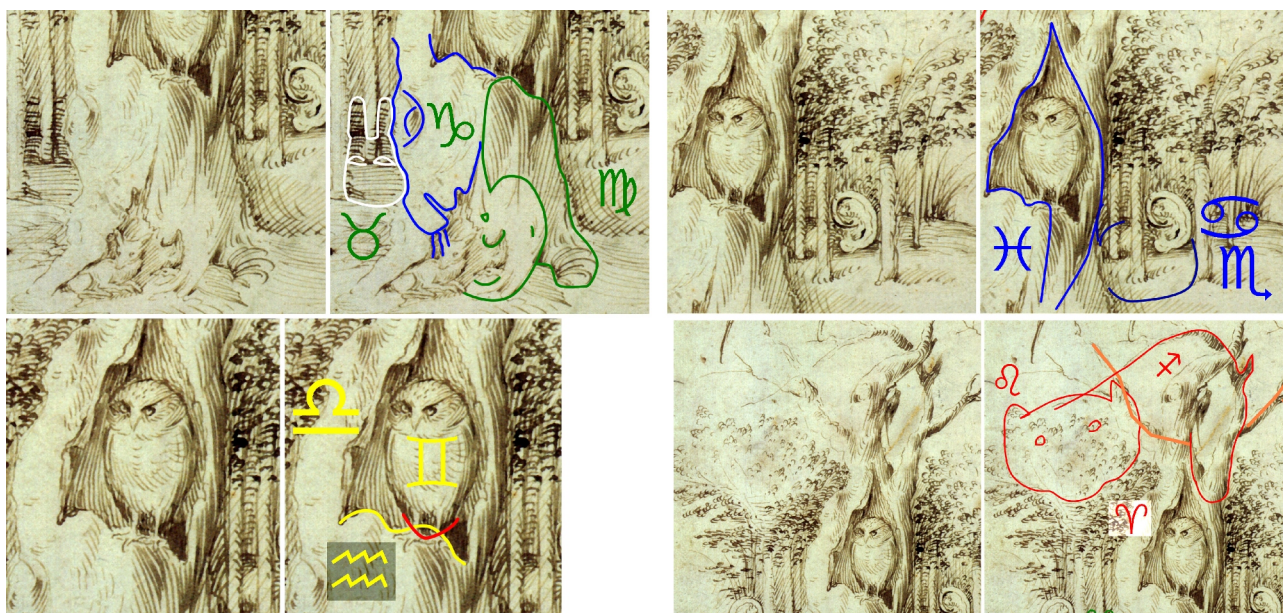
T10 ábra [9]

A képet elemző művészettörténészek általában csak ezt a két állatot veszik észre, illetve a faodúban ülő bagolyt. A kutya és a kakas a Kost és a Halakat, a Kezdet és a Vég jegyét hozza, és ez a jelenet a Halak-Kos átmenet jelentései közül nyilván a „világalapításnak”, a Teremtésnek felel meg, az egész kép kontextusába helyezve a hanggal és fénnel teremtésnek. Ez a vázlat legfontosabb gondolata. Feljebb számos szimbolikai alrendszer látunk, többek között megjelenik itt a Teremtő. A Teremtőre valamelyest utal a nagyjából függőlegesen felrakott földes-vizes-levegős-tüzes trigonrendszer is, ugyanis a keresztény zodiákus szimbolikai evolúció egy adott fokán a négy elemből hármat választottak ki a Szentháromságként megjelenő Egyisten megjelenítésére. A Fiút, az Emberfiát mint az Isten földreszállt és földi megnyilvánulását a földes jegyekkel kódolják, a Szentlelket a levegős jegyekkel (a lélek és a levegő szó között számos nyelvben kapcsolat van), az Atyát a tüzes jegyekkel. Ez a rendszer gyakran azonosítható például Utolsó vacsora

freskókon, és érdemes megjegyezni, hogy ez az elv nem csak zodiákus kódolásban jelenik meg, hanem tarot-nyelven is feltűnik, méghozzá nem is perifériálisan, hanem a keleti (közel-keleti és kelet-európai) keresztény festészet egyik központi kódolási elvéként.

Nagyon fontos megjegyeznünk, hogy a Teremtő személyét Bosch az Újszövetségnek megfelelően pontosítja. Az ugyan megjelenik a Szentháromságként feltételezhető Egyistenként is, de a kép tetején egy fiatal szakállas arc révén alighanem Jézus látható, amit a Jézusra jellemző „X”-ek (ezek a Halak-képjelére utalnak) igazolnak vissza. Ráadásul a fában elrejtett lófej (=Nyilas) és bagoly (=Ikrek) a Tejút Nyilas-Ikrek kódját adja, és maga a fa is a Tejutat hozza (a Tejutat a hagyományban a Nagy Folyó, a Lelkek útja, a Madarak útja és a Nagy fa is megjelenítheti, itt a fa az utóbbinak felel meg). Ez a Tejút Jézushoz vezet, utalva az ő leszületésére és mennybemenetelére, ami mint az evilág és a túlvilág közötti közlekedés a Tejúthoz tartozó jelentés. Bosch következetes, ugyanis a Gyönyörök kertjében sem csak az Egyisten a Teremtő. Az első panel alján nem a triptichon külső szárnyán látható öregember (Atya), hanem Jézus „teremti” Évát, bár ezt a jelenetet Ádám és Éva összeadásának is szokták értelmezni, és látni fogjuk, hogy ez is megállja a helyét. Bosch tehát Jézusnak is tulajdonítja a Teremtést, és ennek oka az lehet, hogy a Logosz Himnuszban Jézus igen hamar, már a Teremtés idején feltűnik, amit teológiailag Jézus „preegzisztens létezésének” szoktak értelmezni (ha a fénnel és hanggal teremtés kettősségéhez nem ragaszkodunk, Jézus mint preegzisztens Teremtő már Pál 50-60 közti leveleiben is felbukkan). Bosch tehát nem tesz egyebet, minthogy pontosan megjeleníti az Újszövetség téziseit, ami tetten érhető úgy Az erdőnek füle van a mezőnek szeme, mint a Gyönyörök kertje című művön is.

Az erdőnek füle van a mezőnek szeme című kép erdőt ábrázoló felső részén egy teljes zodiákus van elrejtve, ami azzal is összefüggésbe hozható, hogy az erdő vagy kerek erdő kifejezés a népmesékben gyakran fedi a kör alakban ábrázolt zodiákust. Elemzésünk szempontjából a négy-elem rendszer (T11 ábra), a Nap-Hold-Csillag és a négy évszak rendszer kisebb jelentőségű, ezért ezeket csak röviden érinteném.

T11 ábra [9]

A négy elem rendszer földes jegyeit (Bika, Szűz, Bak) a T11 ábra bal felső sarkában látjuk. A fa törzsének baloldalán a művész vízszintes vonalkázással különített el egy disznófejet (fehérrel jelölve). Tudjuk, hogy a Disznó a Bika keleti megfelelője. A törzs baloldalán egy félprofilos kecskefej ismerhető fel, még a szakáll is azonosítható három vonalként (kézzel jelölve). Ez hagyományosan a Bakot adja. A kecskefejtől jobbra egy lányfej látható (zölddel jelölve), valószínűleg „makrancosnak” ábrázolva, ami a fiatalok, kamaszok jellemzője. Ez hozza a Szűzet. A vizes jegyek (Halak, Rák, Skorpió) megjelenítését az ábra jobb felső sarkában látjuk. A Szűzet jelölő fiatal lány hajában látni egy nem oda való részt, ami két szemként értelmezhető. Ez egy nagyjából szembenézetű kakashoz tartozik. A Kakas a Halak keleti megfelelője. A megjelenítés félprofilos, a kakas taréját az az odú adja, amiben a bagoly ül. A Rák kétféleképp is kódolva van. Egyrészt az „erdő füle” szinte azonos a Rák képjelének az egyik felével, a két fül pontosan kiadja azt. Tudjuk azt is, hogy a Rákot szokták középkorú női fejjel kódolni. A kerek női arc jobboldalon néz ki, a számunkra jobb szemébe az „erdő füle” takar bele. Ennek a fülnek a külső körvonala mentén egy kígyó ismerhető fel, ami táblázatunk szerint Skorpió-kód. A levegős jegyek (Vízöntő, Mérleg, Ikrek) megjelenítése az ábra bal alsó sarkában látható. A bagoly odújának alját a művész egy hármashullám formájában rajzolta meg. Ez a Vízöntő képjelére utal. Maga a bagoly táblázatunk szerint az Ikreket hozza. A Mérleget sokszor

1.4 A HERMETIKA MÁS KOMPONENSEINEK ÉS MÁS VILÁGMODELLEKNEK A JELENTŐSÉGE A FESTÉSZETBEN. PÉLDA: BOSCH – A HÉT HALÁLOS BŰN ÉS NÉGY UTOLSÓ DOLOG

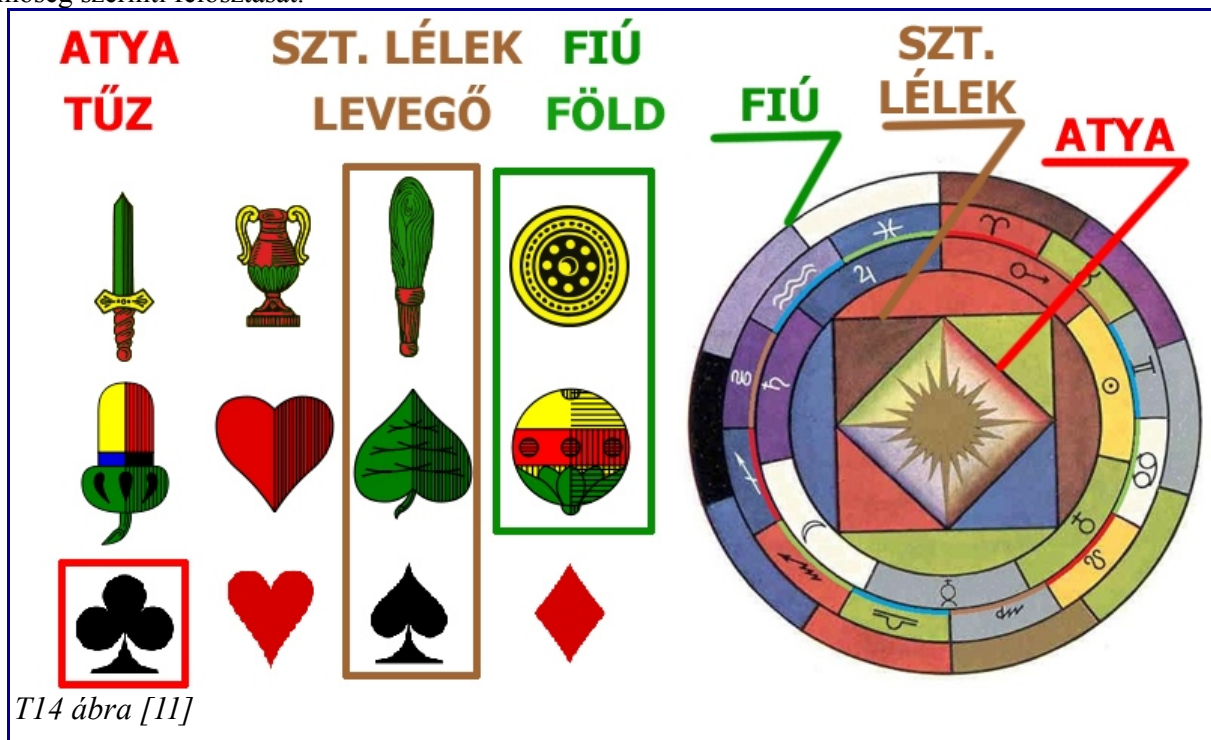
Az úgynevezett EDM rendszer tanulmányozásakor látni fogjuk, hogy a nyugat-európai festészet fő szimbolikai nyelve asztrológiai karakterű, amiben a zodiákus jegyek és az asztrológiai bolygók játsszák a fő szerepet, de keletre haladva egy másik nagy nyelv is észlelhető, ami még erősen kutatandó. Persze magát az asztrológiát is a Hermetika, a Hermész Trismegisztosz-i tanításokon alapuló eszmerendszer részének tekintik, de ami érdekes, hogy a keletebbre eső keresztény ábrázoló művészetben mintha nem az asztrológia dominálna, sőt az általában hiányzik is. Ebben a keleti rendszerben érezhető bizonyos összefüggés a Kopt keresztény szimbolika, valószínűleg a Sínai Szent Katalin kolostorból kirajzó Athosz és az azzal teológiai és egyházművészeti kapcsolatban álló úgynevezett heszükhata ábrázolóművészet, (ez leginkább a mai délszláv államok és Makedónia területén jellemző, de továbbmegy az orosz ortodoxia irányában is) és például a bizánci építésű Hágia Szófiában megfigyelhető képi szimbolika között.

T13 ábra [10]

Figyeljük meg, hogy a T13 ábra paneljein megfigyelhető az élére állított rombusz, a négyzet és a kör (vagy ovális) alakzata, az 1 és 2. számú ábrázoláson a Treff és a Pick-jel is, egyébként jóval a tarot nyugati feltűnése előtti időből. Az 1. panelen látható apszismozaikot a Hágia Sophiából a IX. század közepére

datálják. Az 5. panel például VII-(?) századi kopt ábrázolás (Farasi Madonna), de érdemes megnézni a 2. panelt is, amin a Magyar Szent Korona elülső Pantokrátor lemezét látjuk, azon ugyanis a rombusz és a négyzet mellett Treff és Pick-jelek láthatók (utóbbiból nyolc is van). Nem tudunk itt részletekbe menni, csak megjegyezném, hogy megfigyeléseim szerint ezek a szimbólumok a Szentháromság princípiumait adják (a rombusz és a tüzes Treff az Atyának, a négyzet és a levegős Pick a Szentléleknek, a kör és a tarot – szintén kör alakú, de a tarotnak egy régebbi grafikai rendszeréhez tartozó földes minőségű – érmeje a Fiúnak felel meg. Az T14 ábra bal felén Tungli János magyar tarot-kutató könyvéből mutatom a kártyalapok elemi minőség szerinti felosztását.

Az elemi minőségek (tűz, levegő, föld) a Szentháromság princípiumainak pontosan úgy felelnek meg, mint a zodiákus rendszerben. A rombusz-négyzet-kör rendszer a heszűkhata színeváltozás jeleneteken is jól azonosítható, és Jézus földi, égi és köztes alakját (vagy a Szentlelket) jeleníti meg (T15 ábra).

T15 ábra [12]

A nevezetes egyiptomi úgynevezett Thébai Pantokrátoron jól látható, hogy a Jézus körüli 64 korongos (kopt teljességszám) csúcsos mandorla (a mandorla Jézus színeváltozásánál, illetve Jézus vagy Mária mennybemenetelénél szokott megjelenni) a rombusz és a kör alakja közötti átmenetet adja, ami a rombusz által megjelenített égi (atyai) és a kör által megjelenített földi (Emberfia) állapotot adja. (T16 ábra – a szerző vázlata).

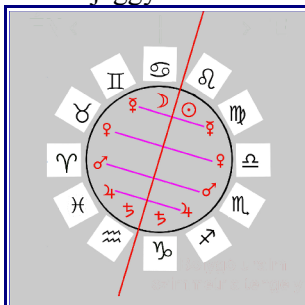
T16 ábra

A mandorla körül viszont nem négyzet adja a Szentlelket, hanem egy madáralak (gondoljunk, arra, hogy a Szentlélek ismert megjelenési formája a galamb), amiben a négy evangelista jelképe is el van rejtve. 64-es mandorlába foglalt Pantokrátor-kép látható egyébként a velencei Szent Márk székesegyház Pala d'Oro-ján (1105-ből), és 64-es mandorla van a Notre-Dame de la Charité-sur-Loire XII. századi timpanonján is. A Hágia Sophia mennyezetén és máshol is megfigyelhető az atyai minőséget hozó rombusz kisugárzásának megjelenítése, a szellem alászállása az anyagba a lélek minőségén keresztül, és ugyanez az elv követhető nyomon a tarot Nagy Arkánumában is. A tarot egy al-kímiai elmélete szerint ez az alászállás há-

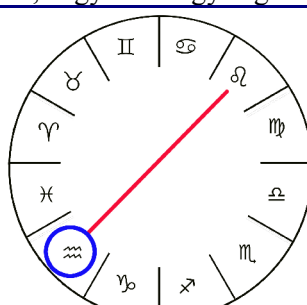
rom lépcsőben a 7 bolygóra kódolva 21 stációban adja a Nagy Arkánumot, amihez később vagy külön teszük hozzá a Bolond 0 vagy 22 számú lapját. Lényegében ezt a három szintű transzformációs mechanizmust tükrözi a T14 ábra jobb oldalán látható, Franz Bardon tarot kutatóhoz köthető ábra is, és igen érdekes, hogy azon is felismerhető a rombusz-négyzet-kör rendszer.

Mindezt csak azért részleteztem, hogy érzékeljük, van a keresztény ábrázolóművészetnek az asztrálmítoszitól elváló kódrendszere is. Ez a nyugatiak számára inkább unikum, bár néha rácsodálkoznak. Így például Rafaello Disputa című freskóján az Atya mögött rombusz alakú nimbusz van, a szakálla négyzetes, a kezében a földet ábrázoló, de a két dimenziós ábrázoláson körnek látszó glóbuszt tart, ami hozza a Szentháromság már említett geometrikus kódolását. A művön sakk szimbolika is felfedezhető. Az Athéni iskolán szintén sakk-szimbolika (bolygókra kódolt sakkfigura-rendszer), arab és római számokra írt számmisztikai, életkori és dimenzió-rendszerek mutathatók ki, azaz különféle (részint körforgáselvű) lét- és világmodellek jelennek meg [4].

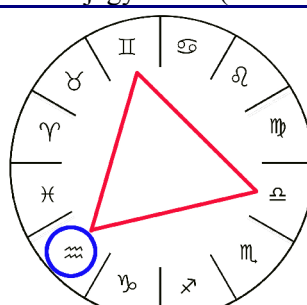
Az asztrálmítoszitól különböző szimbolikai nyelvek között a Bosch korára nyugati kártyajátékként is ismertté vált tarotnak különösen nagy jelentősége van a festő számára, és az a Gyönyörök kertjében is jelentős szerephez jut. Ott, de például **A hét halálos bűn és a négy végső dolog** című festményen is van tarot-megjelenítés. Ez utóbbi munkára röviden ki is térnék, amihez újabb elméleti tudnivalókra lesz szükségünk. A gyakorlott szimbolikai elemző már a címből is sejti, hogy az abban szereplő két számnak, a hétnek és a négynek csillagmitoszi, naptári vagy más nyilvánvaló szimbolikai jelentése lehet. Esetünkben a hét mögött a hét asztrológiai bolygó, a négy mögött a négy évszak húzódik meg, másképpen szólva, a hét halálos bűn a hét asztrológiai bolygóra, a négy utolsó dolog a négy évszakra van kódolva (ahhoz van rendelve). Emellett a hét és a négy összege 11-et ad, ami a tarot Nagy Arkánumában lévő lapok számának a fele, és mint kiderül, a festmény összesen 11 egységében Bosch a Nagy Arkánum 11 lapját is elrejtette. A hét asztrológiai bolygó mindegyike legegyszerűbben a képjelével jeleníthető meg, de azt a festő sokszor úgy is visszaigazolja, hogy a bolygóhoz tartozó szegmensben elrejtje a bolygó által uralt jegyet, sőt adott esetben az ezzel a jeggyel szemben lévő, vagy azzal egy trigonban lévő jegyeket is (T17 ábra).

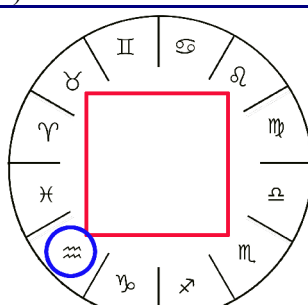
VISSZAIGAZOLÁS
URALKODÓ BOLYGÓVAL

ÁTLÓS
VISSZAIGAZOLÁS

TRIGONOS
VISSZAIGAZOLÁS

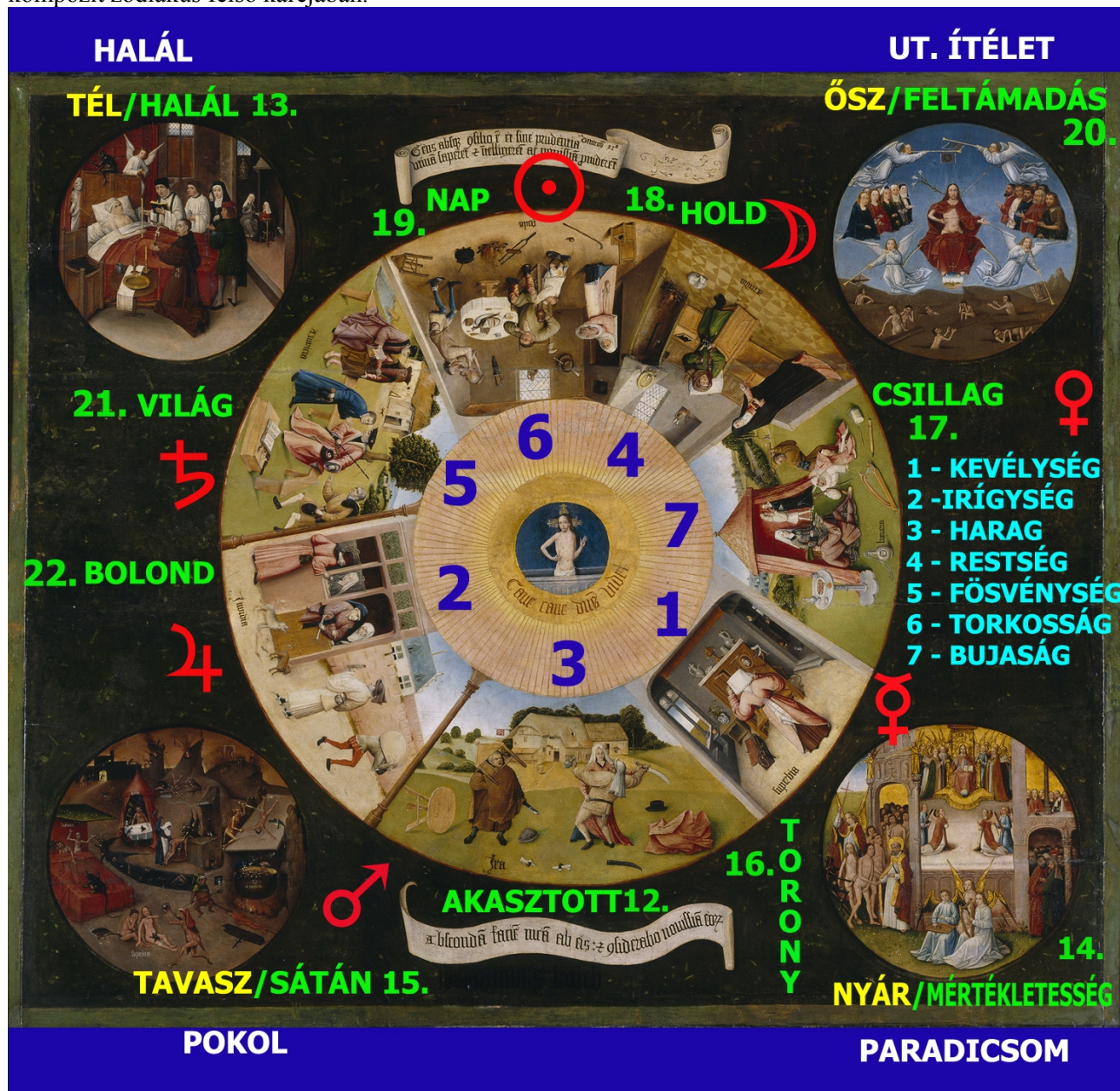

KVADRÁTOS
VISSZAIGAZOLÁS

T17 ábra

Az ábra baloldalán, az első pozícióban a zodiákus jegyeit uraló bolygók láthatók. A Ráknak a Hold az uralkodója, az Oroszlánnak a Nap, a többi asztrológiai bolygónak két uralmi helye is van a Rák és az

Oroszlán között húzható átlóra szimmetrikusan. Egy jeggyel visszaigazolható egy bolygó, de fordítva is, egy bolygó visszaigazolható az uralmi jegyével, vagy ha kettő van, azok egyikével. Az ábra második és harmadik pozíciójában arra hozok példát, amikor egy jegyet (esetünkben a Vízöntőt) a vele szemben lévő, vagy az azzal egy trigonban lévő jegy, illetve jegyek igazol(nak) vissza. A Vízöntő diagonális párja az Oroszlán, trigonális megfelelői (kiegészítői) – az Ikrek és a Mérleg. Egy adott jegy mindig az azonos elemi minőségű másik kettővel alkot trigont. Az ábrán feltüntettem a kvadrátikus visszaigazolás esetét is, de ezzel majd a Gyönyörök kertjének középső paneljén fogunk találkozni, a körbefutó zodiákus szerepét játszó úgynevezett kompozit zodiákus felső karéjában.

T18 ábra [13]

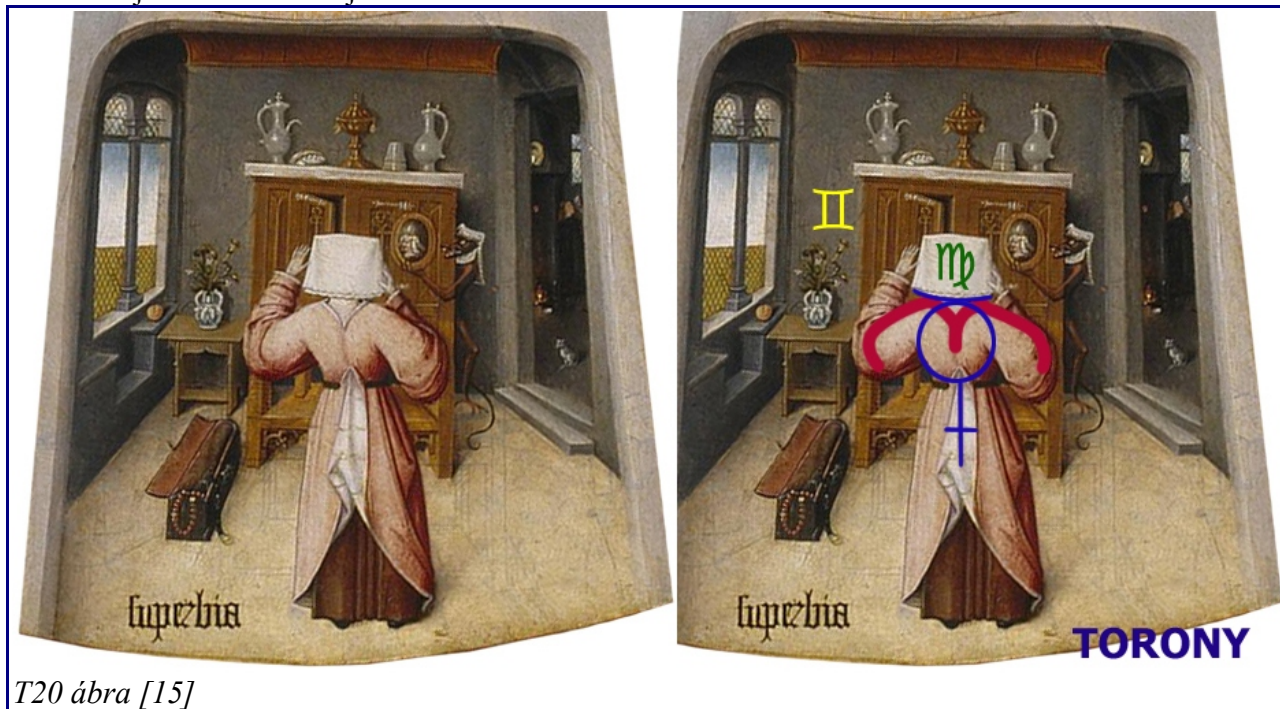
További elméleti tudnivaló A hét halálos bűn és a négy végső dolog elemzéséhez a tarot kártya Nagy Arkánumához tartozó lapok ismerete, bár itt csak a Nagy Arkánum „alsó sora” (alsó fele), azaz a 12-21 számú lap szerepel, a Bolond lappal kiegészítve, aminek általában a 0 számot adják, de néha a 22-eset is, annak egyfajta alfa és ómega szerepet tulajdonítva. A Nagy Arkánumnak nincs egyértelmű duális felosztása (azaz több is létezik), ennek részleteibe itt nem mennék bele, számunkra elég annyi, hogy a két részre osztott Nagy Arkánum lappárjait ellentétes tulajdonságúnak szokták tekinteni, és Bosch a szóbanforgó képén a 12-22-es lapsort használja a hét halálos bűn „sötét, negatív” jellegének megjelenítésére (T19. ábra).

T19 ábra [14]

A hét halálos bűn és a négy végső dolog című festmény azért érdekes számunkra, mert az azon látható megoldásokhoz nagyon hasonlót használ a festő a Gyönyörök kertjén is. Az utóbbi középső paneljén szintén a hét asztrológiai bolygóra van kódolva a hét halálos bűn, sőt ott a hét mennyei erény is. A Pokol panelen pedig szintén találkozunk a Nagy Arkánummal, de ott már mind a 22 lap megjelenik.

A hét halálos bűn és a négy végső dolog szimbolikai szerkezetét a T18 ábrán látjuk. Ezen a középső korong hét szegmensén van ábrázolva a hét halálos bűn, ezeket nem is kell külön azonosítani, mert a szegmenseken Bosch feltüntette a bűnök nevét is. Az ábrán a kék 1-essel jelölt kevélység szegmens részletes szimbolikáját a T20 ábrán látjuk.

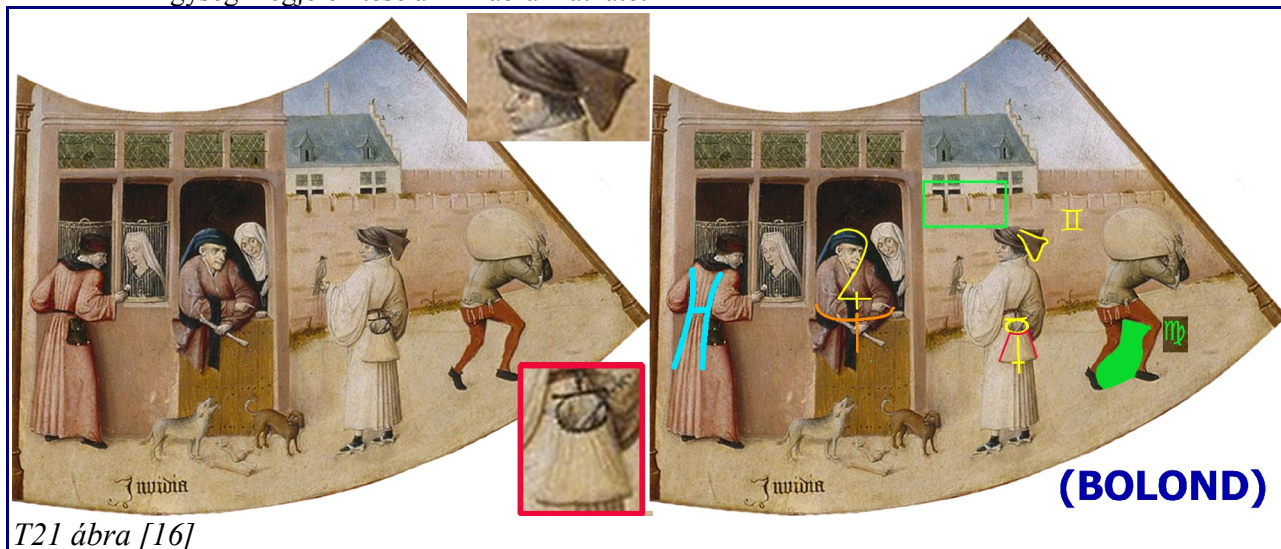

T20 ábra [15]

A szegmensen egy apácaszerű nő a szekrényen (vagy az előtt) lévő tükörben nézi magát, amit egy ördög tart. A jelenet a hét asztrológiai bolygó közül a Merkúrra van kódolva, aminek két megjelenítése is felismerhető az ábrán. A Merkúr képjele (♿) egy felső vízszintes ívből, egy körből és egy keresztből áll. Az ív a főkötő alján látható, a kör a nő felsőtestére íródik, ezalatt több keresztmótvum is jelzi, hogy ott van a

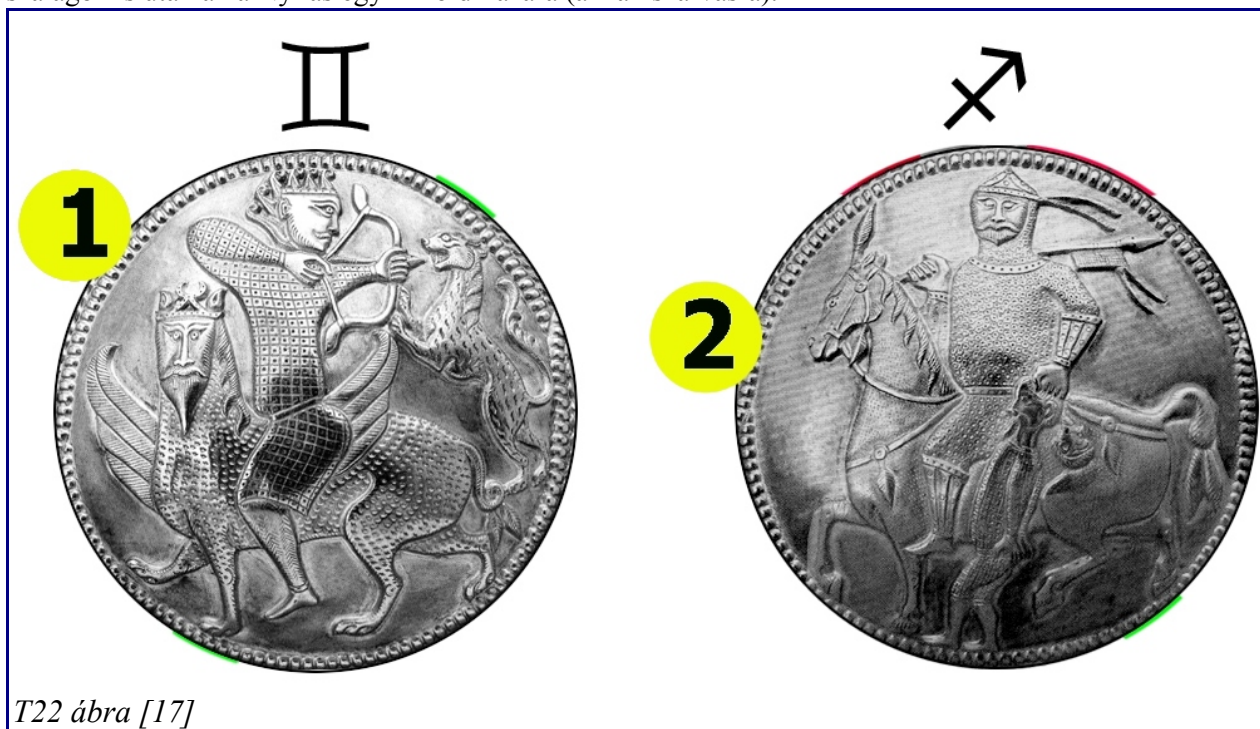
keresztnek a helye. A mitikus festők a Merkúrt sokszor jelenítik meg egy íves „M”-mel. Ez is felismerhető a nő felsőtestén (pirossal jelölve). Mint arról szó volt, egy adott bolygót a festők sokszor az egy vagy két uralmi jegyével is visszaigazolnak. A Merkúr egyik uralmi helye az Ikrek, a másik a Szűz. A szekrény az Ikrek képjelére hasonlít, a Szűzre az apácafőkötő utal. Nem nehéz felismerni, hogy a Nagy Arkánium lapjai közül a szekrény a 18. számú Tornyot hozza.

Az Irigység megjelenítése a T21 ábrán látható.

T21 ábra [16]

A Jupiterre kódolt szegmensen két ház szerepű építmény látható, a két főszereplővel. A baloldali ház szegényes, abban egy öreg csonttal eteti a kutyáit, a lánya pedig az udvarló pénzeszacskóját nézi. Jobboldalon egy kerítéses, tetőablakos, gazdagabb ház látható egy sólymot tartó férfivel. Az általános értelmezés szerint tőle jobbra a szolgája látható egy zsákkal a hátán. A szegmens csillagmitoszi háttérében két „konkurens” bolygó, a Jupiter és a Merkúr vetélkedése húzódik meg, melyek megpróbálják „elvenni egymás uralmi helyét”, de ahol az egyik uralkodik, ott a másik alávetett bolygóméltóságú és viszont, így kölcsönösen irigyek egymásra. A bolygóknak ez a vetélkedése látható például a Nagyszentmiklósi kincs 7. sz. korszójának két medalionján, amit a 4. ábra szemléltet. A jelenetet Pap Gábor művészettörténész értelmezte. A 2-vel jelzett medalion a Nyilas jegyében uralkodó Jupitert mutatja. Bajusza íjat formáz, de a lándzsáján látható agancsszerű szalagok is utalnak a Nyilas egyik Hold-házára (a Dámszarvasra).

T22 ábra [17]

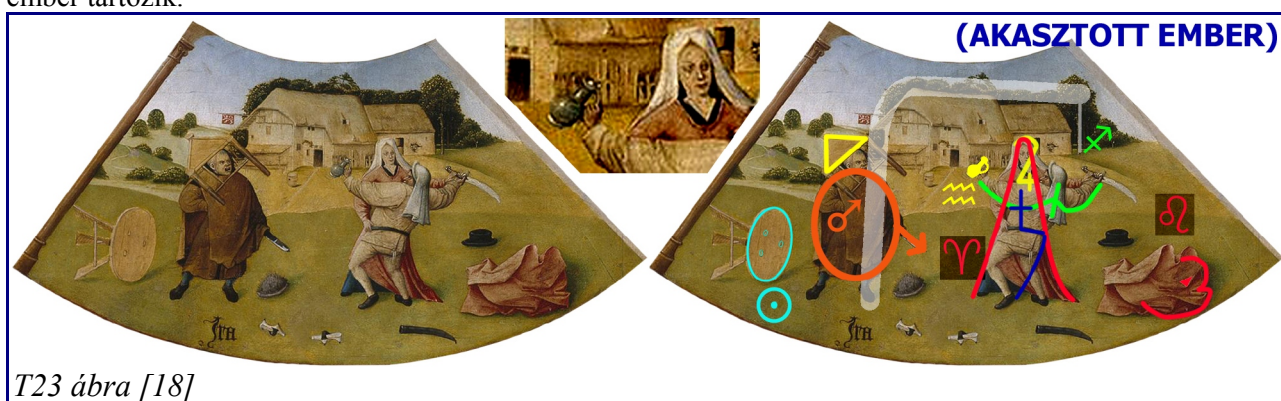
Jupiter az üstökénél fogva vezeti a ló mellett futó kis Merkúrt. A Merkúr a legkisebb pályán keringő fizikai bolygó, és a Nyilas jegyében a legrosszabb kozmikus helyzetben, alávetett méltóságban van. Alávetett-

sége jól látszik a jelenetben. Az 1. számmal jelölt medalion a Nyilassal szemben lévő Ikrekben mutatja Jupitert. Itt ő van alávetett helyzetben, bölcs kentaurként tűri, hogy a szemtelen Merkúr, aki itt uralmi helyzetbe került, a hátán lovagoljon, és bitorolja az íját, ami a Jupiter uralmi helyének (a Nyilasnak) a szimbóluma.

Az „Irigység” szegmens bal oldalán az irigy öregre a Jupiter képele írható (sárgával jelölve), ezalatt a karjai ívére írható, a Nyilast adó íj és a „nyíl vessző” is azonosítható. Így jelen van a Jupitert visszaigazoló egyik uralmi jegy, a Nyilas. A másik ilyen jegy a Halak (lásd a T17 ábrát), ennek a képele az udvarló hátán ismerhető fel. A konkurens gazdag ember pénztárcáján és alatta (piros keretben középen alul kinagyítva) a Merkúr képjelének az elemei és a bolygót jelölő „M” is felismerhető. A Merkúrt két uralmi helye, az Ikrek és a Szűz igazolja vissza. Az Ikreket az egyik Hold-háza, az Egér hozza, ami a gazdag ember fővegén látható hegyes orral és párosan, az Ikrekhez illően (középen fent kinagyítva). A Szűzre egyrészt a zsákos szolga lábai között megjelenő macska-sziluett utal (a Macska a Szűz keleti megfelelője, lásd a T1 táblázatot), másrészt a kerítés tetejének a fogazása (az egyszerű motívumok monoton ismétlődéséből előálló olyan alakzatok, mint a fésű, lépcső, létra, stb. hagyományosan a Szűzet kódolják).

Az irigység szegmenséhez a zsákos szolga miatt a Nagy Arkánium batyus Bolond lapja tartozik (lásd a T19 ábrán).

A Gyűlölet (Harag) megjelenítését a T23. ábrán látjuk. Ehhez a tarot 12. számú lapja, az Akasztott ember tartozik.

T23 ábra [18]

A szegmens a legagresszívabb bolygóhoz, a legfőbb hadurat megjelenítő Marshoz van rendelve. A Mars képele a baloldali, igen kereknek ábrázolt férfira és törött kardjára írható, aki színével is hozza a „vörös bolygót”. Fején egy háromlábú szék vagy asztalka látható (a tetejét sárgával kontúroztam). Ez egyfajta hármasságra utal, és nem nehéz rájönni, hogy itt nem csak a Mars egyik uralmi helyét, a Kost használja a festő a bolygó visszaigazolására, hanem a vele egy trigonba tartozó másik két jegyet, a Nyilast és az Oroszlánt is, sőt az ehhez, az úgynevezett tüzes trigonhoz tartozó három jegy valamennyi uralkodó bolygója megjelenik, az Oroszlánt uraló Nap és a Nyilast uraló Jupiter is. Az ábra jobb alsó részén fekvő köpenyből egy oroszlánfej néz ki, ami az Oroszlán jegyét adja. Ennek a Nap az uralkodója, amit a kör alakú asztal jelenít meg (türkisszel jelölve). A jobboldali verekedőt lefogó nő alakjára egy fejjel lefelé álló Kos-jel íródik. Ezt a megoldást a mitikus festők gyakran használják. A Kos a Marsot igazolja vissza. A jobboldali verekedő karjaira egy íj írható, ami a Nyilast adja (az íjhoz a „nyílvessző” is megtalálható). A Nyilas uralkodója a Jupiter, aminek a képele a nő fejéről indítható, és a képjel keresztiének a helye jelezve van. Ez találó kódolás, mert a Jupiterhez tartozik az igazság és a bíraskodás, és itt a nő felülbírálja az eseményt. A nőt az ábra közepén felül nagyítottam ki. Itt egy korsó is látható a Vízöntő képviselőjében. Ez egy „mellékszál” lehet, ugyanis a Mars mellett a másik kártékony bolygó a Szaturnusz. Ennek a képele is felismerhető a jobboldali verekedőn (kézzel jelölve), amit a Szaturnusz egyik uralmi helyét adó Vízöntő igazol vissza.

A Harag szegmenséhez tarot-lapként az Akasztott ember tartozik. Az akasztófa alakja a háttérben látszó házakat keretező zöldre és a baloldali verekedőre íródik, még egy kötél-részlet is sejthető, amit a háztól jobbra álló fa törzse hoz.

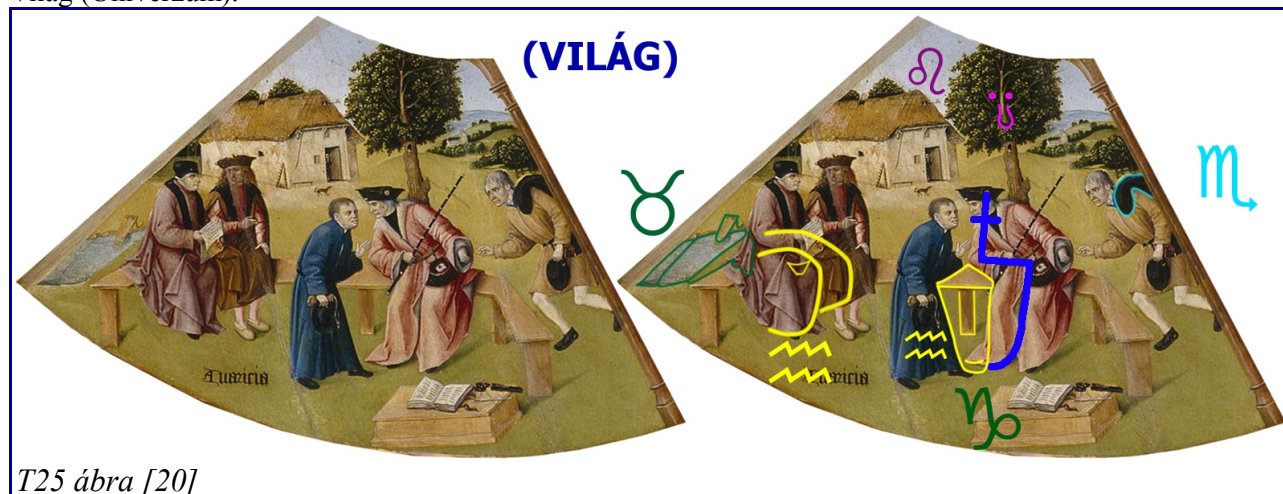
A Holdra kódolt Restség megjelenítése a T24. ábrán látható. Hozzá a tarot 18. sz. „Hold” lapja tartozik. Baloldalon az apáca és jobboldalt alul a kutya Hold alakú. A lusta nő kendőjében a felszálló Hold-csomópont képele ismerhető fel, az őt imádkozásra figyelmeztető apáca viszont egy rózsafüzért tart, ami a leszálló Hold-csomópont képjelére hasonlít. A XIII. századtól a holdcsomópontoknak is tulajdonítottak méltóságot az asztrológiai bolygókhoz hasonlóan, amit még nem említettünk. A két holdcsomópont a Nyilásban, illetve az Ikrekben van erőben (ez a domicilnél kissé gyengébb bolygóméltóság). A vakablakban látjuk is ezt a két jegyet – a páros fehér gyertya (vagy más tárgy) a levegős tulajdonságú Ikreket, mellette a lóábrázolás a Nyilast hozza (a Ló a Nyilas keleti megfelelője). Tudjuk, hogy ezzel a két jeggyel kódolják

leggyakrabban a Tejutat. A Tejutat világos türkisszel jelöltem, a páros gyertyát (Ikrek) azzal a lóábrázolással kötve össze, amit a lusta nő párnája jelenít meg (az ábra közepén kiemelve).

T24 ábra [19]

A Szaturnuszra kódolt Fösvénység megjelenítését a T25 ábrán látjuk. A hozzá rendelt tarot-lap a Világ (Univerzum).

T25 ábra [20]

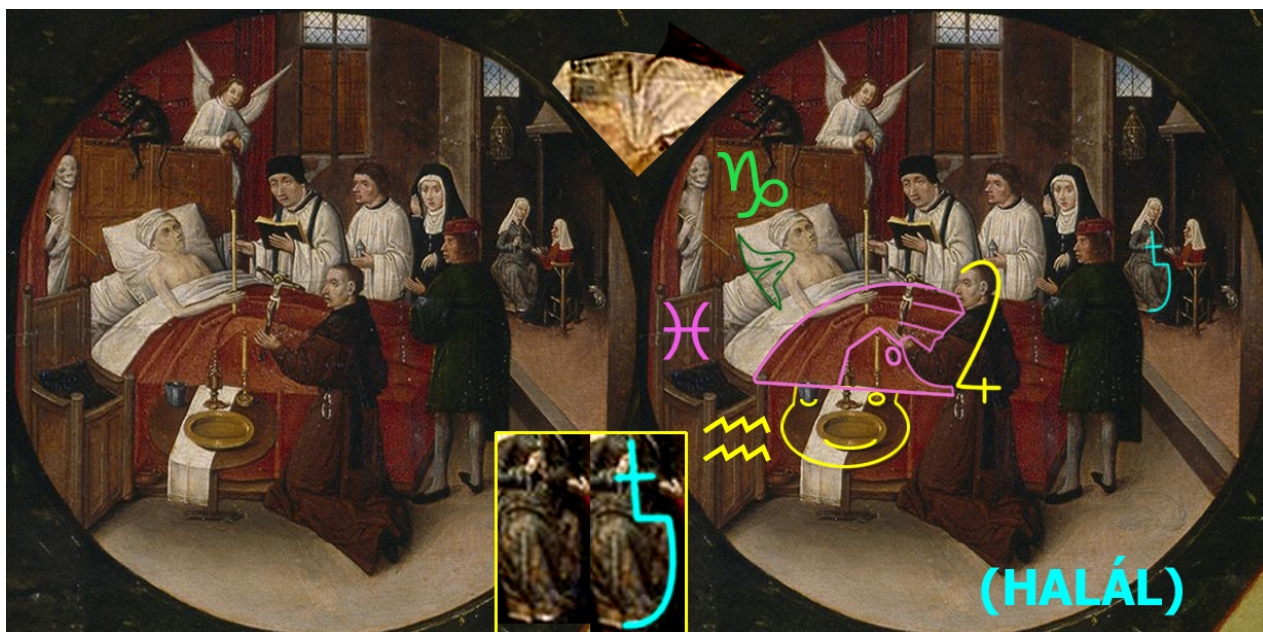
A fösvénységhez Bosch találóan rendeli a szűkösséget megtestesítő Szaturnuszt, melynek képjele a pálcával ábrázolt hamis bírora íródik (kékkel jelölve). A Szaturnuszt a két uralmi helye, a Bak és a Vízöntő igazolja vissza. A Vízöntőt az Ifjú Hold-ház kódolja, amit a baloldali férfi ruhájából, illetve az ügyfél és a bíró közötti térből kinéző fiatal fej hoz. A Bakot a könyvet tartó pódium jeleníti meg, ugyanis a Bakhoz tartoznak az alátámasztást biztosító és bizonyos alacsony tárgyak és személyek, amik a Nap téli napfordulás alacsony pályájának felelnek meg. A Világ tarot lap jellegzetessége, hogy annak a négy sarkában a négy „lelkes állat”, a bika, az oroszlán, az angyal (ember) és a sas található. Ez azonos a négy evangelista szimbólumával is, amit a mitikus festők a Bikára, az Oroszlánra, a Vízöntőre és a Skorpióra szoktak kódolni, ugyanis az angyal „ember” változata Ifjúként Vízöntő Hold-ház, a sas pedig egy régebbi egyiptomi zodiákus rendszerben a Skorpiónak felelt meg. A Bikát egy galamb hozza a szegmens baloldalán (zölddel körvonala). Egy oroszlánfej a kerek lombú fából néz ki (Oroszlán). A Skorpiót a jobb szélső férfi válláról lecsüngő kígyó hozza (a Kígyó a Skorpió keleti párja). A négyzetes elrendezés érdekében a két említett Vízöntő-megjelenítő közül a szegmens közepén lévő érdemes választani.

A Napra kódolt Torkosság megjelenítése a T26 ábrán látható.

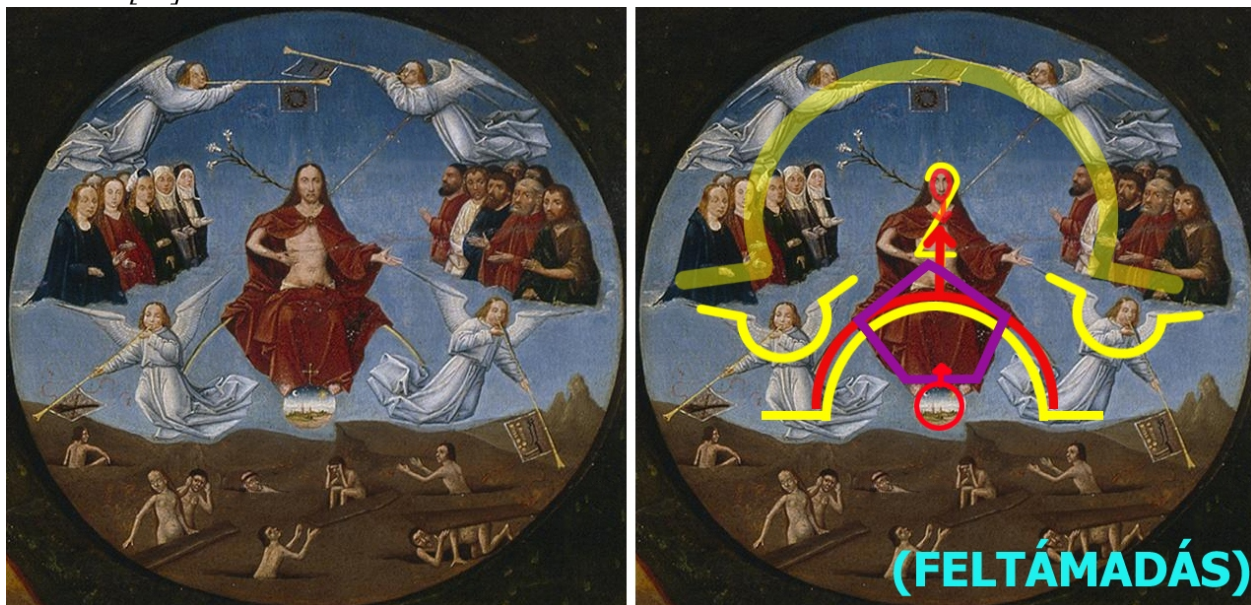
A Napot jelző világos korong jelenik meg az asztallap, az azon lévő kerek tál, a feleség kendője és az általa vitt tálca formájában. A feleség és a gyerek egyébként Hold alakú, ami ezek másodlagos vagy kiszolgáló szerepét jelzi a torkos férfihoz képest. A Napot mindenekelőtt az uralmi jegyének, az Oroszlánnak kell visszaigazolnia. Az oroszlánábrázolás valószínűleg a falon függő késtok díszítéseként jelenik meg (az ábra bal felső sarkában kinagyítva), az elérhető képek nem túl jó felbontása miatt más részletekről nem mernék nyilatkozni.

Térjünk át a mű négy sarkában látható négy medalionra, amit a szakirodalom a „négy utolsó dolognak” nevez. Ezekben Bosch a négy évszakot rejtette el, az évszakokat adó zodiákus időszakokkal visszaigazolja, és mindegyikhez a Nagy Arkánum egy-egy lapja rendelhető.

Egyszerűbb szimbolikája miatt a bal felső sarokban található, télhez rendelt medalionnal kezdeném, amit Halálnak hívnak (talán a tavaszi medalionnal illet volna kezdenem, de látni fogjuk, hogy az egy sokkal összetettebb egység, és bonyolultságának meg van a maga oka is). A „Halál” medalionon a zodiákus téli jegyei ismerhetők fel, és az a Nagy Arkánum 13. számú „Halál” lapjához rendelhető. A T28 ábrán a téli jegyek, azaz a Bak, a Vízöntő és a Halak azonosíthatók, amit a Bakban és a Vízöntőben uralkodó Szaturnusz, illetve a Halakban uralkodó Jupiter megjelenítése igazol vissza. A Bakot az a kecskefej hozza (a mitikus festészetben kialakult vízszintes szarvakkal), ami a haldokló párnáján ismerhető fel, 90 fokban balra forgatva. Az ágy előtt egy igen erős felső perspektívába helyezett kerek asztal áll, aminek a lapjában egy ifjú

T28 ábra [23]

T29 ábra [24]

arca ismerhető fel (az orrát és a száját egy tálca adja). Ez az ifjú a Vízöntőt hozza (az Ifjú Vízöntő Hold-ház).

Ugyanennek az ifjúnak van egy érdekes, hegyes, jobbra csapott végű sapkája is, amiben egy profilból ábrázolt, jobbra tekintő kakasfej azonosítható (világoslilával jelölve). A Kakas a Halak keleti megfelelője, amivel megkaptuk a harmadik téli jegyet is. A Halakat uralkodója, a Jupiter igazolja vissza. Ennek a képjele a feszületet tartó férfira írható. A Bakot és a Vízöntőt visszaigazoló Szaturnusz képjele a háttérben ülő egyik nő alakjára írható (az ábrán alul középen sárga keretben kinagyítva).

A T29 ábrán az Utolsó ítéletnek nevezett, az őszi jegyeit rejtő medalion látható, ami a festmény jobb

sarkában kapott helyet. Ezen számos talpas Mérleg-ív fedezhető fel, ami az ősz első jegyét, a Mérleget kódolja. Ezt a Mérleg uralkodó bolygója, a Vénusz igazolja vissza, amit a Jézus köntösének az aljára írható ötszög jelenít meg (lilával jelölve). Az ősz második jegye a Skorpion, amit leginkább az ehhez a jegyhez a hagyomány által rendelt vörös-kék színek jelenít meg (A Skorpion vizes jegy, ennek felel meg a kék szín, uralkodója a Mars, a „vörös bolygó”). Ez a színekombináció a medallion egészében észlelhető. A Skorpion a Mars igazolja vissza, aminek a képjele a Jézus alatt látható „országalmára” írható. Az ősz harmadik jegye a Nyilas. Ezt a Jézus köpenyének alján kétoldalt induló ívekre írható „íj” jeleníti meg, a nyílvevő szerepét Jézus kilátzó nyílhegyszerű felsőteste játssza. A Nyilast a Jupiter igazolja vissza, ami Jézusra írható. A medallionhoz a Nagy Arkánus 20. számú, Feltámadás lapja tartozik.

A mű jobb alsó sarkában látható medalliont (T30 ábra) Paradicsomnak szokták nevezni, és abban Bosch a nyár jegyeit rejtette el. A jelenethez a Nagy Arkánus 14. számú, Mértékletesség lapja tartozik.

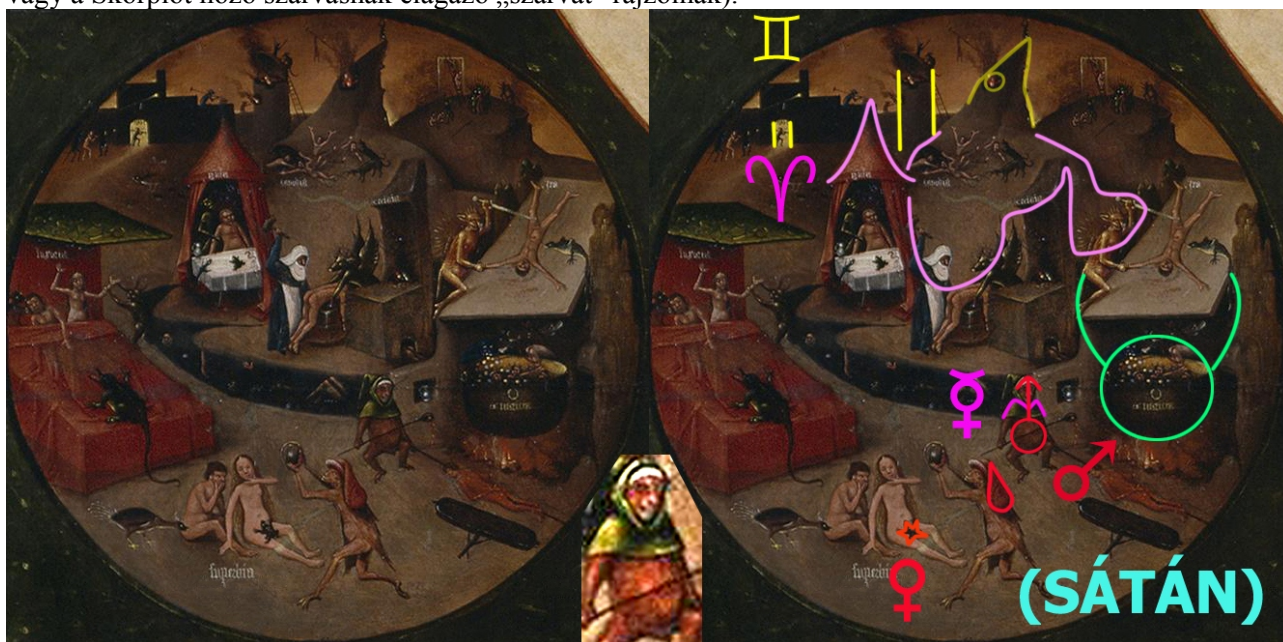
T30 ábra [25]

A nyár első jegye a Rák. Ezt a mitikus festők gyakran jelenítik meg a rák testét stilizáltan jelző háromszöggel, amihez a két olló csatlakozik, esetleg az állat fejét is jelzik egy kisebb (leginkább háromszög alakú) motívummal. A Ráknak ez az ábrázolása alul, a zenekar középső angyalán ismerhető fel (késsel jelölve). A Rák jegyét az ebben a jegyben uralkodó Hold igazolja vissza, amit az elülső zenészek alakja jelez. A nyár következő jegye az Oroszlán. Ezt a medallion tetején elrejtett oroszlánfej hozza (pirossal jelölve). Az Oroszlánt uralkodó bolygója, a Nap igazolja vissza, amire az egész medallion kerek alakja és döntően sárgás vagy arany háttérszíne utal (esetleg Szent Péter glóriája). Utolsó jegyünk a Szűz. A medallion jobb felső részén (az óra 2-esénél) megismétlődik Jézus alakja egy könyvvel, de látunk ott egy papot is, szintén könyvvel, a „férfi szüzesség” képviseletében. A Szűz uralkodója a Merkúr, amit a baloldali zenész angyal szárnyaira írható íves „M” jelenít meg. A medallionhoz a Nagy Arkánus 14. számú, Mértékletesség lapja tartozik. Ezen a lapon egy olyan nő látható, aki két korsó egyikéből önti a vizet a másikba a levegőn keresztül, és ez láthatóan a kiegyenlítettséget adó levegős Mérleg jegy megjelenítése. A vizsgált medallionon ennek megfelelően több talpas Mérleg-ív fedezhető fel, például az „oroszlánfej” állánál, vagy a zenélő angyalok tömbjére íródóan.

A mű bal alsó sarkában a Pokolnak nevezett medallion látható, a Sátán lapjához rendelve (T31 ábra). Ebben furcsamód a tavaszi jegyek ismerhetők fel, ami magyarázatra szorul. A pokol egy túlvilági hely (a mennyországgal együtt), és azt a hagyomány nem sorolja a földi életet megjelenítő és annak stációit a természet éves működésével párhuzamosan hozó zodiákushoz, pontosabban az első zodiákus ciklushoz. Zodiákusban gondolkodva a földi élet vége a Halak, illetve a Halak-Kos átmenet, és a hagyományos műalkotásokban a Halak-Kos átmenetre szokták kódolni a túlvilágra való átlépést, ami egy új ciklusba lépést jelent. Ez a szimbolika olyannyira következetes, hogy bizonyos festőknél (például Csontvárynál) megfigyelhető a Paradicsom Bikára való kódolása. Ez úgy érthető, hogy a második, immár túlvilági zodiákus elején, a tavaszi negyedévben egy olyan helyen vagyunk, amire a gondtalan lét jellemző, a földi evés-ivás, jólét égi analógiájaként. Feltételezem, hogy Bosch ilyen megfontolásból társította a poklot a tavasszal. Elvben tehette volna a mennyországot is ide, de az egész mű pesszimista, a bűnöket hangsúlyozó alaphangjának megfelelően túlvilági helyként a poklot akarta „előnyben részesíteni”. Erre utal, hogy ezen a medallionon megjeleníti a hét halálos bűn mindegyikét, sőt még feliratozza is a hét jelenetet. Emiatt nincs is

szükség ezek részletes bemutatására, a feliratozott jelenetek magukért beszélnek, például a kevélységnél itt is megjelenik egy nő, akinek ugyanúgy, mint a szegmensen tükröt tartanak, miközben nem foglalkozik a férfival (a szegmensen is szűzként, apácaként volt ábrázolva), stb.

Az első tavaszi jegy a Kos. Ezt a medalion felső részén felismerhető nagy kutyafej (világoslilával körvonalazva) vagy a vörös sátor tetején azonosítható, fejfelé álló Kos-jel hozza. A Kost az uralkodó bolygója, a Mars igazolja vissza. Ennek a képjele egy kerek, vörös hasú (ez a Mars, azaz a vörös bolygó színét és alakját hozza) „inkvizítor” alakjába írható (az ábra alján, középen kinagyítva). A képjel nyila például a kezében tartott vasrúdra illeszthető. Mitikus festőknél megfigyelhető a Marsnak az a felületesebb ábrázolása is, ami a tükröt tartó alak vörös sapkájában ismerhető fel (a képjel nyilát a kerek testhez közvetlenül csatlakozó háromszög helyettesíti). A második tavaszi jegy a Bika. A medalion jobb oldalán látható üstre egy kör írható, ehhez csatlakozik két sötét, befelé hajló szarv (igazából a számunkra jobboldali látható jól), és tudjuk, hogy ez a Bikának a mitikus festőknél szokásos megjelenítése (említettük, hogy a Kosnak általában kifelé hajló, a Bikának befelé hajló, a Baknak egyenes vagy egyeneshez közeli, a Nyilast vagy a Skorpiót hozó szarvasnak elágazó „szarvat” rajzolnak).

T31 ábra [26]

A Bikát az uralkodó bolygója, a Vénusz igazolja vissza, amire a kevélységi jelenet nőjén ülő békára írható ötágú csillag utal, de a kínzópadon fekvő alak, az ördög és kardja is ötszöget ír le, jó közelítéssel. A harmadik tavaszi jegy az Ikrek, amire az egymáshoz közeli rövid függőlegesek, és egy egérfejként megrajzolt tűzhányó utal (Egér=Ikrek – sárgával jelölve). Az Ikreket uralkodója, a Merkúr igazolja vissza, amit például az ábra alján középen kinagyított „inkvizítor” vállaira írható íves „M” hoz. A Pokol nevű medalionhoz jól illik a Nagy Arkánum 15. számú Sátán lapja.

Ezzel áttekintettük a mű háttérében meghúzódó hétbolygó-, négy évszak és tarot rendszert is. Ez az elemzés jelentős segítséget ad majd a Gyönyörök kertjének szimbolikai dekódolásához.

Még egy fontos elméleti területtel kell megismerkednünk a triptichon szimbolikájának felfejtéséhez, éspedig a keresztény festészet viszonylag korai időszakában kialakult úgynevezett EDM rendszerrel, amit a következő fejezetben tárgyalunk.

1.5 A NYUGAT-EURÓPAI MAINSTREAM FESTÉSZETI KÓDOLÁSI RENDSZER, AZ EDM

Bosch Gyönyörök kertje című munkáján – mint a legtöbb nagy nyugati keresztény festő szinte valamennyi ismertebb alkotásán is – felismerhető egy igen érdekes rejtett grafikai váz, ami egy tengelyrendszerből és egy Jézus-monogramból áll. Ennek a felfedezése egy hosszabb folyamat volt, ami a szóbeli műfajok asztrálmitoszi szerkezetének kutatására épült.

Említettük, hogy Jankovics Marcell 1980-s munkájában a mesék legtipikusabb szerkezetének a zodiákus jegyeit sorrendben felkereső narratívát írta le, emellett kimutatta, hogy a mese Propp által leírt 7 szereplője a hét bolygó jellemvonásait viseli, amihez nyolcadikként hozzávette a Földet is.

Ennek a felismerésnek a lényeges továbbfejlesztése volt, amikor Pap Gábor művészettörténész egy évtizeddel később leírja, a „bolygószerelők” viselkedését a mesei helyszíneket jelentő zodiákus jegyekben. Ennek lényege a „bolygóméltósági elv” felismerése, olyan formában, hogy egy bolygó mint szereplő egy adott zodiákus jegyben tartózkodva csak akkor tudja kinyilvánítani a bolygóra jellemző tulajdonságokat, ha abban a jegyben magas méltóságban van. Ezzel az elvvel magam is találkoztam, például Szent Jeromos legendájában az oroszán egyáltalán nem oroszános viselkedésű, gyámoltalan, ápolni kell a lábába ment tüske miatt, engedelmesen hordja a rőzsét a kolostor számára helyett, nem jellemző rá az állatok királyának, az oroszlánnak tulajdonított uralkodói viselkedés. Mindez persze csak addig igaz, amíg a Napot képviselve meg nem érkezik a Nap (azaz a saját) uralmi jegyébe, az Oroszlánba, ahol „erőre kap”, üvölt, a farkával veri a földet, egymaga betereleli az egész karavánt a kolostorba [5]. Ennek a bolygóméltósági elvnek az úgynevezett EDM rendszerben bizonyos értelemben az exil-domicil tengelyrendszer felel meg, ahol minden bolygó egy tengelyen van a legmagasabb és a legalacsonyabb méltóságú jegyével.

A vizuális alkotások asztrálmitoszi rendszereinek kutatásában fontos állomás volt, amikor Pap Gábor az egyik legérdekesebb és legjelentősebb magyar festőről, Csontváryról írt könyvében egyáltalán kimutatta, hogy a festő képein a zodiákus és az asztrológiai bolygók figyelhetők meg. 2019-ben magam is két könyvet írtam Csontváry kódolási rendszeréről, amit 8 pontban foglaltam össze. Mivel ezt a rendszert, sőt általában az asztrálmitoszi rendszert sokan vitatták, többek között a magyar Wikipédia, felmerült, hogy érdemes lenne a nyugati festészet felől visszaigazolni ezt az elvet.

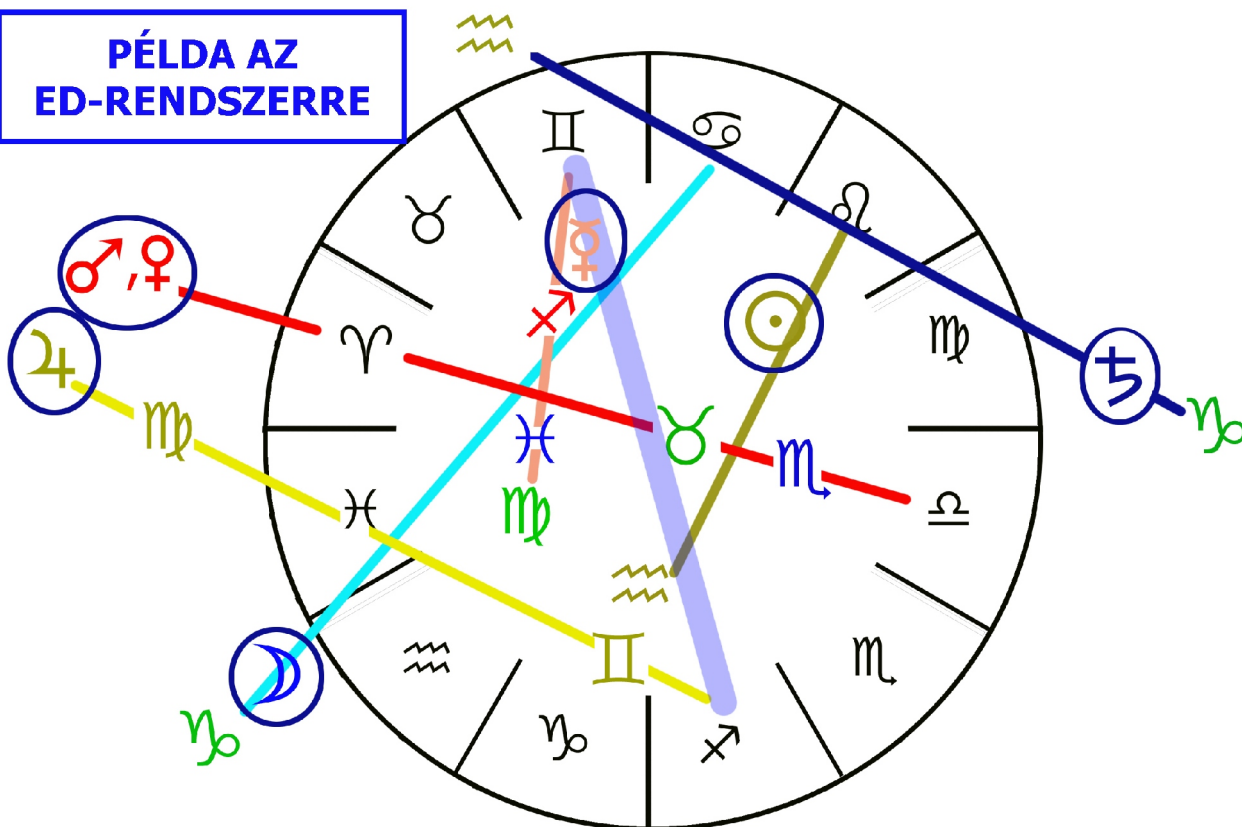
Az első hasonló kódrendszerű festőre 2020-ban lettem figyelmes Philipp Otto Runge személyében. A két festő kódolásában voltak különbségek, akkor még nem tudhattam, hogy munkáinak zömében mindkettő kilépett a nyugat-európai mainstream kódolási rendszerből, amit először Raffellónál azonosítottam 2020 végén. Sokáig nem tudtam ugyanis „megfejtani” egy Runge kép „titkos” üzenetét. A fordulatot az hozta, amikor Raffaellóra kezdtem gyanakodni – Runge hozzáállását alapvetően változtatta meg, amikor Drezdába érkezve az ottani képtárban meglátta Raffaello Sixtusi Madonnáját, tehát döntő hatással volt rá Raffaello, és ezt bele is fogalmazta egy képébe. Ekkor néztem meg jobban a Sixtusi Madonnát. Rögtön láttam, hogy az is tartalmaz egy úgynevezett exil-domicil tengelyrendszert, amit Rungénál már azonosítottam, de újdonság volt, hogy arra egy negyedik századi Jézus-monogram íródott. Rejtett Jézus-monogrammal meg Csontvárynál találkoztam nem egy esetben, de az nem ilyen tengelyrendszerre íródott.

Hamarosan megírtam egy könyvet Raffaello 10 Madonna-képének és két további alkotásának az elemzésével, de a könyv jóval bővebbre sikerült. Érdekelni kezdett ugyanis, hogy ez az exil-domicil tengelyekre épülő, Jézus-monogramos rendszer egyfajta Raffaello-kódolás-e, vagy ő is vette valahonnan, netán módosított-e egy korábbi rendszert. Kiderült, hogy ez egy változatlan formában valószínűleg a VI. századtól, de a 800-810-es Kells-i Kódextól fogva bizonyosan létező rendszer, ami végigvonul az italo-bizánci stíluson, a protoreneszánszon, az itáliai és németalföldi reneszánszon, a keresztény festészet mellett átöröklődik a klasszicizáló, a történelmi és a zsánerfestészet egy részére is, egyeduralkodó egészen a párizsi izmusok koráig, és szinte napjainkig létezik. Eddig mintegy 100 ilyen EDM rendszerű képet vizsgáltam, a nevek hosszan sorolhatók: Berlinghiero Berlinghieri, Coppo di Marcovaldo, Cimabue, Frederic Leighton, Duccio, Giotto, Taddeo Gaddi, Agnolo Gaddi, Cennino Cennini, Jan Van Eyck, Squarcione, Cosimo Tura, Raffaello apja és másik mestere (Giovanni Santi és Pietro Perugino), Rembrandt, Dürer, Rubens, Velazquez, Delacroix, Jan Matejko, az Utolsó vacsorák festői (Leonardo da Vinci kivételével)...

Az EDM rendszerű képek két nagyobb alrendszere közül az egyik az úgynevezett exil-domicil (ED) tengelyrendszer, ami alapesetben hét tengelyből áll. Ennek a héttengelyes rendszernek egy általános példáját a T32 ábra szemlélteti. Minden EDM rendszerű kép tartalmazza azt a körbefutó zodiákust, amivel már korábban is találkoztunk. Az ehhez tartozó 12 jegy mellett azonban feltűnik itt a hét asztrológiai bolygó, sőt további jegyek is. A hét lehetséges tengely mindegyike egy-egy asztrológiai bolygóhoz tartozik (nyolcadikként megjelenhet a Tejút is, általában Ikrek-Nyilas kóddal). Minden egyes ED-tengelyre egy adott bolygó, pontosabban annak a megjelenítője, illetve a bolygó egy vagy két uralmi (domicil) és egy vagy két alávetettségi (exil) jegye esik (az ilyen ED-tengelyeket először Rungénál figyeltem meg).

BOLYGÓ	☉	☾	♂	♀	♂	♄	♅
DOMICIL	♏	♋	♈, ♏	♊, ♎	♈, ♏	♈, ♏	♏, ♋
EXIL	♋	♏	♊, ♎	♈, ♏	♊, ♎	♈, ♏	♋, ♏

PÉLDA AZ ED-RENDSZERRE

T32 ábra

A T32 ábra felső részén táblázatos formában még egyszer közlöm az egyes bolygók domicil és exil jegyeit (Más formában a T17 ábrán láttuk). Ebből látszik, hogy a Napnak és a Holdnak csak egy domicil és egy exil jegye van, a többi bolygónak 2-2. Ebben a táblázatban további olyan törvényszerűségeket is megfigyelhetünk, aminek gyakorlati következményei vannak az exil-domicil tengelyek számát illetően. Figyeljük meg, hogy a Jupiter és a Merkúr exil és domicil jegyei összességükben ugyanazok, csak ahol a Jupiter domicil, ott a Merkúr exil, és viszont. Minthogy a festők a Jupiter ED tengelyén a Jupiter megjelenítője mellett a Nyilas és a Halak (domicil jegyek), illetve az Ikrek és a Szűz (exil jegyek) megjelenítőit rejtik el, a Merkúr ED-tengelyén pedig a Merkúr megjelenítője mellett szintén a Nyilas és a Halak (exil jegyek), illetve az Ikrek és a Szűz (domicil jegyek) megjelenítőit, a festők adott esetben összevonják ezt a két tengelyt, úgy hogy felszárk rá a Jupiter és a Merkúr megjelenítőjét, és az említett négy közös jegy megjelenítőit. Ugyanez érvényes a Mars-Vénusz párra is, az exil és domicil jegyek összességükben ott is azonosak, így azoknál is képezhető közös tengely. A Szaturnusz exil-domicil rendszeréhez a Bak a Vízöntő, a Rák és az Oroszlán jegye tartozik, ami tartalmazza a Napnak az Oroszlán-Vízöntő és a Holdnak a Rák-Bak ED rendszerét. Ez azt jelenti, hogy a Szaturnusz ED-tengelye közösíthető a Nap, a Hold, vagy mindkettő ED-tengelyével is. Innen látható, hogy a hét asztrológiai bolygónak megfeleltethető ED-tengelyek száma legfeljebb hét lehet, de maximális összevonásnál ez lemehet akár 3-ra is, és ehhez adódhat a Tejút, mint további tengely, tipikusan Ikrek-Nyilas kódolással. Így a valóságban az ilyen tengelyek száma 3 és 8 közé esik.

Nézzünk meg két konkrét ED-tengelyt!

A Szaturnusz ED tengelye példánkban az ábra tetején sötétkék vonallal van jelölve. Erre esik a Szaturnusz megjelenítője a kép körbefutó zodiákusától jobbra. Az Oroszlán, ami a Szaturnusz egyik exil jegye, a körbefutó zodiákusból van véve, ugyanígy a körbefutó zodiákus Rák stációját használja a festő a Szaturnusz másik exil jegyeként. A két domicil jegy esetünkben „pótjegy”, azaz nem a körbefutó zodiákusból van véve,

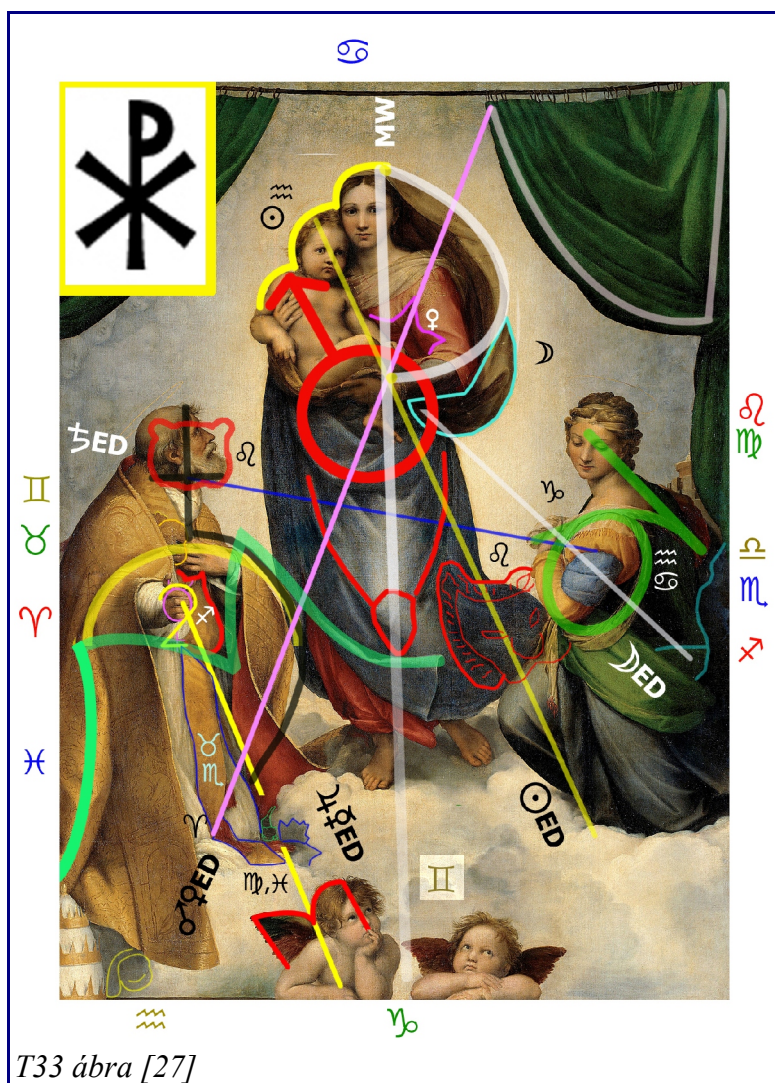
és itt a zodiákus körön kívül helyezkednek el.

A Marsnak és a Vénusznak összevont ED-tengelye van. A két bolygó megjelenítője esetünkben a zodiákus körön kívül található, a Kos (a Mars domicil és a Vénusz exil jegye), illetve a Mérleg (a Vénusz domicil és a Mars exil jegye) a körbefutó zodiákusból van véve, míg a Bika (a Vénusz domicil és a Mars exil jegye) és a Skorpion (a Vénusz exil és a Mars domicil jegye) megjelenítője a zodiákus kör belsejében található.

Példákon a Jupiter és a Merkúr ED-tengelye nincs összevonva, és külön tengelye van a Szaturnusz mellett a Napnak és a Holdnak is.

Végül megjegyezném, hogy a Tejút a Nyilas-Ikrek kódjával elvben beleíródhat a Jupiter vagy a Merkúr ED-rendszerébe, de példánkon az a körbefutó zodiákus Ikrek és Nyilas stációját köti össze (vastag világoskék vonal).

Az EDM rendszer másik fő alrendszere a Jézus-monogram. Az áttekinthetőség érdekében a korántsem egyszerű T32 ábrát, ami nem az EDM hanem csak az ED rendszer lényegét mutatja, nem akartam azzal bonyolítani, hogy ott egy valós, az EDM rendszerre jellemző tengelyrendszert tüntessenek fel, de a Jézus-monogram kérdéséhez érkező tisztáznunk kell, hogy az EDM rendszerű képeken az ED-tengelyek elhelyezését illetően van egy lényeges megkötöttség. Mindig kell lennie három olyan ED-tengelynek (a Tejút is ide számítható), ami pontosan egy pontban metszi egymást, és a három közül az egyik a másik kettő pontos szögfelezője. Ezekre illeszkedik ugyanis az a Jézus-monogram, ami egy „X”-ből és egy „P”-ből tehető össze. A két szélső tengely adja az „X” két szárát, a szögfelezőre illeszkedik a „P” szára. Ezek a tengelyek „rejtettek”, tehát a képen nem láthatók, csak a jegyek és a bolygók jellegzetes pontjainak az összekötésével „hívhatók elő”. Ugyanakkor a „P”-fejének az íve mindig látható a festményen egy valós ívként, és az is megkötöttség, hogy ennek az ívnek is a három említett tengely közös pontjába kell befutnia. A Jézus-monogram kialakítását Raffaello Sixtusi Madonnáján mutatnám (T33 ábra). A keret és a festmény között, ezek kerülete mentén a körbefutó zodiákus jegyei vannak jelezve. A Napnak, a Holdnak és a Szaturnusznak külön ED tengelye van (rendre áttetsző sárgával, áttetsző fehérrel és kézzel jelezve). A Marsnak és a Vénusznak (világoslila vonal), illetve a Merkúrnek és a Jupiternek (sárga egyenes) összevont ED-tengelye van. A Jézus monogram képzésében a Mars-Vénusz ten-

gely, a Tejút és a Nap ED-tengelye vesz részt. A Monogram „X”-e a világoslila Mars-Vénusz és az áttetsző sárga Nap ED tengelyre íródik. A „P” szára a Nyilas-Ikrek kódolású Tejútra esik. Utóbbinál egyik jegy sem a körbefutó zodiákus része, az Ikrek a kép alján lévő két angyal, a Nyilast a Mária köntösén a gyűrődések által kirajzolt szarvasfej kódolja. A „P” fejíve Mária köntösének egy jól látható ívére illeszkedik. A csomópont helyét visszaigazolja, hogy abba még a Hold ED-tengelye is befut. Számos EDM képen megfigyelhető, ami itt is, hogy a Jézus monogram mellett Mária-iniciálé is azonosítható (zöld, íves M). Az egyes tengelyekre illeszkedő bolygó- és jegy-megjelenítőket itt nem részletezném, azt hiszem, ezek azonosításában már kellő gyakorlatunk van. Az EDM rendszer megismerésével immár rendelkezésünkre áll valamennyi olyan elméleti tudnivaló, ami a Gyönyörök kertjének az elemzéséhez szükséges.

2. A GYÖNYÖRÖK KERTJÉNEK RÉSZLETES ELEMZÉSE

2.1 SZERKEZETI ÁTTEKINTÉS

A triptichonnal kapcsolatban a szakirodalomban fel szokták vetni, hogy az lényegében egy keresztény mitológia, ami világunk és az ember sorsát a teremtéstől követi nyomon. Ez a megközelítés talán nem teljesen helytálló, ugyanis a triptichon balról jobbra egy jól látható időrendet követ, és a pokollal záródik, miközben a végéről hiányzik a purgatórium és a mennyország lehetősége. Ez azt jelenti, hogy nem teljes keresztény mitológiáról van szó, hanem egy pesszimistább narratíváról, amit talán a Bosch korában ismét fellángoló világvége-várások, és az azt megelőző Antikrisztus-eljövételtől való félelem alapozhatott meg.

A mű szerkezetét sematikusán a T34 ábra szemlélteti.

T34 ábra [28]

A bal panel bal felső sarkában, a „kezdő pozícióban” a hanggal és fénnel teremtés képi megfogalmazása látható. Az erdőnek füle van a mezőnek szeme című vázlat elemzéséből már ismerjük ezt a gondolatot, ami János evangéliumának Logosz Himnuszára épül. A bal panel érdekessége, hogy annak a felső felében makroalakzatként megjelenik a hanggal teremtő, nyitott szájú Atya, a kimondott ige helyén egy tiszta vizű kék tóval (ennek egy kristályszerű „szigete” az Atya szája), de a panel alsó felében az ördög is

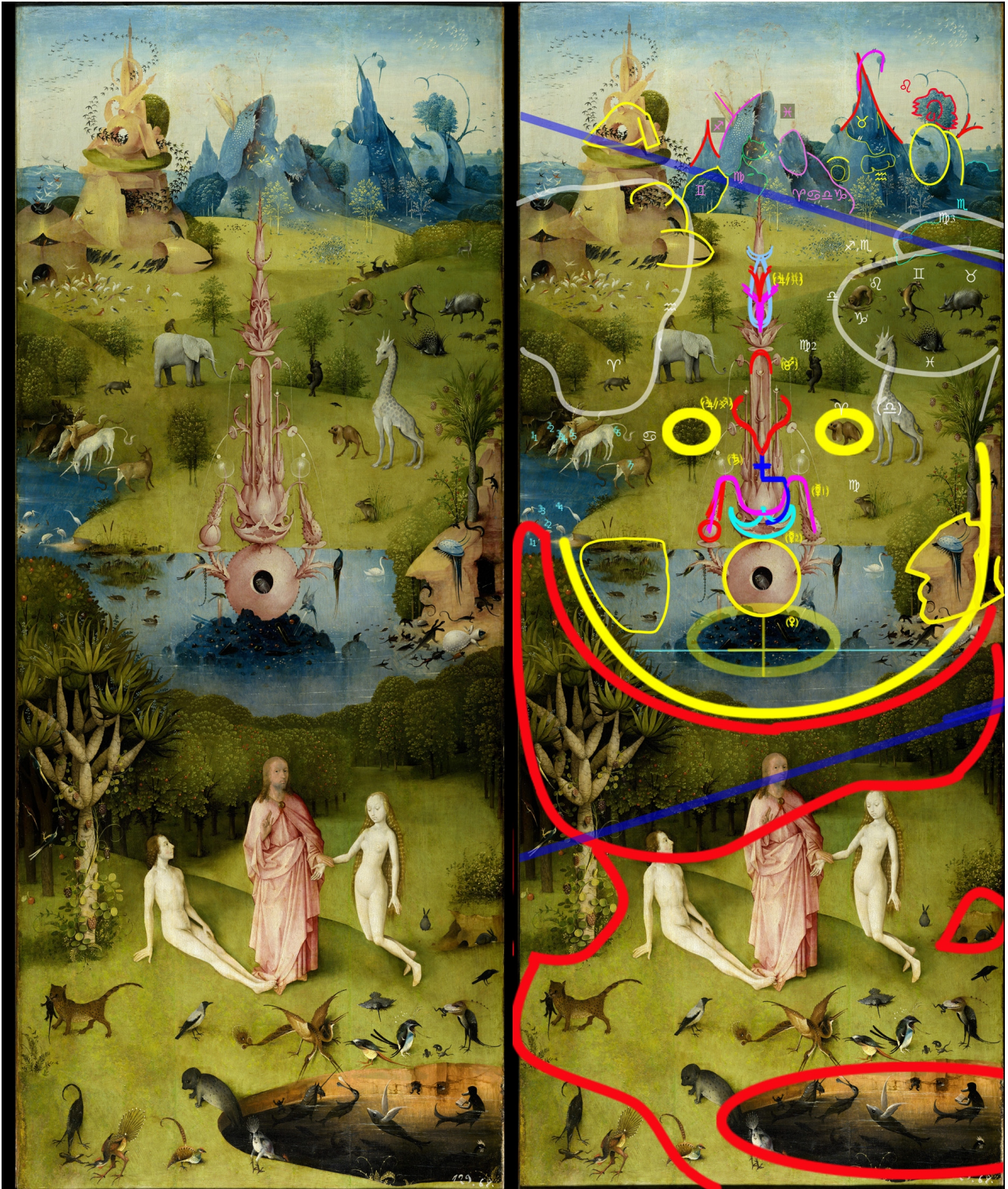
feltűnik művével. Ez itt is egy szájként megjelenő, de sötét vizű tó, undorító lényekkel. Az EDM rendszer egyik tengelye a teremtést szimbolizáló kemencétől indul, a másik ferde tengely Jézus fejére illeszkedik, aminek meg van a maga jelentése.

A középső panel tartalmaz egy központi medencét, amiben a Nap és a Hold naptári számosságai és a keringésükből adódó jelenségek azonosíthatók a nap- és holdfogyatkozásig bezárólag. A központi medencét körbelovagolja egy társaság, ami az EDM rendszer körbefutó zodiákusának a szerepét játssza, de itt nem a hagyományos 12 jegy jelenik meg. A körbelovagoló társaság egy kompozit zodiákusnak nevezhető összetett rendszert alkot, ami egy felső és egy alsó karéjra osztható. A felső karéj stációi egy négyes szerkezetű zodiákusnak feleltethetők meg. Itt minden stáció egy-egy zodiákus keresztet tartalmaz annak a négy jegyével, és azok közül egy rejtett uralkodó bolygó kiválasztja az egyiküket. Így minden stációhoz egy zodiákus jegy rendelhető, amik az Ikrektől sorrendben követik egymást a Nyilasisig, majd a zodiákusba „beékelődő” Tejutat jelzi egy pót-Ikrek stáció. A zodiákus többi jegye kilépve a felső karéjból a balról jobbra haladó írás szerint van felrakva a panel jobb szélén (a Bikáig), és egy makroalakzatként megjelenő nagy hal, illetve kakas képzésében vesz részt, aminek a jelentését később tisztázzuk. Számunkra itt csak az érdekes, hogy a kompozit zodiákus felső karéjának négyessége megfelel a panel felső felén megfigyelhető négyességnek: ott az Éden négy folyója és az Égi város jelenik meg, a város négy tornyának tulajdonítható 12 kapuval. Az Éden közepén, ahol a Biblia szerint az élet fája és a jó és rossz tudás fája áll, egy ötödik torony látható, amiben Bosch pont ezeket a fákat, pontosabban azok jelentését rejtje el. Ugyanez a torony, illetve annak szimbolikai elemei 90 fokkal elforgatva is megjelennek a panelen, mintegy visszaigazolván a bibliai kép megjelenítését. A kompozit zodiákus alsó karéjában az egymással szembenálló zodiákus jegypárokból képezhető hat tengely van elrejtve, és az első tengely meg van ismételve, tehát itt összesen 7×2 jegy jelenik meg. Az alsó karéjnak ez a kettős felosztása a panel alsó felén felismerhető tartalomnak felel meg, ott ugyanis a hét mennyei erényből és a hét halálos bűnből alkotott ellentétpárok jelennek meg. Az alsó karéj hét stációja a párok hetes számának felel meg, és az is látható, hogy – bizonyos kompromisszumokkal – a festő igyekezett az alsó karéj stációi alá rendezni az egyes erény-bűn párokhoz rendelt bolygókat is. Összefoglalóan: a kompozit zodiákus felső karéjának négyes szerkezete a panel felső részén megfigyelhető négyességnek, míg az alsó karéj kettős szerkezete a panel alsó részén észlelhető kettősségnek (pároknak) felel meg. Nyolcadikként a bűnökhöz csatlakozik az eredeti bűn, ami a Földre mint „nyolcadik bolygóra” van kódolva. A középső panelen emellett megjelenik a Tejút, a személyes és csoportos leszületést és elszórást hozva, és megjelenik a világvége is, Vég-Kezdet kódolással (a Halak-Kos átmenetre írva).

A harmadik panelen a pokol van megjelenítve, a Tarot Nagy Arkánumának 22 lapjára kódolt jelenetekkel. Itt még a pozitív értelmű lapok (a Nagy Arkánum duális rendszerének a felső sora) is negatív értelmezésben jelennek meg. A harmadik panel és az első panel között érdekes kapcsolatot fogunk kimutatni. Míg az első panel vizuális gondolatsora a fénnel és hanggal teremtéssel indul, a harmadik panelen megjelenik ugyanennek a „negatív tükörképe”, a hanggal és fénnel való teremtés lehetetlensége a pokolban.

2.2 BAL PANEL

A bal panelt eredetiben és „preparálva” a L1 ábrán látjuk.

L1 ábra [28]

A triptichon szerkezeti áttekintésekor említettük, hogy ez a panel a Teremtésről szól, és azon megjelenik mind az Isten, mind az ördög műve. A panelre átfut az egész triptichon EDM rendszerének két tengelye (kék vonalak), amelyek két lényeges ponthoz illeszkednek. Az egyik tengely átmegy annak a bal felső sarokban elrejtett kutyának az orrán (a kutyafej sárgával körvonalazva), ami a fénnel teremtést fogalmazza meg. Alatta a hanggal teremtés is megjelenik, pont úgy, ahogy azt Az erdőnek füle van, a mezőnek szeme című munkán már láttuk, ahol tisztáztuk, hogy a Teremtést Bosch János evangéliumának Logosz Himnuszából kiindulva értelmezi. A Logosz Himnusz ismerete a bal panel alja és az egész mű értelmezése szempont-

jából is fontos. Az EDM rendszer másik kék tengelye Jézus fejére illeszkedik. A Jézus körüli jelenet értelmezéséhez szintén a Logosz Himnusz adja a kulcsot, de erre később térünk vissza. Korábban jeleztük, hogy a panel felső részén a Teremtő arca van elrejtve (vastag sárgával körvonalazva). Figyeljük meg, hogy a fején (vagy a fejében) baloldalt fenn egy férfiarc, jobboldalt fenn egy női arc van elrejtve (áttetsző fehérrel körvonalazva). A kettő között kicsit feljebb kék hegyek látszanak, amiben egy zodiákus van elrejtve. Ez akár a Teremtő hajának is tekinthető. A képírás szabályai szerint a test-lélek szellem rendszerben a fejhez a szellem tartozik, de itt ennél többet is mondhatunk. Hagyományos ábrázolásokon az, ami a fejben, a gondolat helyén megjelenik, közvetlenül azt is jelentheti, amire egy személy gondol. Csontváry egyik festményén Szilágyi Erzsébet tárgyal Podjebrád György cseh királlyal, fiának, a királynál raboskodó Mátyásnak a kiházasításáról. Podjebrád fejében el van rejtve lánya, Katalin arca is, jelezve, hogy a király a lány férjhezadásáról gondolkodik. Triptichonunk bal paneljén hasonlóképp értelmezhetjük a Teremtő fejében megjelenő férfit és nőt, a Teremtő ezek teremtésére gondol. Talán még a zodiákus is idevehető. A zodiákus egyébként külön is megjelenik, nagyjából a Teremtő fejébe írt fehérrel körvonalazott nő fejében, de más kontextusban (egyébként a hét bolygó is el van rejtve a panel közepén látható toronyban). A Teremtő fejéhez köthető és a hajának látszó zodiákus így valószínűleg a mellette látszó férfival és nővel egy csoportot alkot, és itt ezek teremtésének gondolati előképe, szándéka jelenik meg. Ezt támaszthatja alá az is, hogy a kék hegyben a jegyek a zodiákus változó, kardinális és fix keresztjeként vannak csoportosítva, ami a zodiákus keresztjek hagyományos értelmezése szerint a világ „felfutó”, kialakult és hanyatló stádiumának feleltethető meg. Ez jelentheti azt, hogy a Teremtő az emberi világ keletkezésére, létezésére és pusztulására gondol. A Teremtő orrának két oldalán másodszer is megjelenik egy női és egy férfi fej, de ezek valószínűleg az „ornak” ezen a részén elrejtett Napnak és Holdnak felelnek meg, az itt elrejtett asztrológiai bolygókra hívják fel a figyelmet (a hagyomány a férfhoz sokszor a Napot, a nőhöz a Holdat rendeli). A Teremtő számunkra jobb szeme tájékán, nagyjából a felső női fejben látható állatok kódolják a zodiákust mint „Nap-naptárat”, de ennek megvan az „ellenpárja” is, ugyanis a Teremtő számunkra bal szemétől balra a „Hold-naptár” is megjelenik, egy tóból ivó Hold-alakú állatok segítségével kódolva. Bosch kialakít bizonyos szimmetriákat az első és a harmadik (Pokol-) panel között. A Nap- és a Hold-naptárnak a Pokol-panelen is van tükörképe, amire ott még visszatérünk.

Ezután az immáron részletesebb szerkezeti áttekintés után vizsgáljuk meg a bal panel részleteiben is!

L2 ábra [28]

A három (belső) panelen megfigyelhető időrendiség elejéhez a Jézus monogram keresztjének bal fel-

ső szárára eső kemenceszerű építmény rendelhető (L2 ábra). Az erdőnek füle van a mezőnek szeme című mű elemzésekor láttuk, hogy Bosch János evangéliumának Logosz Himnuszából kiindulva a Teremtést fénnel és hanggal teremtként jeleníti meg. Ez a Gyönyörök kertjén is így van. Az L2 ábrán tulajdonképpen két kemenceszerű alakzatot is látunk, amin egy madársor repül keresztül. A madársornak van egy zárt hurka, de van egy alsó leágazása is, a teremtmények irányában. Figyeljük meg, hogy a jobboldali kemencében alul egy oldalán fekvő, jobbra tekintő kutya feje figyelhető meg, aminek a száján (3-mal jelölve) és a fülén (2-vel jelölve) megy át a madársor. Mint a Vég-Kezdet szimbolikánál tárgyaltuk, a kutya a Kezdet állata, és a Vég-Kezdet analógiák egyike a Teremtés. Ha a mozgás irányára nem vagyunk tekintettel, úgy azt is mondhatjuk, hogy a madársor a kutya fülén jön be és a száján megy ki. Mi az, ami egy élőlény fülén megy be, és a száján jön ki? Természetesen a hang, de ez esetünkben az ige. Ez a motívum felel meg a Logosz Himnusz „Kezdetben vala az ige” kifejezésének. A madár a levegő állata, így a kép úgy is értelmezhető, hogy a kutya fülén levegő megy be, a száján levegő jön ki. Számos nyelvben a levegő szó a lélekkel van kapcsolatban, így a Teremtő lelkére is gondolhatunk, ami a Teremtés könyvének 1.2 pontja szerint a vizek felett lebeg a Teremtés elején, amit a Teremtés szándékaént szoktak értelmezni. Mint arról már szó volt, a Logosz Himnusz 4-ik és 5-ik sora a fénnel teremtként tartalmazza. Ennek egy másik kutya felel meg, ami a toronyszerű kemence zöld korongja felett figyelhető meg. Ő is a Kezdet és a Teremtés állata, de mivel a madársor a szemén, a fényt ér-zékelő szervén repül át (1-gyel jelölve), ő a fénnel teremtként felel meg.

A Teremtő fejében vagy fején (esetleg annak koronájaként) megjelenő férfi és női arcot már érintettük (L1 ábra fehér vonala), ez leginkább a férfi és a nő teremtként szándékát jelezheti. Röviden kitérnék viszont a teremtként fején, a kék hegyben, illetve annak környékén értelmezhető zodiákusra (L3 ábra).

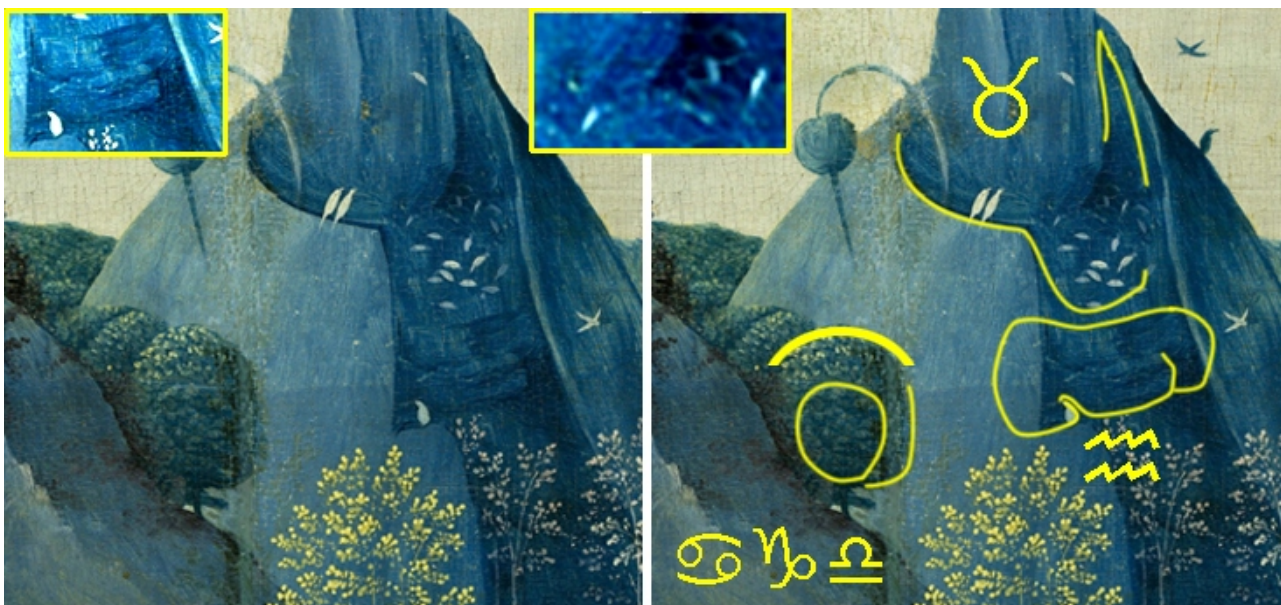

L3 ábra [28]

Baloldalon a zodiákus úgynevezett változó keresztjét látjuk, ami az emberi világ hanyatlásának (a triptichon Pokol-paneljének) feleltethető meg. Ennek a keresztnek a négy jegye: az Ikrek, a Nyilas, a Szűz és a Halak. Az Ikreket a sötétzöld bagolysziluett hozza baloldalon alul (A Bagoly Ikrek holdháza). Ettől jobbra felfelé egy hal-alak látszik, ami a Halakat kódolja. A „hal” bal oldala a rajta lévő vulkáni kitöréssel egy „íjnak”, illetve „nyílveszőnek” értelmezhető, ami a Nyilast adja. A bagoly számunkra jobb fülénél és felette is látható egy jobbra tekintő, illetve egy félprofilos macskafej, ami a Szűzet jeleníti meg (Macska=Szűz).

Ábránkon jobbra haladva a zodiákus úgynevezett kardinális keresztjét látjuk, ami az emberi világ „felfutó”, kialakuló stádiumának, a triptichon bal paneljének feleltethető meg. A kardinális kereszt jegyei az évszakkezdő jegyek: a Kos, a Rák, a Mérleg és a Bak. A Kos egy jobbra tekintő nagy kutyafej hozza (világoslilával jelölve). A másik három jegyet igen szellemesen egy élénkzöld bokorsor jeleníti meg, amit az L4 ábrán kinagyítva is látunk. A legelső bokrot sárgával körvonalaztam. ezen felismerhető egy asszonyfej, ami a Rákot kódolja. A bokor felső vízszintes íve a Mérlegre utal. A bokrok magas alakja és fodrozottsága a báránra utal, ami a Bak keleti megfelelője és holdháza is.

A zodiákus úgynevezett fix keresztje a kialakult, megállapodott emberi világnak, a triptichon középső paneljének feleltethető meg. Ennek a jegyei: a Bika, az Oroszlán, a Skorpion és a Vízöntő. Az L4 ábrán a hegy felső részén egy bikafej van elrejtve, a szokásos befelé hajló szarvakkal. Ennek a két szeme is látszik (az ábra közepén felül kontrasztosítva és nagyítva, sárga keretben). Ez a Bikát hozza. Alatta egy ifjú feje ismerhető fel (az ábrán baloldalon, fenn nagyítva, kontrasztosítva, sárga keretben), ami a Vízöntőt kódolja. Az L3 ábra jobb felső részén a fa lombjából egy oroszlánfej néz ki, ami az Oroszlánt hozza (pirossal körvonalazva). Az L3 ábrán két kígyót is találtam a Skorpion képviseletében. A feltűnőbb a jobb alsó sarokban látszik, elnyúló alakját szinte folytatja az agancsos állatok sora, ami megerősíti a Skorpion-kódot, annak egyik holdháza révén.

L4 ábra [28]

Az L3 ábrával kapcsolatban még két dolgot jegyeznék meg. Az egyik, hogy a hegycsúcsokra íródó fordított Kos-jelek, másrészt a legmagasabb csúcsnál lévő íves fél Kos-jel, továbbá az ábra jobboldalán a két oválist átszűrő íves ágra íródó egész Kos-jel többszörösen is utal a Teremtésre a Kezdet jegye révén. A másik, hogy az íves ággal átszúrt két ovális két fülre emlékeztet, és annak meg van az „ellenpárja” a Pokol panelen is (két fül, köztük egy késsel). A bal panelen ez a motívum – mint az Az erdőnek füle van... kifejezésből is tudjuk – a hanggal teremtést hozza. Ami az érdekes, hogy a Pokol panelen a késsel elválasztott két fül a pokolbeli hanggal teremtés lehetetlenségét jelzi, ami a Pokol panel egyéb kontextusaiból deríthető ki. Ugyanígy a fénnel való teremtés és annak pokolbeli lehetetlensége is megjelenik a művön, ennek részleteit a későbbiekben tárgyaljuk.

Térjünk át a bal panel jobb felső részén megjelenített Nap-naptár szerepű zodiákusra (L5 ábra)! Ez nagyjából a Teremtő fejében (fején) lévő női fejbe íródik, de néhány eleme a bal panel központi tornyának (oszlopának) baloldalán ismerhető fel. Van ebben az állatseregletben két nagyobb, szürke színnel kiemelt állat, az elefánt és a zsiráf, ami a két természeti félévet indító állat. Bosch valószínűleg tisztában volt nemcsak a kínai, de az indiai holdházkörrel, és annak a zodiákushoz rendelésével is. Az indiai rendszer csak 27 holdházat, „naksatrát” tartalmaz, de amikor ezek mindegyikét további négy részre, úgynevezett „padára” osztották, a padák 108-as száma oszthatóvá vált 12-vel, és így a naksatrakör összerendelhetővé vált a zodiákussal. Az állatkódos indiai holdházrendszerben az elefántbika naksatrája a Kosba esik – igazából a Kos második felébe, de a nőstényelefánt meg közvetlenül a Kos elé –, így a kettejük „eredője” is a Kosban van. A helyzetet bonyolítja, hogy a Kos 0 fokán konkrétan a csődör áll (párja a Kanca a Vízöntő közepén található), de mindkét tavaszpont-közel állat feltűnik a Tejtenget köpülése című indiai teremtésmonda elején (a Teremtés ott is a Koshoz, illetve a Halak-Kos átmenethez van rendelve), és a kétfajta elefánt „eredője” közelebb van a Kos 0 fokához, mint a két lóé, tehát valahol jogos, hogy Bosch az elefánttal jeleníti meg a tavaszpontot [30]. Megerősíti ezt az elefánt mögött lévő, mintegy azt kísérő farkas ami Kos-holdház. Az L5 ábrán a központi torony jobb oldalán is van egy kétlábú kutya, az is tekinthető másodlagos (ha az elefántot is beszámlítjuk, harmadlagos) Kos-megjelenítőnek, de mivel más állatkódos Ikrek-megjelenítőt nem lehet felfedezni a festménynek ezen a területén (Egér, Patkány, Denevér, Bagoly), láthatóan ennek a „kutyának” a kétlábúsága kódolja az Ikrek (a kutya testében emellett egy jobbra lefelé néző egérfej gyanítható az Ikrek képviselőjében). Esetleg szóba jöhet még a torony alsó korongjából kinéző bagoly, bár az valamivel távolabb van (L8 ábra). A másik nagy szürke állat, a zsiráf neve – ha nem az arab eredetűt, hanem a korábbi tekintjük – a VI. századtól ismert a görögben és „párductevét” jelent („camelopardalis”). Az állatban így benne van a teve, aminek a lábaira és a testére jól illik a Mérleg képjele, és azt a Kaukázusban, de Csontvárynál is láttam Mérleg pozícióban, vagyis ez az őzponton álló állat a második félévet indítja. A zsiráf feje felett kissé jobbra megjelenik egy sárkányszerű állat. A Sárkány a Mérleg keleti megfelelője, így a Mérleg itt is többszörösen kódolt. A Kostól a Bikával folytatva a sort, a sárkánytól jobbra egy vaddisznó látható a kölykeivel, ami a Bikát hozza. A tavaszponttól számított harmadik jegyről, az Ikrekről már beszéltünk. Következik a Rák, amit az L5 ábra bal alsó sarkában látható tehén hoz (Tehén=Rák). Az ábra jobb felső részén egy zsákmányt tartó oroszlán adja az Oroszlán jegyét. A Szüzet az oszlop tövétől jobbra és az ábra jobb felső sarkában látható egy-egy nyúl, sőt az oszloptól jobbra fára mászó medve is képviseli (a Medve Szűz holdház).

L5 ábra [28]

A Mérleget már tárgyaltuk. A Skorpiót az ábra jobb alsó sarkában a fára tekeredő kígyó (Kígyó= Skorpió), emellett a jobb felső sarokban látható szarvasok is hozzák (a szarvas Skorpió holdház), utóbbiakra egy íj alak írható, ami a Nyilast is megjeleníti. Alattuk egy agancsos állatot tartó oroszlán látszik, amely úgy hajlik, hogy alakjukra, és a felettük látható szarvassorban egyedül hátrafelé álló állatra a Bak szokásos kézírásos képjele írható (a három állat által alkotott alakzat mellett zölddel jelezve). A Vízöntőt az elefánt hátán ülő majom hozza (a Majom a Vízöntő keleti megfelelője és holdháza is). Végül a Halakra utal egy olyan valószínűleg nem valós állat a zsiráf fejétől jobbra, amin a pávatollak mintázata ismerhető fel (a Páva a Halak holdháza). Hasonlóan valószínűtlen az a „kétlábú pávafa” is, ami a tehéntől jobbra látható, az is utalhat a Pávára, és így a Halakra is.

A bal panelen a központi torony bal oldalán a „Nap-naptár” szerepű zodiákussal szemben egy „Hold-naptár” is megjelenik egy tő formájában (L6 ábra).

L6 ábra [28]

A tó alján négy gölyaszerű állatot látunk, amik a Rákot kódolják (a Gólya a Rák holdháza). Feljebb a tóból hét állat iszik. A felső kettőt a jobb kivehetőség érdekében kontrasztosítottam és világosítottam. A felső állatok között van a tehén és az egyszarvú, ami szintén a Rákot kódolja. A Rák uralkodó bolygója a Hold, és Bosch itt valószínűleg a Holdra utaló két szá-

mot a 4-et és a 7-et rejtette el. A sematikus naptári Hold-hónap négy hétből áll, minden hét hét napot tartalmaz (hétfőtől vasárnapig). A négy gólyaszerű madár közül az egyik alacsonyan tartja a fejét, kettő közepmagasan, de ellentétes irányban, egy pedig magasan. Ez láthatóan egy „magassági kódolás”, ami megfeleltethető a Hold négy fázisú rendszerének (Újhold, növekvő Hold, fogyó Hold, Telihold).

A távol megjelenített a Hold-naptár nem csak a „Nap-naptár” párja. Van egy szimmetria az első és a harmadik panel között is. A Hold éjszakai világító, és ilyen értelemben a harmadik panelen ennek a tónak nagyjából tükörszimmetrikus helyzetben egy – a tarot rendszerhez tartozó – lámpás felel meg, a lámpás ugyanis szintén éjszakai világító.

A bal panel közepén egy olyan tornyot (oszlopot) látunk, amiben a hét asztrológiai bolygó ismerhető fel (L7 és L8 ábra).

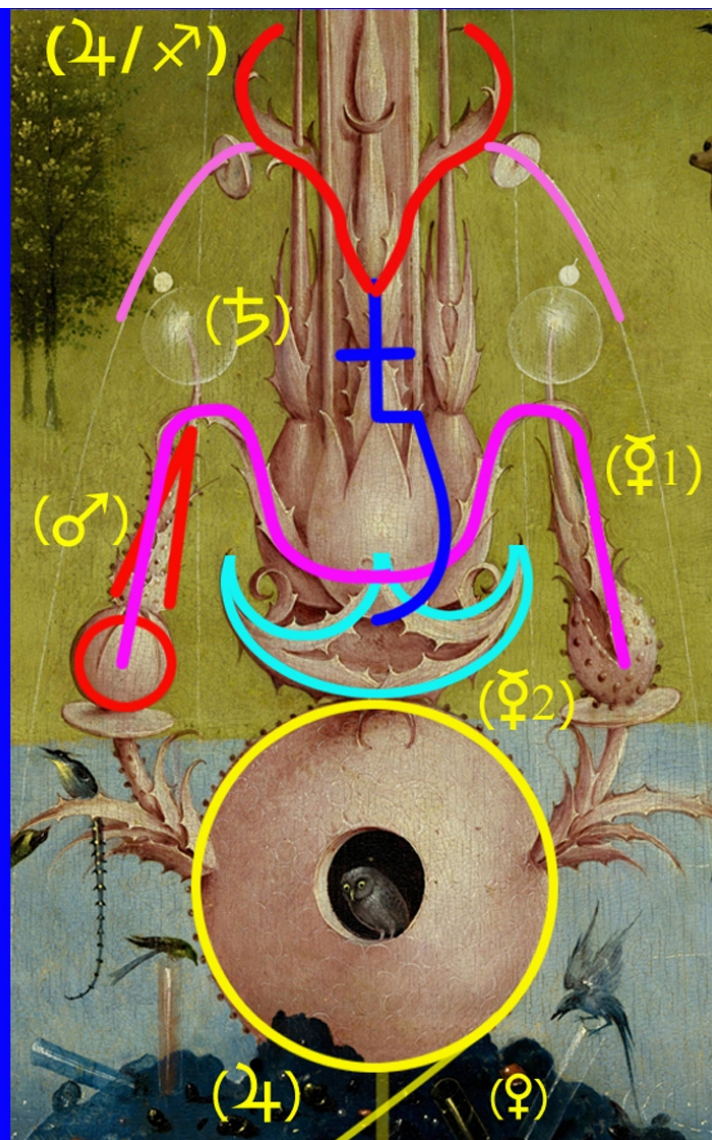
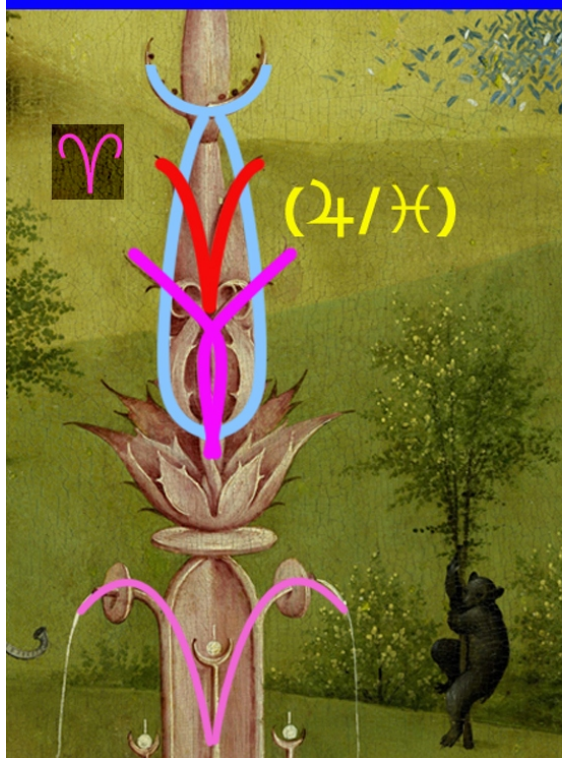
L7 ábra [28]

A torony alja a Teremtő száját adó kristályszerű szigetre támaszkodik. Ezen a szigeten apró fényes gyöngyök láthatók (olyanok, mintha az ígét hozó kiáramló levegőt jelző buborékok lennének), és a sziget tükröződik a világoskék tóban. A tükröződés vízszintes tengelyét vékony türkisszel jelöltem, és ez egy olyan vonal, amire a Vénusz és a Jupiter képjelének keresztje írható. Ez két alapvetően pozitív karakterű bolygó, melyek képjelének a köríve a torony alját adó lyukas korongra íródik. Ez utóbbi a Napot is hozza egy harmadik „pozitív” bolygóként. A Nap megjelenítője felett látható a Hold 90 fokban elforgatott képe. Mint említettük, az ezen a szinten látható férfi és női fej valószínűleg a Naphoz rendelt férfit és a Holdhoz társított nőt jelzi, vagy más megközelítésben a férfi és a női arc segít a Nap és a kissé rejtett Hold azonosításában. A Napot adó korong közepéből egy bagoly néz ki, ami a Merkúr egyik uralmi helyét, az Ikreket kódolja. Ez viszont annak a visszajelzése lehet, hogy a Napot adó koronghoz az alatta értelmezhető keresztet és a felette látható fekvő ívet (a Hold alsó ívét) hozzávéve megkapjuk a Merkúr asztrológiai képjelét is. A Merkúr másik megjelenítőjének a Hold feletti világoslila színű íves „M” tekinthető. A közömbös karakterű bolygó két megjelenítője így a jótékony bolygók feletti „eredőt” eredményez, és a lyukas korongból mint a Teremtőt jellemző jótékony bolygók centrumából és a tornyot hordozó motívumból kiszorítva találhatók a kártékony bolygók. Az „M” két külső szárában egy kör és egy csúcs azonosítható, ami a Mars képjelre utal. Ez adja az egyik kártékony bolygót, valamivel feljebb azonosítható a Szaturnusz, a másik kártékony bolygó képjele.

A torony efeletti szintjeit az L8 ábrán mutatom részletesen. A jobb felismerhetőség érdekében a tornyot két részre osztva nagyítottam ki. Az ábrán jeleztem, hogy a toronyban a bolygókat megjelenítő terület fölött egyrészt a Teremtésre utaló Kos-jelek, másrészt a Teremtőt az atyai minőség révén hozó Jupiter-utalások vannak. Az ábra bal felén egymás felett legalább három Kos-jel azonosítható (egy pirossal, kettő világoslilával jelölve), de a jobb panelen is látunk ilyeneket. Ezek a Kezdet jegyét adva utalnak a Teremtésre. Az ábra bal felén, a torony tetején egy függőleges halmotívum azonosítható, farokuszonnyal együtt, ami a Halakat hozza. A hal teste ráadásul egy szembenézetű halfejnek is tekinthető, amin a két szem is látszik.

Υ = TEREMTÉS

λ_4 = ATYA

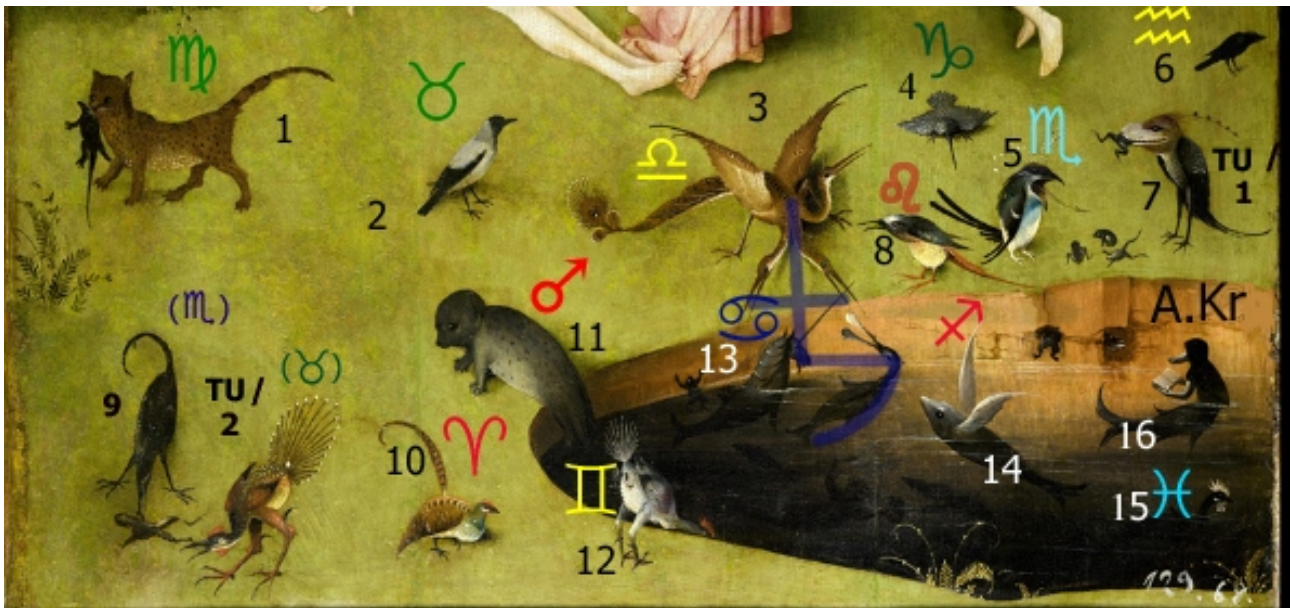

L8 ábra [28]

A Halak mint a Jupiter uralmi jegye igazolja vissza az „atyai” karakterű bolygót. Az ábra jobb felén egy szarvasagancs-motívum ismerhető fel, ami az agancsos állat révén ismét utalás lehet a Nyilasra, a Jupiter másik uralmi helyére. Figyeljük meg, hogy a toronyra merőlegesen az elefánt talpvonalától a zsiráfhoz vezet egy sötétebb vonal, ami a toronnyal egy keresztet alkot, és így Jézusra utal (lásd az L7 ábrát). A bal panelen ugyanis Jézus is jelen van „preegzisztens” teremtőként, amiről már szoltunk a Logosz Himnusz említve.

Összefoglalva, a bal panel középső tornyában egyrészt a hétbolygó-rendszer kapott helyet, a Teremtőre jellemző súlyozásban (elosztásban), a Kos-jelek révén a Teremtésre, a Jupiter visszaigazolásával az Atyára mint Teremtőre utalva. Hozzátenném, hogy ennek a toronynak van párja a második panelen is, ott a központi torony az Éden életfáját, illetve a jó és a rossz tudás fáját jeleníti meg, a középső panel tematikájának, a kialakult emberi világ karaktervilágának megfelelően. Az élet fájához egyébként szokták Jézus keresztyét rendelni, aminek a lehetséges jelenlétéről épp most beszéltünk a bal panel kapcsán is. Ez azt jelenti, hogy Bosch a tornyokat a panelek jelentésének megfelelően „profilírozza”. A harmadik panelen is van „torony”, ami a tarot Nagy Arkánumának „Torony” lapját hozza, abban a hanggal teremtés pokolbeli lehetetlensége van megfogalmazva egyik változatában.

Továbbra is nyitva hagynám a panel alján látható Jézus-Ádám-Éva csoport értelmezését, arra később érdemes visszatérni.

L9. ábra [28]

A bal oldali panel legalsó részén található az ördög műve (L9. ábra), amelyből 16 motívumot számoztam meg. Ebből 12 adja az „ördög zodiákusát”, amelyhez hozzáadódik két kétpontos Tejút-megjelenítés és a 7 asztrológiai bolygó, illetve az Antikrisztus megjelenítése is.

Az 1-es számú macska a **Szűz** jegyét, a 2-es számú galamb a **Bika** jegyét hozza. A 3-as számú sárkányszerű lény, amelyben több Mérleg-ív is felismerhető, a **Mérleget** adja. A farkán lévő „pávaszem” ötvözi a jegyet a Halakkal, a pusztulás jegyével. Két feje és az alatta lévő állatokra a **Szturnusz** képjele írható (áttetsző kékkel jelölve), amely az egyik kártékony bolygót adja. A 4-es számnál lévő madár egy stilizált, fejjel lefelé fordított kecskefejre hasonlít, ami a **Bakot** kódolja. Az 5-ös madár kígyónyelvű, ami a **Skorpiónak** felel meg. A 6. számú holló a **Vízöntőt** hozza. A 7-es számú madárnak az állatövi kör tetejét jelző bóbítája van, amelyhez viszonyítva a madár ferdesége a Nyilas-Ikrekre kódolt **Tejút**nak felel meg. A feje egy lóéhoz hasonlít, amely a Nyilas jegyét hozza, a lábai pedig az Ikrek képjelére emlékeztetnek. A 8-as madár fejére és testének aljára az **Oroszlán** kézírásos képjele írható, testének alján a **Nap** látszik, amely az Oroszlán uralkodó bolygója. A 9-esnél egy madárpárt jelöltem, az egyiknek Skorpió-farka van, a másikra pedig a Bika képjele írható befelé görbülő szarvakkal, ami a Bika-Skorpió kódú **Tejutat** adja. Ez utóbbi állat pávaszem, azaz a pusztulás értelmű Halakkal kevert, de a Nyilas-Ikrek Tejutat ábrázoló madárnak is ez a jelentése, hiszen egy békát tart a szájában, ami a béka halálával egyenértékű. A 10-es számú madáron egy fél **Kos** képjel látható, ami a tavaszi napéjegyenlőség jegyét hozza. Figyeljük meg, hogy a madár két hal alakot is tartalmaz, azaz ez az állat a Halak-Kos átmenetet is jelképezi. A 11-es számú állat feje egy kört, teste pedig egy nyílhegyet formáz, ami az egyik kártékony bolygót, a **Marsot** kódolja. A 12. számú kakas párhuzamos lábai az **Ikrek** képjelét jelenítik meg. Maga a kakas (mint Halak kód) a pusztulást ötvözi az Ikrekkel. A 13-as számú egyszarvú a **Rák** hagyományos megjelenítője. Szarva a gólya hosszú csőréhez hasonlít, ami a Rák holdháza. Az egyszarvútól jobbra lévő madár szintén a Rákot adja. Két hosszú csőre van, egy világos és egy sötét. Ez a nyári napforduló idején (a Ráknál) a hosszabbodó és a rövidülő napok találkozását jelképezi. A 14. számú hal hátának vagy hasának ívelt vonala és ferde szárnya a **Nyilasra** utal. A másik szárnyat álló késként lehet értelmezni. A 15-ös számú kakas a **Halakat** kódolja. A 16-os számmal az **Antikrisztust** jelöltem, kezében az Ördög Bibliájával. Az Antikrisztus fején egy liba csőre értelmezhető, ami a kártékony Marsra utal (a liba a Mars madara). Alsó teste hal, tehát szintén hozzáíródik a Halakat jellemző pusztító minőség. Ami a hiányzó bolygókat illeti, a **Hold** az 5-ös számú madárban ismerhető fel, az 1-es számú macskában az íves **Merkúr** bújik meg, a **Jupiter** képjele a 11-es számú állat fejére és lábaira írható, a **Vénuszt** alighanem a 2-es számú madár 2 lábára, 2 szárnyára és fejére írt ötágú csillag hozza (ez azért valószínű, mert a madár a Bikára van kódolva, amelynek uralkodója a Vénusz).

2.3.1. KÖZÉPSŐ PANEL: AZ ÉDEN NÉGY FOLYÓJA ÉS AZ ÉGI VÁROS

A középső panel felső részén egy olyan, perspektívában ábrázolt, négyszögletes tó látható, amelyet négy folyó táplál (M1 ábra). Nem nehéz rájönni, hogy itt az Éden négy folyójáról van szó. A négyzetesség az Édenre mint kertre utal. A perspektívából eredő trapézosságnak a festményen praktikus oka is van, a tó jobb fele az EDM rendszer „P”-jének ívét annak a felső részén adja, ahol az felfelé szűkül. A két alsó folyó lényegében már vízszintes, és a négy folyó mindegyike felett egy kapu van, ami egy toronyszerű építmény alján található. Egy ötödik torony a tó közepén helyezkedik el. A Biblia szerint az Éden közepén az élet fája, valamint a jó és rossz tudás fája található, és a részletes elemzésből látni fogjuk, hogy az ötödik toronyban, amiben a Föld (is) értelmezhető, a festő lényegében e két fa „funkcióit” jeleníti meg. A négy külső torony asztrálmítikus elemzéséből viszont az derül ki, hogy azok mindegyike 3-3 zodiákus jegyet rejt, vagyis a négy kapu és a négy torony mögött egy 12-esség húzódik meg. Ez arra enged következtetni, hogy Bosch itt a 12 kapus mennyei várost jelenítette meg, amiről ismert, hogy az földi Édenkert égi mása.

M1 ábra [28]

A középső panel tetején tehát egy és ugyanazon Édenkert két megtestesülését látjuk, a „földi paradicsomot”, amire az egész triptichon címe is utal, és az égit, amit a mennyei város jelenít meg. Érdeemes idézni János evangéliumának a mennyei városról szóló két pontját (Jelenések könyve, 21:13-14)

21:13

...keletről három kapu, északról három kapu, délről is három kapu, és nyugatról is három kapu.

21:14

A város falának tizenkét alapkőve volt, és azokon a Bárány tizenkét apostolának tizenkét neve.

A tizenkettőség a Bibliában ezen kívül a tizenkét törzs és a falak méretei formájában is előkerül. Az

A toronyok közötti és melletti területen, illetve a központi (ötödik) toronyban külön is megjelenik a 12 zodiákus jegy, a téli, a tavaszi és a nyári jegyeknél jól látható nagy alakzatokkal, az őszi jegyeknél rejtettebb megjelenítéssel (ezeket a motívumokat az M1 ábrán fehér zodiákus képjelekkel jeleztem). Röviden végigfutnék ezen a rendszeren is. Az ábra bal szélén a kék 4-essel jelölt (téli) torony baloldalán egy fiatal fej hozza a Vízöntőt (Ifjú=Vízöntő). A toronytól jobbra annak középmagasságában „gyapjas” nyurga lombokat látunk „farokkal”, ezekben egy juhnyáj ismerhető fel, ami a Bakot hozza (Bárány=Bak). Az első és a középső torony közti területen egy nagy jobbra dőlő szembenézetű kakas azonosítható (taréja a középső toronyhoz simul), ez a Halakat adja (Kakas=Halak). Ezzel megkaptuk a három téli jegyet. A középső toronyban és attól közvetlenül jobbra a három tavaszi jegy van elrejtve. A torony alját adó „Földnek” két disznófüle van (sötétlilával jelölve), az állat szemei a gömb tetején, a fülek tövében látszanak. Ez a Bikát hozza (Disznó=Bika). Efelett egy kutyafej azonosítható, ami a Kost adja. A kutyafej alja a disznófülek belső íveire íródik, a tetejét fehérrel jelöltem. A disznófejtől jobbra egy jobbra tekintő egérfej hozza a harmadik tavaszi jegyet, az Ikreket. Az egér felett egy mosolygó asszonyfej adja a Rákot, az első nyári jegyet. A kék 2-vel jelzett torony jobb oldalán látható egy oroszlánfej (sárgával körvonalaazva), ami az Oroszlánt, a második nyári jegyet jeleníti meg. A harmadik nyári jegy a Szűz, ezt az oroszlán alatti jobbra tekintő medvefej kódolja (Medve=Szűz).

Az őszi jegyek nem azonosíthatók ilyen könnyen, azokat néhány apróbb vagy átvitt értelmű motívum jeleníti meg. A festő mintha megunva az eddigi gördülékeny kifejtést, nehezített kódolásra tért volna át (M2 ábra). Az ábra tetején, középen egy csoport kb. 45 fokos ágat tart (ez halvány utalás a Nyilas képjelére), ami egy íjba megy át. Ezen egy madár ül, de számunkra az „íj” fontos, mert az kódolja a Nyilast. Az íj közepén egy függőleges, igen jól azonosítható, nyílheggyel ellátott nyílvevő is látszik, tehát nincs kétség afelől, hogy itt a Nyilásról van szó. Egy másik megjelenítésként (nem várt helyen, talán ez is nehezítés) az M1 ábra jobb alsó sarkában „benéz” egy lófej, ami szintén Nyilas-kód. A ferde ágat tartó csoporttól balra egy bokorból kilép egy szarvas, ami a Skorpió Hold-házaként hozza a Skorpiót. Ez is eléggé rejtve van, de van a Skorpiónak egy másik rejtett megjelenítése is. A jobb alsó folyó kék színe és az abból kiemelkedő pirosas (narancesszínű) gömb a Skorpió piros-kék színkódjára utal. Ez egy gyakori kódolási megoldás, ami arra épül, hogy a Skorpió olyan vizes jegy (a

39

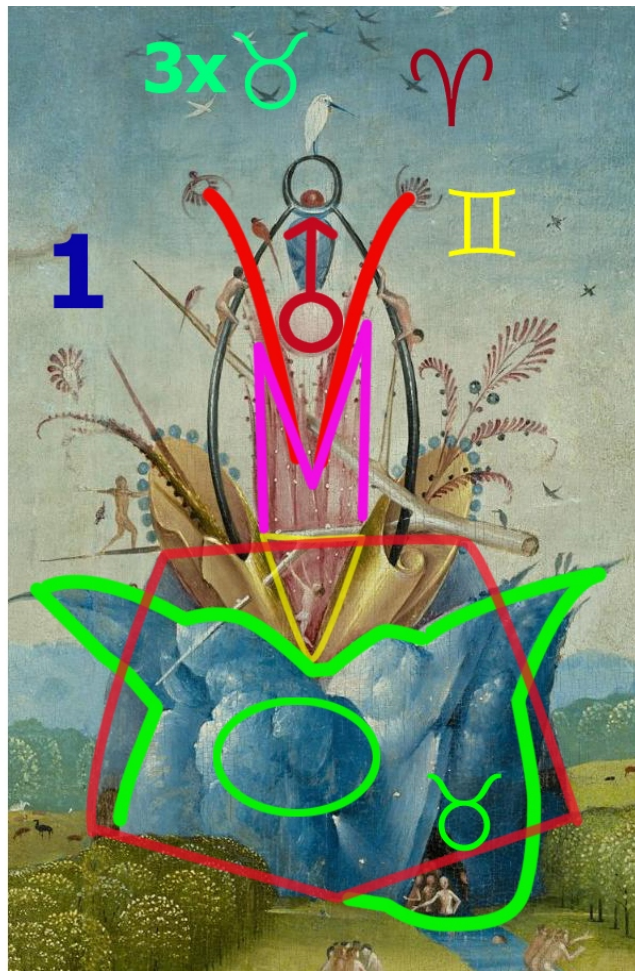
Térjünk át ezután a négy kapuval ellátott torony, és a központi torony elemzésére!

M3 ábra [28]

A téli jegyeket tartalmazó kék 4-gyel jelölt tornyot az M3 ábra szemlélteti. Ennek a toronynak láthatóan van egy első trapéz alakú és hátsó boltíves kapuja, de a két frontális pillér különállónak tűnik, mögöttük egy L alakú hátsó fallal, így valószínűleg a torony jobb oldalán is lehet egy harmadik kapu a folyó irányára merőleges síkban. Az építmény tetején egy V alakú tető két szárnya egy oldalnézetű és egy felülnézetű halként értelmezhető (késsel körvonalazva), ami a **Halak** jegyét idézi. Megerősíti ezt a párosságuk is, mert a Halak képletében két hal szerepel. A kettősség nem egyszerű építményszimmetria következménye, alighanem ezért különbözik a két hal. A torony alsó része egy szembenézetű emberfejnek tekinthető (szeme az üvegcsövön haladó kis ember és a páros madár, orra a boltíves kapu), ami az Ifjú holdház révén **Vízöntő** kód. Az „Ifjú” sapkája kölapokból van, és tudjuk, hogy a kő, a csont, a jég, az üveg, azaz a megszilárdult, megfagyott, megcsontosodott anyagok hagyományosan a tél kezdőjegyét, a **Bakot** idézik. Ezzel előállt mind a három téli jegy, amit a festő az uralkodó bolygókkal is visszaigazolt. A Bak és a Vízöntő uralkodó bolygója a **Szaturnusz**. Ezt a képjele hozza, ami a torony bal alsó felén azonosítható (feketével jelezve). Jól látszik a képjel keresztjének a helye, a szoknya „vízszintese” és a szoknya alsó íve is. A Halak uralkodó bolygója a **Jupiter**, és itt annak is meg kell jelennie. A Jupitert mindig a kézírásos képjele hozza, ami egy felső ívvel indul, ezért annak felkutatásához a képen egy kerek vagy íves motívumot kell keresni. A legfeltűnőbb ilyen a tető „díszgombja”, és arról indítva könnyen megrajzolható a Jupiter képjele. A „hattyúnyak” a tető belső vonalán futtatható, a kereszt lényegében a korong élére és a függőleges átlátszó csőre íródik.

Az óramutató irányában haladva a következő külső torony a tavaszi jegyeket rejt. Ezt az M1 ábrán kék 1-essel jelöltem, és részleteiben az M4 ábrán látható. A tavaszi jegyek: a Kos, a Bika és az Ikrek. A Kos uralkodó bolygóként a Mars, a Bikát a Vénusz, az Ikreket a Merkúr igazolja vissza.

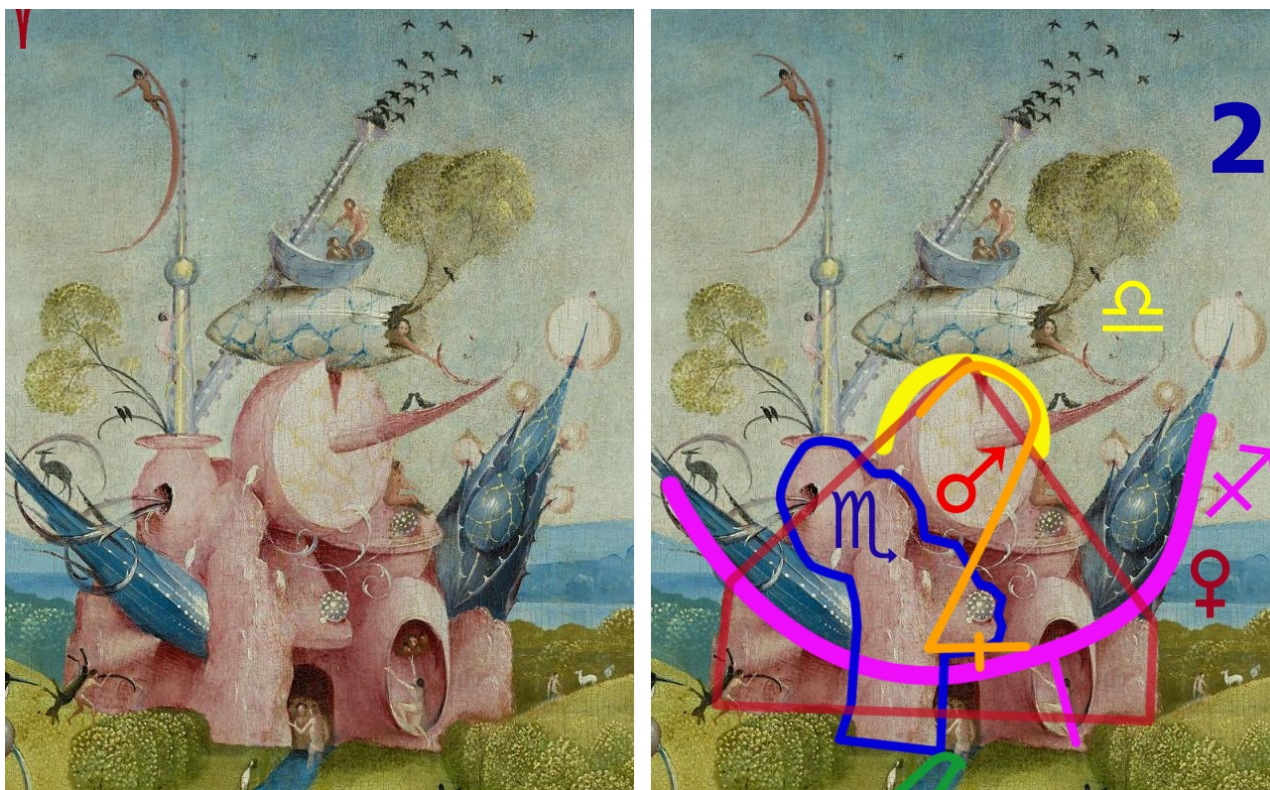

M4 ábra [28]

A Kost a torony felső részén széthajló és a **Kos** képjelét hozó két ág jeleníti meg (pirossal jelölve). A Bikát akár négy motívum is hozza, talán azért, mert a paradicsomot, ami a mű témája, általában – az evés-ivás, tánc, zene, gondtalan mulatozás és élet megjelenítőjére – a Bikára szokták kódolni. A torony kék alsó részébe belelátható egy disznófej, különösen a kerek orr és a fülek árulkodók, és a Disznó a **Bika** keleti kódja. A festők a Bika képjelét a ma szokásos asztrológiai képjeltől eltérően egy befelé hajló szarvakkal rendelkező körként szokták ábrázolni. Ilyen kódból hármat is látunk a torony tetején, ugyanis a madár alatti gyűrűről lefelé is indítható befelé hajló szarv a „trapézos ovális” mentén (ez egy fejjel lefelé álló képjel), de a halvány-rózsaszín gömbről felfelé is indítható ilyen képjel (ugyancsak a „trapézos oválisra” eső szarvakkal), sőt a madár alatti gyűrűhöz vagy az abban lévő kis vörös golyóhoz is csatlakoztatható két lefelé mutató, befelé hajló szarv, az arany tekercekből induló „mandula” mentén. A harmadik tavaszi jegy az **Ikrek**. Figyeljük meg, hogy az imént említett mandorla mentén két egyforma férfi mászik, de az egyik felfelé, a másik lefelé. Ez a „kétfelé tekintő” egyformaság az Ikrek jellemzője. Emellett a mandorla belsejében látszó rózsaszín levelek külső élei két párhuzamosnak tekinthetők, ami az Ikrek képjelére utal. Lehetnek az Ikreknek további, bár kevésbé nyilvánvaló kódjai is. A mandorlába belelátható egy bagoly (a Bagoly Ikrek Hold-ház), ennek a baloldali nagyobb madár a füle, a baloldali ember vállánál lehet a szeme és a világos-rózsaszín golyó jelzi a csőrét. Figyeljük meg, hogy a mandorlát keresztezi egy ferde ág, amin elágazások vannak. Ez utalhat a Tejútra, aminek az alsó, a Nyilasra és a Skorpióra kifutó elágazó részét kódolhatja két szarvas (erre utalnak az agancsszerű másodlagos elágazások), a „nyele” viszont a legtipikusabb értelmezésben maga az Ikrek. Ez tehát egy látens Ikrek kód. Megjegyzem, ez a ferde villás ág egy háromszögyszerű részt választ le az arany tekercek belső éleinél, ami gyakori egér-ábrázolás (Egér=Ikrek). Az egér szemének az itt látható kis ember feje tekinthető, száját a baloldali comb jelzi (a másik szem nincs jelölve). Térjünk rá a jegyeket visszaigazoló uralkodó bolygókra! A Kos uralkodója a Mars. Ennek képjele száraz körként a pirossal jelölt Kos-jel két felső végén is értelmezhető (ezek ferdén lefelé mutatnak), de a madár alatti gyűrűből és a halvány-rózsaszín gömbről is indítható olyan „nyíl”, ami a „trapézos ovális” belsejébe írható. A Bika uralkodó bolygója a Vénusz. Ennek két megjelenítése is látható. Figyeljük meg, hogy a „disznófej” mögött látható egy másik kék alakzat, amire egy ötszög, azaz a Vénusz legtipikusabb képi

kódja írható (sötétbordóval jelezve). Emellett a festők ritkábban egy (legtöbbször íves) V-alakkal is jelzik a bolygót. Ez a két aranytekercsben ismerhető fel. Ráerősít erre a tekercs „réz színe”, ugyanis a Vénusz alkímiai fémje a réz. Végül az Ikreket visszaigazoló Merkúr megjelenítőjét kell megtalálnunk. A Merkúrt legtöbbször egy (gyakran íves) „M” hozza, és csak ritkábban a bolygó képjele. Az „M” a mandorlában látszó rózsaszínű levélpárra íródik.

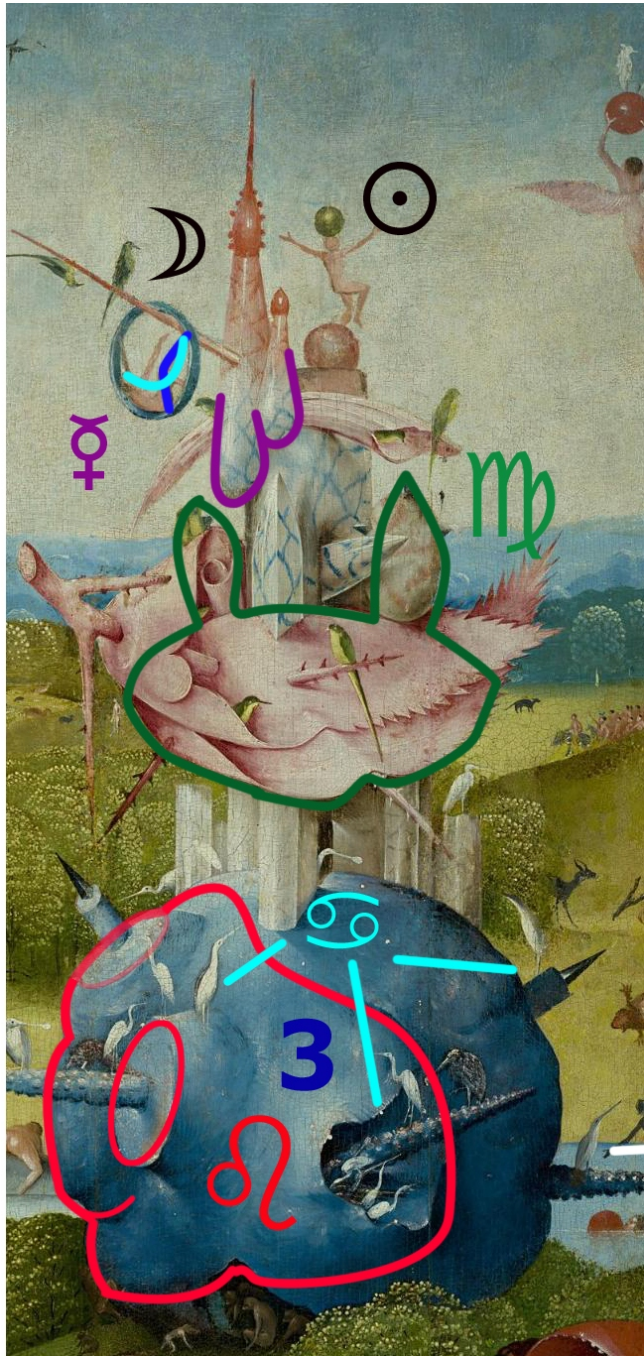
Az őszi jegyeket tartalmazó kék 2-vel jelölt tornyot az M5 ábra szemlélteti.

M5 ábra [28]

Az őszi jegyekhez a Mérleg, a Skorpió és a Nyilas tartozik. A **Mérleget** legtöbbször egy fekvő (esetleg talpas) ív jelzi, csak egyes festők kódolják keleti megfelelőjével, a Sárkánnyal. Az ábrán számos fekvő ív azonosítható, a legnagyobbat, egy rózsaszín félgömböt meg is jelöltem (sárga ív). Karakteres Mérleg-kód a torony tetején látható bárka is, ami keresztény ábrázolásokon (pl. mennyezetkazettákon) gyakran jelzi a jegyet. A **Nyilast** leglátványosabban a felfelé néző, fekvő, kissé balra billentett nagy kék íves alakzat hozza egyfajta „íjként”, amihez megtalálható a szintén kissé ferde „nyílhegy” is. Ez az ovális vakablakban a karját felfelé nyújtó férfira íródik. A **Skorpiót** az egyik Hold-háza, a Gímszarvas jeleníti meg, ami szoborszerű formában látható a torony aljának bal felén (kékekkel körvonalazva), sőt az ettől balra lévő kis őz is kódolhatja a Skorpiót. A Mérleg az uralkodó bolygójával, a Vénusszal igazolható vissza. Ezt a torony aljának rózsaszín részeire írható lapos ötszög kódolja (bordóval jelölve). A Nyilas uralkodója a Jupiter. Ennek a legnagyobb képjele a rózsaszín félgömből indítható. A kereszt a kapu feletti párkányra és a kapu számunkra jobb oldali függőlegesére írható, ami pontosan a rózsaszín félgömb szimmetriatengelyére és a tetején látható ék alakú jelölés alá esik. Bosch valószínűleg ezzel jelezte, hogy erre a Jupiter-megjelenítésre gondolt, bár elképzelhető egy kisebb képjel is a vakablakba íródóan (ekkor a kereszt az ember két combjára íródik). A Skorpió uralkodó bolygója a Mars. Ezt legnyilvánvalóbban a rózsaszínű félgömb kerek előlapja és az abból kimutató „tüske” kódolja, a Mars képjelére utalva. A „tüske” külön is ráerősít a Skorpióra.

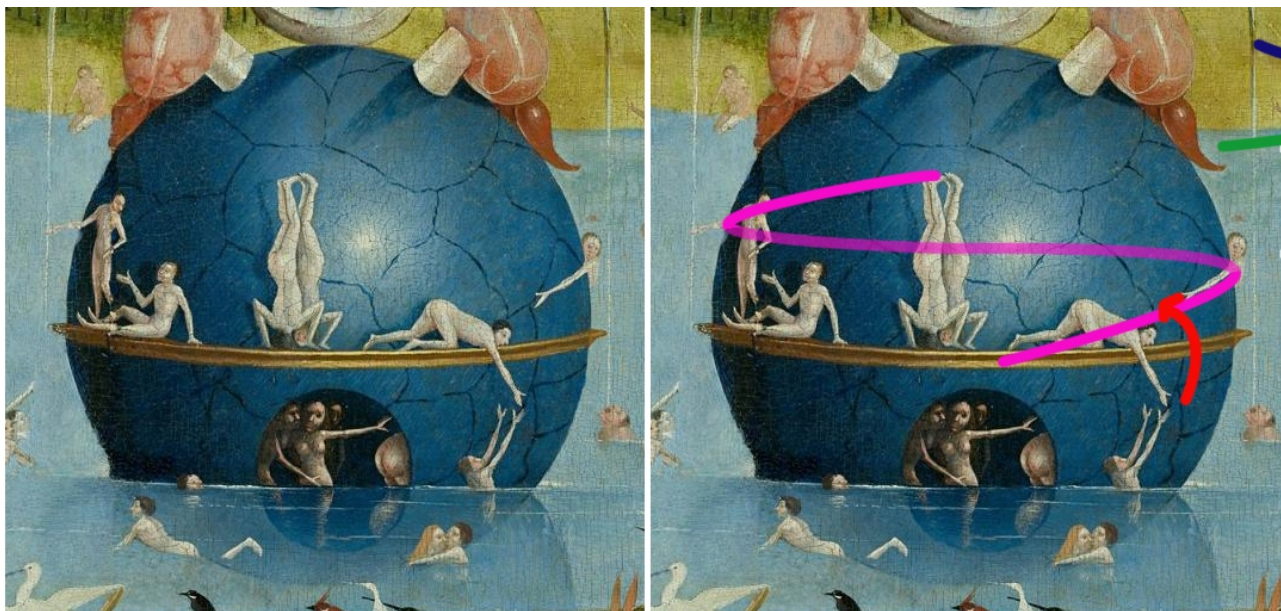
A nyári jegyeket tartalmazó, kék 3-assal jelölt tornyot az M6 ábrán látjuk. A nyárhoz sorrendben a Rák, az Oroszlán és a Szűz tartozik. Bosch itt is nehéz feladat elé állította a „dekódolókat”, ugyanis a Rákot legnyilvánvalóbban annak a Gólya Hold-háza adja. A torony alján számos apró gólya vagy pelikánszerű madár látható (az is adhatja a Rákot), de olyan apró méretben, hogy jelenlétük elsősorban fel sem tűnik. A torony alját képező nagy kék gömb baloldalából persze kinéz egy arc, ami éppenséggel asszonyfejnek is tekinthető, de minthogy az Oroszlánnak nem nagyon látszik más megjelenítése, ezt én inkább az Oroszlán képviselőjének venném. Nem zárható ki persze, hogy ez a tréfás, gömbre írt alakzat egyszerre hozza mind a két jegyet, alapvetően az Oroszlánt, de a gólyákon kívül megerősítőleg a Rákot is. A harmadik nyári jegy a Szűz, amit itt láthatóan annak a keleti megfelelője, a „Nyúl” kódol. A nyúl a rózsaszín levelekből néz ki, a fülei függőlegesen felfelé állnak. Megjegyzem, az arca vízszintes füllel is értelmezhető (a számunkra baloldali rész nem rele-

Az Oroszlán uralkodó bolygója a Nap, a Rák uralkodó bolygója a Hold. Ezek megjelenítői a torony felső részén jobb és baloldalon lényegében szimmetrikusan helyezkednek el. Jobbra egy téglalapszerű talpazaton egy nagyobb golyó áll, ez hozhatja a Napot. Ezen egy olyan alak egyensúlyoz, akinek a fején még egy (arany színű) golyó van, az is nyilvánvaló Nap megjelenítés. A nagy golyóval szemközt, a torony bal oldalán egy kék gyűrűben (ez inkább a Holdra jellemző szín) egy olyan kis embert látunk, aki a gyűrűből egy keskenyebb és egy kövérebb sarlót választ le, aszerint, hogy a testéből mit veszünk figyelembe. Elvben még a Hold négy fázisának a megjelenítése sem kizárt, de én elsődlegesen a gyűrű közelében, a torony baloldalán megfigyelhető három madár miatt a három fázisú úgynevezett Hekaté-szimbolikára gondolnék, ami a nőző Holdat a szűzhöz, a teliholdat az asszonyhoz, a fogyó Holdat a vénasszonyhoz rendeli. Az egyik madár csak kinéz a torony mögül, de felfelé álló fejjel (szűz), a másik teljes magasságával jelenik meg (asszony), a harmadik lefelé néz és az ág alján található (vénasszony). Megjegyzem, távolabb, a torony másik oldalán is ül egy madár a gyűrűt tartó ág meghosszabbításában, ezért a négy Hold-fázis megjelenítését sem vetném el, csak másodlagosan említeném. Lejjebb egyébként látunk még két, párban ülő madarat, de ezeknek

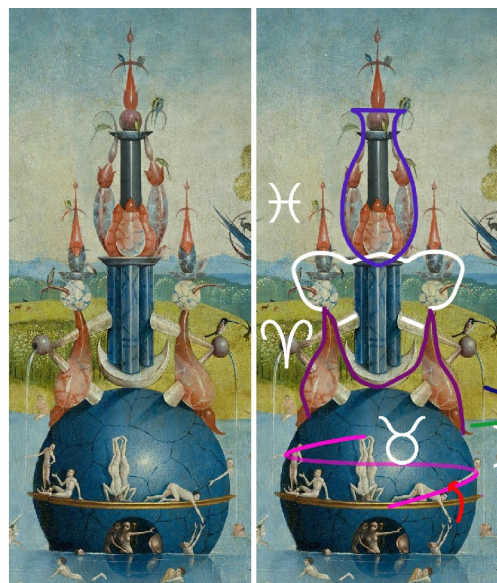
valószínűleg más a funkciója, ezek az Szüzet visszaigazoló meglehetősen rejtett Merkúr-megjelenítést erősítik meg, a Merkúr másik uralmi helyére, az Ikrekre utalva. A Merkúrt ugyanis egy fejjel lefelé álló, és paralelogramma-szerűen torzított íves „M” jeleníti meg (világoslilával körvonalazva). Az ezalatt balra, de a közelben található páros madár nemcsak a Merkúr másik uralmi helyét jelzi, de azokra is ráírható a Merkúrt hozó íves „M”. Ezzel megkaptuk a szükséges jegyeket és az azokat visszaigazoló uralkodó bolygókat is.

Az Éden közepén álló „ötödik toronyról” kiderítettük, hogy abban az égi város kapuitól és az Éden négy folyójától, tehát az égi és a földi paradicsomtól függetlennek látszó másodlagos zodiákus Bika és Kos jegye is jelen van, de a torony „Bikájának” egy olyan fontos jelentése is van, miszerint az hozhatja az Édenben álló jó és rossz tudás fáját, ami áttételesen a torony alsó gömbjében jelenik meg (M7 ábra).

M7 ábra [28]

Figyeljük meg, hogy ezt a gömböt egy arany öv egy alsó és egy felső részre osztja. Az alsó rész „alvilág” jellegű, itt egy lyukon keresztül betekintést nyerünk a bűnök világába, ami magáért beszél. A lyuktól balra valaki mintha elmerülőben lenne, rá szimmetrikusan viszont a felső világból nyújt valaki segítő kezét, és megpróbálja kimenteni az alsó, bűnös világ egyik lakóját. A segítő ugyan a felső világhoz tartozik, de abban szinte a földön csúszik, nincs magassága, és neki is segítő kezét nyújt egy magasabb helyzetben lévő szereplő a gömb túloldaláról, mintegy megpróbálja felemelni őt. Ha a segítség útját spirálisan folytatva a gömböt megkerüljük, a baloldalon álló még magasabb szereplőhöz jutunk, akitől egy ülő alak kér segítséget. A magasabb mintha elhúzná a karját, tehát nem biztos, hogy a másik a segítséget meg is kapja. Innen a spirál a fejen álló két alakhoz vezet. Ilyen fejen álló alakokkal a középső panel alján is találkozni

M8 ábra [28]

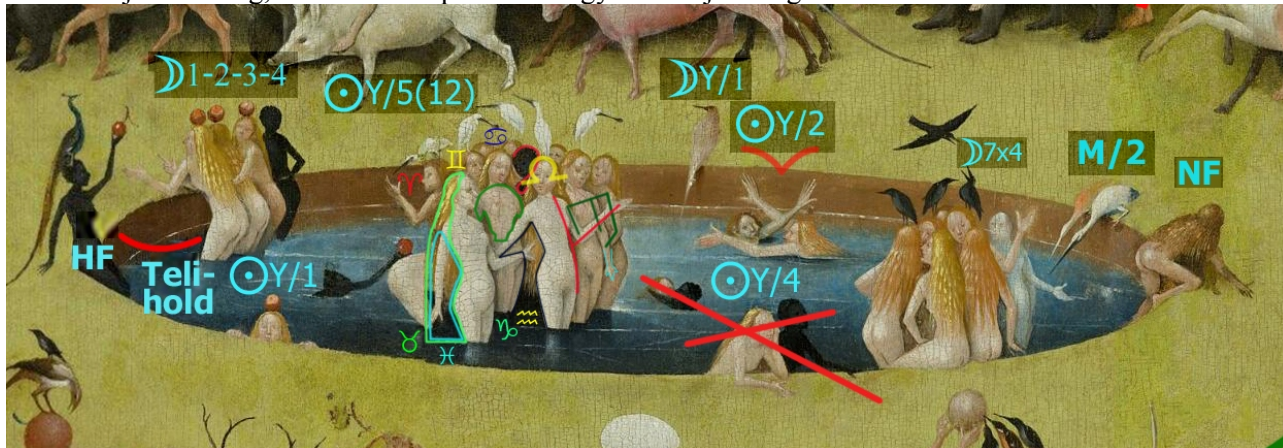
fogunk, ott ezek valamiféle fordítottságot, ellentétet jelenítenek meg. Itt szó lehet az alsó és a felső világ ellentétéről, ugyanakkor a két alak magassága jelezheti a legmagasabb morális szintet is. Mint látjuk, az alsó világra egy romlott viselkedésforma, a felsőre túlnyomórészt egy morális viselkedésforma a jellemző, ami itt, az Éden közepén, ahol az élet fája és a jó és rossz tudás fája áll, alighanem a jó és rossz emberi tudást és az isteni kegyelmet, az életet adó forrást jeleníti meg. Utóbbi az élet fájának felel meg.

A szimbolika pontosabb felderítéséhez érdemes vertikumban is megvizsgálni a központi tornyot (M8 ábra). Alul a Bika földies jegyére kódolva láttuk a lehúzó és felemelő erők világát, ami a jó és rossz tudás fájának, az arról evő embernek felel meg. Az élet fáját láthatóan a felette érzékelhető emeletek hozzák, az ott látható Kutya ugyanis a Kezdet jegye, a felette kimutatható Halak (kézzel jelölt függőleges hal) pedig a Vég jegye a zodiákusban, tehát ezek alfa-ómega szerepűek. Az élet fájához egyrészt Jézus köthető (János 14:6 - *Én vagyok az út, az igazság és az élet...*), de Jézushoz köthető a Kezdet és a Vég is (Jelenések 1:8 - *Én vagyok az Alfa és az Omega, kezdet és vég...*), így a tranzitivitás logikája szerint a torony második és

harmadik szintje Jézust és az élet fáját is megjeleníti. Legfelül, a legfelsőbb szinten egy kereszt látható (Jézus keresztfáját számos műalkotás hozza életfaként), amiben egy kis ív is megfigyelhető, ami a kereszténység ismert vallási kódjára, a Mérlegre utal. Megerősíti a központi toronynak ezt a szerkezetét és ezt a négyes koncepciót, hogy azt Bosch még egyszer megismétli, csak 90 fokban elforgatva, a festmény másik dimenziójára írva, és az összetevőknek más sorrendet adva. A középső toronynak ezt a másodlagos megjelenítését, ami lejjebb található, és az eredetivel egy keresztet alkot, egy későbbi fejezetben tárgyaljuk.

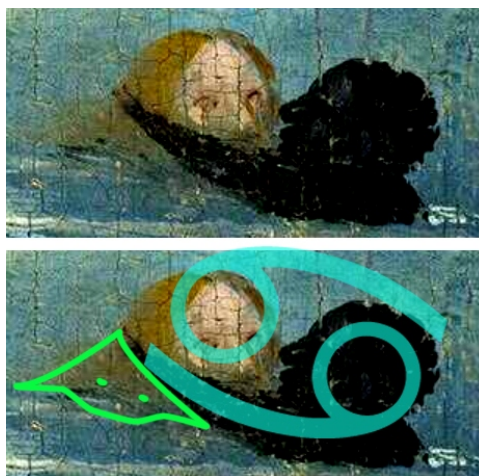
2.3.2. A KÖZPONTI MEDENCE

A központi medence egy körbelovagoló társaság belsejében megfigyelhető külön egység. A medence körül lovaglóak egy felső és egy alsó karéből álló, úgynevezett kompozit zodiákust alkotnak, amit egy későbbi fejezetben tárgyalunk. A mű három paneljét összefogó EDM rendszer csomópontja a medence legfelsőbb pontjára esik, és azon átmegy a rendszer mindhárom tengelye, így a medence egy hangsúlyos központi helyen található. A medence a Nappal és a Holddal kapcsolatos csillagészati-naptári fogalmakat és számokat jeleníti meg, beleértve a nap- és holdfogyatkozás jelenségét is.

M9 ábra [28]

Az M9 ábrán a medence bal alsó peremén kapaszkodik két kezével egy szembenézetű nő, ennek kerek arca és a fején lévő alma is a Napot, és a teljes Nap-évet szimbolizálja. Ezt $\odot Y/1$ -gyel jelöltem. Szintén a Napot jeleníti meg a medence közepétől kissé balra eső, 12 főből álló, és így a napév 12 hónapját hozó, kerek alakzatot adó női csoport ($\odot Y/5(12)$ -vel jelölve), melyre később térnek vissza. Rájuk szimmetrikusan, a medence függőleges tengelyének a jobb oldalán a Nap-év két részre és négy részre osztása értelmezhető.

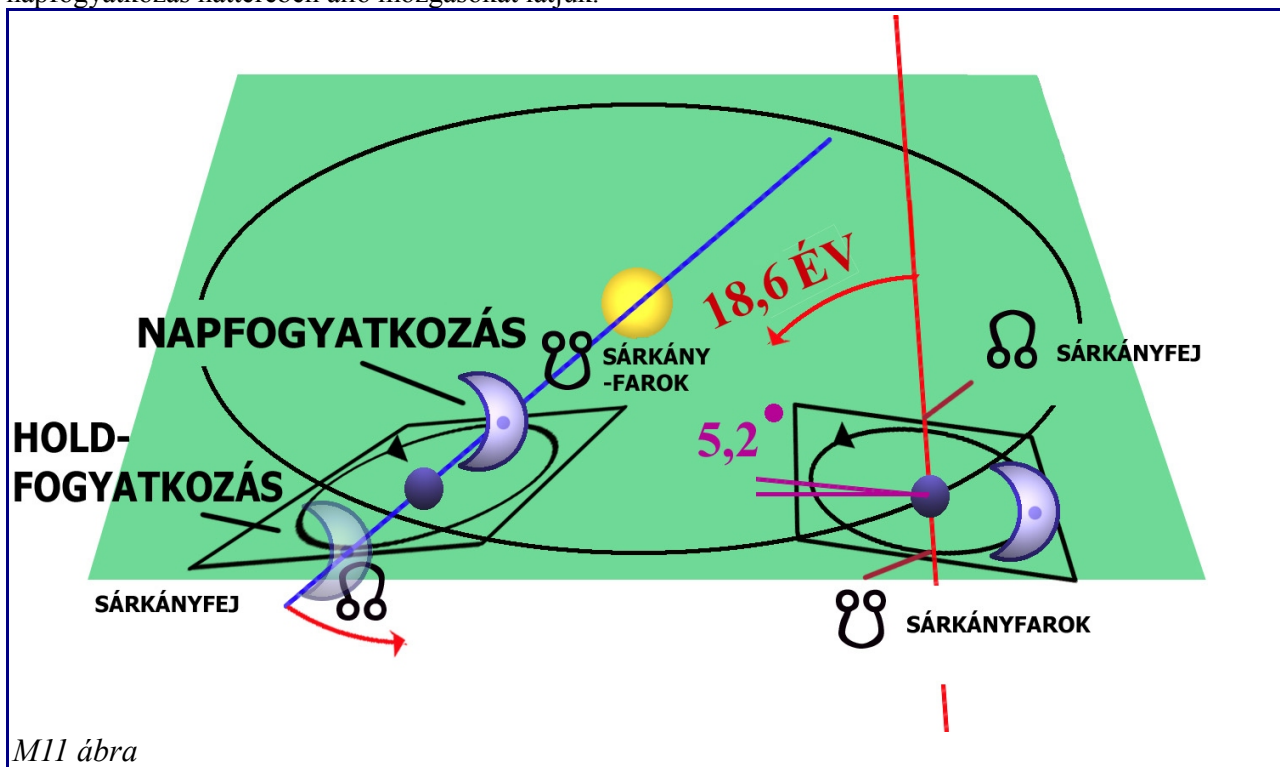

Figyeljük meg, hogy a $\odot Y/4$ -gyel jelölt piros kereszt mindkét ágára egy fekete és egy fehér nő párosa esik, de a fejüket összekötő tengelyek egymásra merőlegesek. Ez arra utal, hogy a négy szereplő a zodiákus egyik tengelykeresztjére esik. A négyes szám miatt ez láthatóan a négy évszakot indító négy jegy, az egyik nő az év legvilágosabb pontjához, a nyári napfordulóhoz (Rák 0. foka), a párját adó nő az év legsötétebb pontjához, a téli napfordulóhoz (Bak 0. foka) tartozik. A másik pár a tavaszi és az őszi napéjegyenlőségnek felel meg. A medence pereménél támaszkodó nők (M10 ábra) együttesen a

M10 ábra [28]

Mérleg képjelét hozzák (őszi napéjegyenlőség), hónuk alatt a Kos fejjel lefelé álló képjele ismerhető fel (tavaszi napéjegyenlőség). A vízben úszó fekete nő karja és feje a Rák képjelébe íródik (nyári napforduló), míg a párja hajában egy fejjel lefelé álló, vízszintes szarvú kecskefej ismerhető fel (Bak=téli napforduló). A $\odot Y/2$ -vel jelölt pár egymással szembeforduló tagjai a Nap- és a Hold-év két felét is jelenthetik. A jobboldali nő vörös haja a Napra utal, ez elég feltűnő, de éppenséggel a baloldali nő arca is tekinthető Hold-megjelenítésnek, így kissé bizonytalan, hogy a Nap- vagy a Hold-év kettéosztásáról van-e szó. A jelenet közel van mind a Napot adó 12-es csoporthoz, mind a Holdat és a teljes Hold-évet megjelenítő, Hold-sarló alakú madárhoz ($\odot Y/1$). Utóbbi a teljes napévet hozó nővel nagyjából átellenesen helyezkedik el, bár a helyzete kompromisszumos, aminek a valószínű okát az EDM rendszer tárgyalásánál érintjük. A medence jobb oldalán van egy hét nőből álló csoport ($\odot 7 \times 4$), közülük háromnak a fején fekete madár ül, egy negyedike éppen rászáll a madár. Nagyjából Hold-alakban hajlanak, a jobb szélén álló a karjaival is mutatja a Hold alakját. Az itt megfigyelhető két számosság a 28 napos sematikus Hold-hónapot adó 7 és 4. A 7 szám a hét hét

napját jelzi. A csoporttól jobbra két Hold-sarló alakban hajló és eltérő színű, de egy párt alkotó madár látszik (M/2), ezek alighanem a Hold-hónap két felét jelentik. A medence bal szélétől kissé beljebb négy sarló alakban hajó nő látható (D1-2-3-4). Az egyik fekete, a másik három fején kör és/vagy abba íródó Hold-sarló látszik. Ezek láthatóan a négy Hold-fázist adják. A negyedik (a fekete) az Újholdnak felel meg, amikor a Hold nem látszik, azaz sötét. A harmadik átöleli a másodikat, ami összetartozást jelez, ez a fogyó és a növvő Hold lehet, amit megerősít a rajtuk látható mintegy feles sarló. Így a baloldali nő valószínűleg a Teliholdat adja (a festés itt már kissé kopottasnak tűnik, és meg kell hogy jegyezzem, hogy ez nem is egy tökéletes sorrend). A baloldali nőnek mint Teliholdnak azért lehet jelentősége, mert a medence bal szélén ülő fekete pávás nő a holdfogyatkozást jeleníti meg, ami teliholdkor lehetséges. Az M11 ábrán a hold- és napfogyatkozás háttérében álló mozgásokat látjuk.

M11 ábra

A Hold keringési síkja mintegy 5,2 fokot zár be az ekliptikával, és az igen lassan, kb. 18,6 éves ciklusidővel forog. Amikor a Hold a Föld (utóbbi kék golyóval jelölve) és a Nap között van (a Napot a központi arany kör jelzi) Újhold van, de a Hold keringési síkjának szögéből eredően az nem feltétlenül a Nap irányában, hanem attól lefelé és felfelé is lehet, attól függően, hogy az ekliptikához képest éppen felfelé vagy lefelé mozog. Azt a pontot, ahol a Hold emelkedve áthalad az ekliptikán, felszálló holdcsomópontnak vagy Sárkányfejnek, ahol süllyedve metszi az ekliptikát, leszálló holdcsomópontnak vagy Sárkányfaroknak szokás nevezni. Napfogyatkozás akkor áll be, ha a Sárkányfej vagy a Sárkányfarok kellően közel van a Napot és a Földet összekötő tengelyhez, és arra szinte ráesik (a gyakorlatban közelség alatt 10-18 fokot értenek). A holdfogyatkozás hasonló jelenség, de akkor a Hold a Föld másik oldalán (ekkor a Föld van a Hold és a Nap között) esik valamelyik holdcsomópont közelébe. A hagyomány szerint ekkor a Sárkány (a Sárkányfej és a Sárkányfarok közti lény) bekapja a Holdat, napfogyatkozás alkalmával pedig a Napot. A holdfogyatkozás ilyen értelemben a Hold halálával jár, ezért ül a medence bal szélén található fekete nő fején a páva – ugyanis a Páva a halált jelentő Halak jegy Hold-háza és megjelenítője. Figyeljük meg, hogy a páva, a nő feje és a jobb karja egy „U” alakot ad ki, ami az egyik holdcsomópont képjelét idézi (leszálló holdcsomópont). A nő kezében a Napot jelző almát tartja, szinte a holdfogyatkozás jelenségének másodlagos résztvevőjeként. A medence túlsó végén egy vörös hajú szereplő mászik ki. Feje egy igen kerek „aranyalma”, azaz az alma érintettsége (Nap) itt is jelezve van, az erről leomló haja a fejtetővel együtt a felszálló holdcsomópontot idézi. Ez egyébként az Ikrekben van erőben (úgynevezett egzaltáció, a holdcsomópontoknak nincs domicil méltóságuk), amit Bosch jelzett is a két comb és az alsó lábszár háromszögébe írt egérfejjel (az Egér az Ikrek keleti megfelelője). Így több vonatkozás is megerősíti, hogy a medence jobb szélén kimászó és a holdfogyatkozáshoz képest szimmetrikusan elhelyezett szereplő a napfogyatkozást hozza.

Végül a 12 fős „Nap-csoportot” elemezném részletesebben (M12 ábra). Ebben a csoportban 10 álló fehér nő, és egy álló fekete nő látszik, de baloldalt alul is látszik egy fenék, aminek a 12-ik nőhöz kell

csak a Halak jegye hiányzik. Ezt a már tárgyalt Galamb-alakzat alsó felébe írható hal alak hozza (világoskékkel jelezve).

A 12 nő fölött összesen 5 madár figyelhető meg. Ennek megértéséhez meg kell hogy jegyezzem, hogy a legtipikusabb ugyan az év négy évszakra osztása, de vannak helyek, ahol a három vagy az öt évszakai naptár is ismert. Először egy kaukázusi tudományos munkában találkoztam a hagyományos ötévszakai osztás naptárral, ezt hamarosan viszontláttam egy híres azerbajdzsáni szőnyegen, de később egy sztyeppi szimbolikai könyv írásakor egész sor olyan műtárgyba ütköztem, ami ötévszakai naptárt jelenített meg. A knosszosi palota freskói között három ilyen is találtam (ilyen például az uralkodónő hálószobájának falán látható körben úszó öt delfin). Itt csak egy bibliai példát hoznék az év öt részre osztására, Bosch ugyanis ezt ismerhette leginkább Márk evangéliumának nyolcadik fejezetéből. Jézus és a tanítványok között a következő párbeszéd zajlik:

„19. Mikor az öt kenyeret megszegtem az ötezernek, hány kosarat hoztatok el darabokkal tele? Mondának neki: Tizenkettőt.

20. Mikor pedig a hetet a négyezernek, hány kosarat hoztatok el darabokkal tele? Azok pedig mondának: Hetet.

21. És monda nékik: Hogy nem értitek hát?”

A szöveg kissé rejtjelezett, az ötezerben az öt, a négyezerben a négy a lényeg. Így a 20. pontban a négy és a hét van elrejtve, ami a négyhetes sematikus (naptári) Hold-hónapot, a négy hetes időszakot hozza. Ez a pont tehát a Hold-naptárról szól. A 19. pontban viszont a 12 és az öt van elrejtve, ami a 12 hónapos Nap-évet és annak az öt részre (öt évszakra) való osztását adja. Ezen a Kaukázus szomszédságában nem lehet csodálkozni. Az év 365 napját öt részre osztva egyébként 73-at kapunk, de az prímszám, valószínűleg ezért szerepel a sokkal jobb osztószervezetű 72 a Bibliában (72 bibliai nép, Jézus 72 tanítványa).

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a központi medence a Hold, a Nap és a Föld mozgásait és az azokból adódó csillagászati és főleg naptári jelenségeket és értékeket jeleníti meg.

2.3.3 A KOMPOZIT ZODIÁKUS

A második panel közepétől kissé feljebb, a központi medence körül a festő a szokásosnál jóval összetettebb EDM csomópontot alakított ki. Ennek két – a Jézus-monogram „X”-et adó – tengelye átfut az első és a harmadik panelre is, ott lényeges pontokat érintve, és így egységbe foglalva az egész művet (M13 ábra).

M13 ábra [28]

Az itteni EDM rendszer attól különleges, hogy abban nem a zodiákus 12 jegye fut körbe a jegyek sorrendjében, ahogy az a nyugati festészetben bevett, hanem a központi medence körül egy alsó és egy felső karéj figyelhető meg, melyek első ránézésre a medence körül körbelovagoló társaságnak tűnnek.

A felső karéj $4 \times (12+1)$ zodiákus jegyet tartalmaz 12 (+1) elkülöníthető alakzatban, és minden ilyen alakzatban el van rejtve egy 4 elemű zodiákus kereszt (kardinális, fix vagy változó), és a négy jegy egyikének az uralkodó bolygója. Ez a bolygó csak egyet emel ki a négy jegy közül. A kiemelt jegyeket nagyobb fehér képjelekkel jelöltem. Ezek szabályosan, a zodiákus jegyek naptári sorrendjében követik egymást az Ikrektől a Nyilasig – az áttetsző fehér vonallal jelölt nagy hal alak felső részén –, majd be van toldva egy „másodlagos Ikrek”, ami a Nyilassal együtt a Tejutat kódolja. A további jegyek három vízszintes sorban vannak elhelyezve a panel jobb széléhez igazítva, mintha egy jobbra tartó írás sorai lennének, úgy hogy a Halak pontosan a nagy fehér hal orránál van, mintegy jelezve, hogy itt végződik a hal. Jobboldalt az első vízszintes sorban a Bak és a Vízöntő megjelenítése, az alatta lévő sorban a Halak és a Kos ábrázolása, legalul egy nagy disznó képében a Bika van elrejtve. Ez a végén kissé felszabdalt felső karéj a 12 jegy és a Tejút négyelemes megjelenítésével igazodik a panel felső részén megjelenő Éden négyes felosztásának koncepciójához (az Éden négy folyója és a négy külső torony).

A központi medence körül lovagolók alsó karéjában csak 6×2 zodiákus jegy van elrejtve (a legfontosabb, a Rák-Bak pár ismételve van, és a félkaréj két szélén van, azt mintegy keretezve), itt hat (+1)

stációban a diagonálisan szembenálló zodiákus jegyekből alkotott párokat látjuk. Az alsó karéj a panel alsó részének a logikáját követi, ahol – mint látni fogjuk – a hét fő bűnből és a hét mennyei erényből alkotott párok jelennek meg. A hét fő bűn és a hét erény a hét bolygóra van kódolva, ehhez még hozzájön az eredeti bűn, a Földhöz mint „nyolcadik asztrológiai bolygóhoz” rendelve.

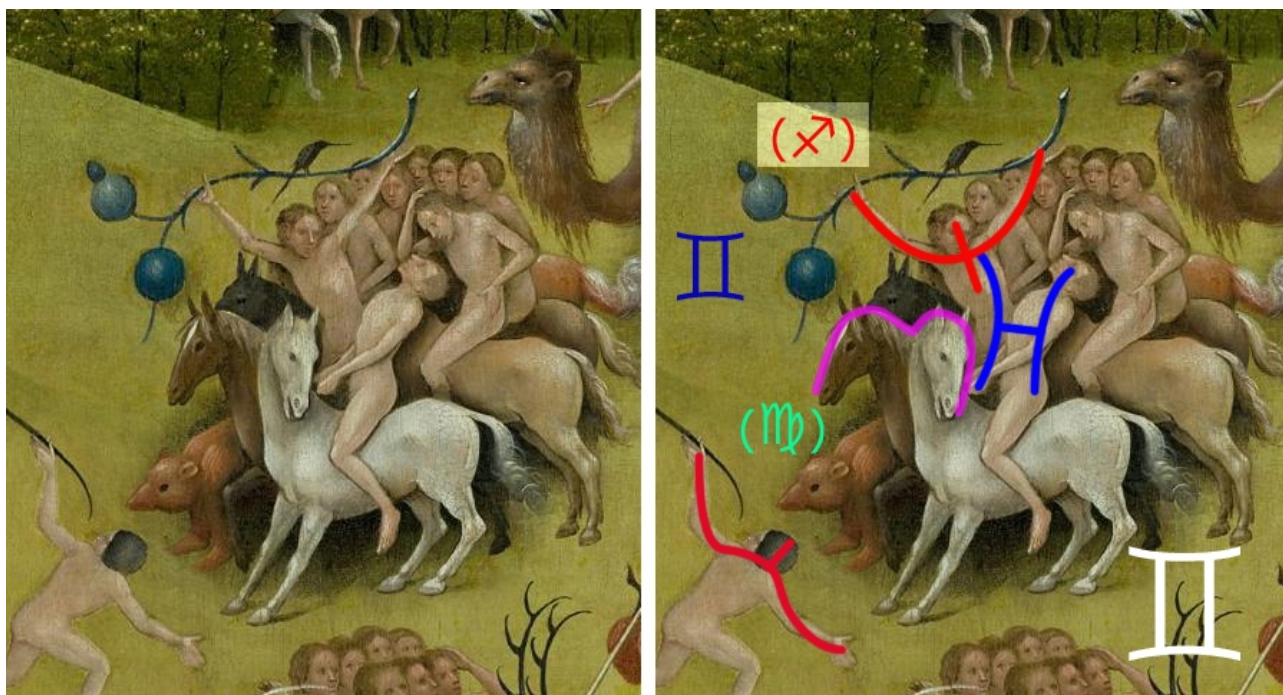
Úgy is felfoghatjuk, hogy a panel felső része a Nap-naptár alapján álló 12-es szám szerint van szervezve a négyesség figyelembevételével, míg a panel alsó fele a Hold-naptár alapját képező 7-es szám szerint. Ennek megfelel a két terület érintkezésénél lévő középső medence szimbolikai felépítése is, ugyanis ott a Nap-naptári és a Hold-naptári számok együtt vannak megjelenítve.

Az alsó és a felső karéj – csatlakozásuknál két speciális stációval kiegészítve – lényegében egy „kompozit zodiákusnak” tekinthető, ami a szokásos EDM rendszer körbefutó zodiákusának a szerepét játssza.

Az M13 ábra bal alsó sarkában egy nagy zöldes alaptónusú kutyafej ismerhető fel, ami a 12 zodiákus jegy és a hét asztrológiai bolygó megjelenítőivel van feltöltve. Ez megfelel a panel említett 12+7-es felső/alsó szerkezetének. Az ábra jobb alsó sarkában a nagy kutyára szinte szimmetrikusan egy zöld alaptónusú nagy disznófej ismerhető fel, ami a felső karéj utolsó stációja, ennek megfelelően négy jegyet és az egyik uralkodó bolygóját tartalmazza, emellett azon a jó és a rossz tudás fája jelenik meg. Fejezetünk végén kimutatjuk, hogy ez a makroalakzatként megjelenő, Bikára kódolt „jó és rossz tudás fája”, a szintén makroalakzatot adó nagy kutyával, a nagy hallal, és egy – a halat megerősítő – nagy kakassal az Éden központi tornyának a logikáját rejt, csak nem függőleges, hanem vízszintes elrendezésben (a központi torony negyedik elemének, a keresztnek a szerepét láthatóan az EDM rendszer „X” keresztje adja, ami a nagy kutyára és a nagy disznóra fut ki, jelezve, hogy a kereszt azokkal egy rendszerbe tartozik).

Az M12 ábrán emellett egy trapézos elrendezésben, ami az Éden négy folyójának trapézos összefolyására emlékeztet, megjelenik a négy évszak is.

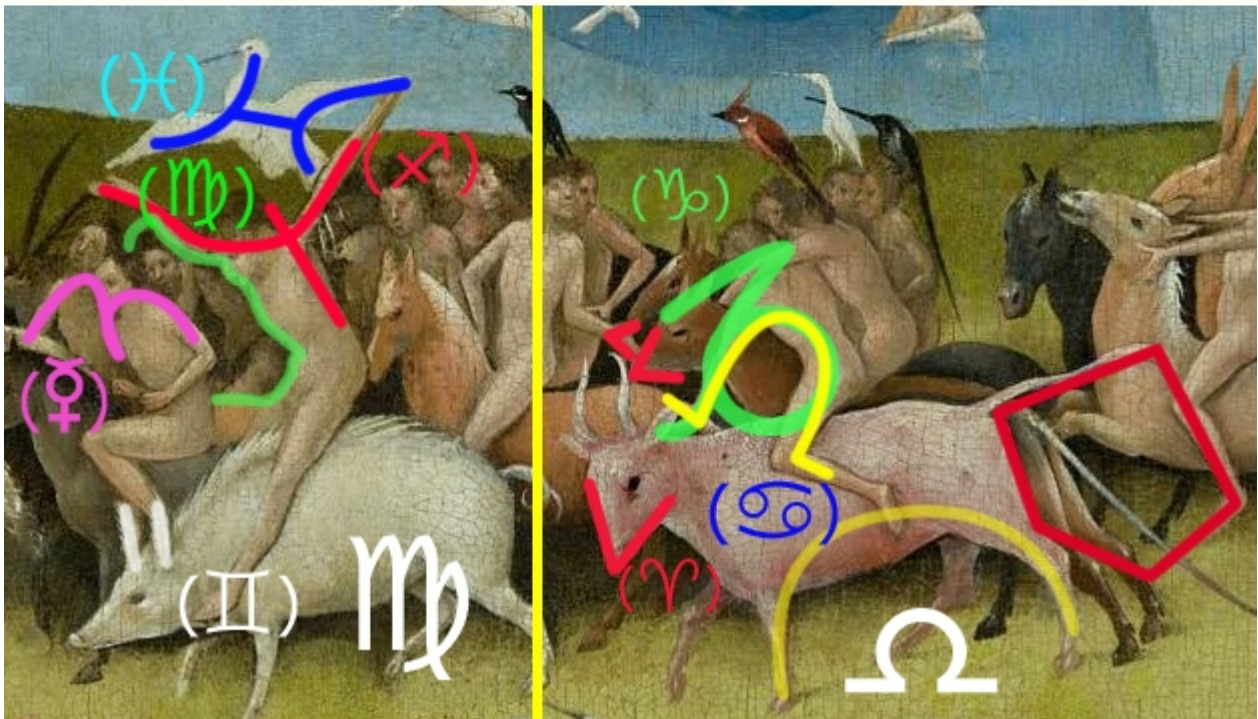
Kezdjük a kompozit zodiákus elemzését a felső karéj baloldali elemével, amiben az Ikrek van elrejtve (M14 ábra)!

M14 ábra [28]

A lovascsoport bal szélén lévő férfinak karjaira egy íj alak írható, felsőtestének a középvonala játssza a „nyílvevő” szerepét. Ez a **Nyilast** hozza. A kezében tartott ágon egy páros gyümölcs látható, ami az **Ikrek**et hozza. Az ábra bal alsó sarkában látható férfi karjai szintén íj alakot jelenítenek meg, az is Nyilaskód. A hozzánk legközelebb eső és a bal szélső lovas teste széthajlik. Alakjaikra egy íves „H” írható, ami a **Halak** képeje. A csoport legelején egy medvét látunk. A Medve Szűz-holdház, tehát a **Szűzet**et hozza. Ezzel megkaptuk a zodiákus változó keresztjének mind a négy jegyét (Nyilas, Ikrek, Szűz, Halak). A Halakat képviselő két férfi lovainak a fejére a **Merkúrt** tipikusan idéző íves „M” írható, ami uralkodó bolygóként a Szűzhez vagy az Ikrekhez tartozik, de a következő csoportban a Rák azonosítható, ez előtt az Ikrek áll, ami egyértelműsíti, hogy esetünkben a felső karéj Ikrek jegyéről van szó.

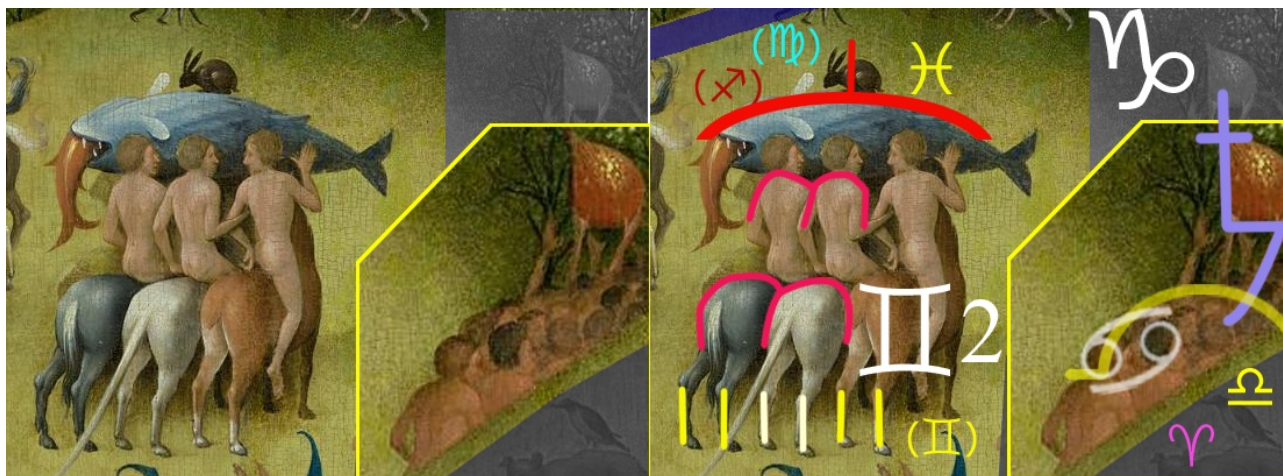
A felső karéj Rák és Oroszlán stációjának a megjelenítése az M15 ábrán látható.

M16 ábra [28]

Az ábra bal felén a disznó két függőleges fülle az **Ikrek** képjelére utal. A rajta ülő férfi karjai egy íjat formáznak, a felsőteste a „nyílvevő” (**Nyilas**). A számunkra bal hóna alatti sötétebb részben egy jobbra tekintő medvefej ismerhető fel, ami a **Szüzet** hozza (a Medve Szüz Hold-ház). Felette a madárba a **Halak** képjele írható. Ezzel megkaptuk a zodiákus változó keresztjét. A két baloldali emberi alakra a Merkúrt jelző íves „M” írható, ami a Szüz és az Ikrek egyikére utal. Ezen a helyen csak a Szüz jöhet számításba.

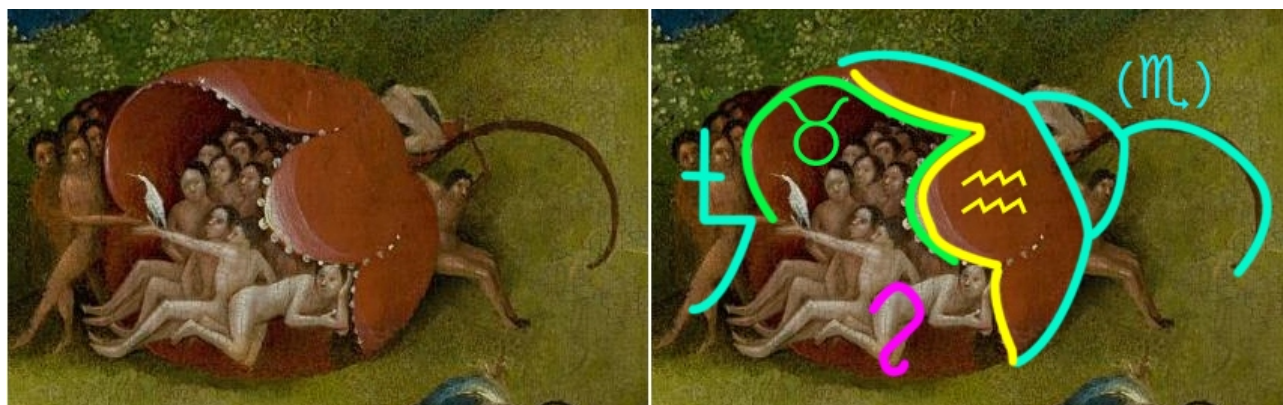
A sárga vonaltól jobbra a Mérleg megjelenítése látható. A leglátványosabb talpas **Mérleg**-ív a tehénen lovagoló férfira írható (sárgával jelezve). A tehén feltűnően hegyes feje a **Kos** képjelére utal, de a fölötté látszó állatfejek is ilyenek, sőt, az előző Szüz-egységből hátraforduló férfi is mutat a kezével egy Kos-jelet. Maga a tehén **Rák**-kód (a Tehén a Rák keleti megfelelője). A tehénen lovagoló férfit átkaroló karra egy kézírásos **Bak**-jel „zászlója” írható, amihez megtalálható a „Bak-has” köre is. Gyakorlottabbak a tehén két fülében és két szarvában is felismerhetnek egy fejjel lefelé álló kecske-ábrázolást, ami szintén a Bakot hozza. A tehén érdekes állású farkára, annak a farára és a tőle jobbra álló férfi lábszárára, illetve lábfejére egy ötszög írható, ami a Mérleg uralkodó bolygóját, a **Vénuszt** kódolja.

M18 ábra [28]

Jobbra haladva könnyen zavarba jöhetünk, ugyanis az imént tárgyalt Nyilas stációhoz nagyon hasonló egységet látunk, amiben ugyanaz a négy jegy fedezhető fel, mint az előző stációban, majd a soronkövetkező Bak megjelenítését látjuk. Az ellentmondást az oldja fel, ha észrevevesszük, hogy itt Bosch a Nyilas stációt kiegészítette egy másodlagos **Ikrek** stációval, így jelenítve meg a Nyilas-Ikrek kódolású **Tejutat**. A festők a körbefutó zodiákust igen gyakran írják össze a Tejútal, ami a zodiákus mellett az égbolt másik fontos szimbolikai alakzata, és itt pont a leggyakrabban előforduló megoldást látjuk, amikor is az Ikrek-Nyilasra kódolt Tejút egyik jegyét (esetünkben a Nyilast) a festő a körbefutó zodiákusból veszi, és ehhez hozzáteszi a Tejutat meghatározó másodlagos, tehát nem a körbefutó zodiákusból származó jegyet, ami esetünkben az Ikrek. Az M18 ábrán a lovasok által tartott nagy hal tetején egy nyúl ül, ez kódolja a **Szüzet**, ami az Ikrekhez tartozó változó kereszt egyik jegye. A nagy hal szájában egy kisebb hal is van, ez azzal magyarázható, hogy a Halakat gyakran egy páros halként szokták megjeleníteni. A **Halak** a változó kereszt másik jegye. Az **Ikreket** a lovak feltűnően párhuzamos és sorba rendezett alsó lábszárai jelzik, amik az Ikrek képjelét adják. A **Nyilas** képjelére a 45 fokos elrendezés jellemző. A Nyilasra annak a keleti párja a Ló is utal, amiből három is van, de megerősíti ezt, hogy a középső lónak egy „szabálytalan” hosszúságú, tehát figyelemfelhívó 45 fokos farka van. Emellett a nagy hal hátíve is tekinthető a Nyilast jelző ívnek, ekkor a nyúl játssza a „nyílvessző” szerepét. Ezzel megkaptuk a változó kereszt mind a négy jegyét, amiből a lovak farára, illetve a két baloldali lovas felsőtestére írható íves „M” a **Merkúr** képjeleként választja ki az Ikreket, ami a Merkúr uralmi helye. Az ábra jobb oldalán kissé kinagyítottam a Bakot hozó kutyakoponyát. Ebben és közvetlen környezetében a kardinális jegyek jelennek meg. A megfagyott, megszilárdult, megcsontosodott anyagok – a jég, a szikla, a csont – a telet indító Bak hagyományos megjelenítői. Ezért a koponya mint csont magát a **Bakot** hozza. Mivel ez egy kutyakoponya, itt a kutya a **Kos** keleti megfelelőjeként a Kost is jelzi. A harmadik kardinális jegy, a **Mérleg** talpas ívének a bal fele is ráírható a koponyára (sárga áttetsző vonallal jelezve). A kutya két szemére a **Rák** képjele írható, ami a negyedik kardinális jegy (áttetsző fehér vonallal jelezve). A kutyakoponyát alkotó csoport által tartott nagy gyümölcsre és az azt tartó jobboldali karra a **Szaturnusz** képjele írható, ami a Bak uralkodó bolygójaként igazolja vissza a Bak stációt.

Következő jegyünk a **Vízöntő**, ami a kutyakoponyától jobbra, kissé feljebb, a panel jobb szélén található (M19. ábra).

M19 ábra [28]

A piros virág szára úgy kanyarodik vissza, ahogy azt a **Skorpió** grafikus megjelenítésekor szoktuk

Bosch a kompozit zodiákus felső felének jegyeit eddig az Ikrektől a Vízöntőig rakta fel balról jobbra haladva, de a Vízöntővel elértük a panel jobb szélét. A következő két jegy, a Halak és a Kos ugyanitt, jobb oldalon van elhelyezve, „egy sorral lejjebb”, és továbbra is balról jobbra „írva”, míg az utolsó hiányzó jegyet, a Bikát ismét egy sorral lejjebb, ugyanitt, a panel jobb szélén látjuk. A Vízöntő és a Bika sötétebb területen van. A Vízöntőnél a virág piros alapszíne is fontos, ugyanis az egy makroalakzatként megjelenő kakas taréját színezi, a Bikát adó sötétzöld malacfej (Disznó=Bika) pedig ugyanennek a kakasnak a fejét határolja alulról. A makroalakzatok szerepére később térünk vissza.

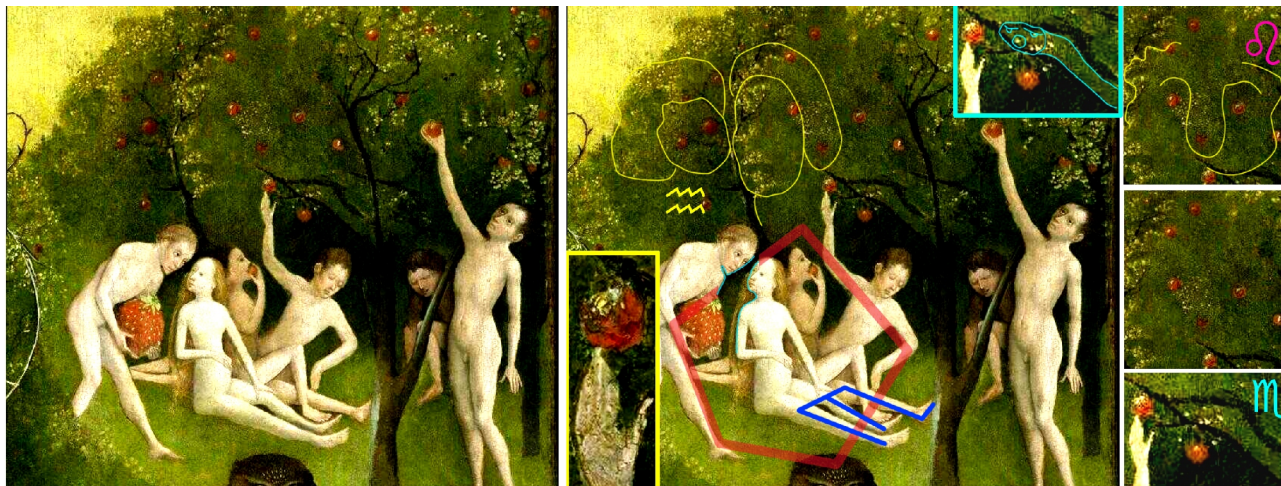

Az M20 ábrán a makroalakzatként észlelhető nagy vízszintes hal orránál (áttetsző fehérrel jelölve) látjuk a kompozit zodiákus felső felének Halak stációját. Ebben a **Halakat** egy spirálfarkú hal-alak jeleníti meg, aminek a tetején egy medve hozza a **Szüzet** (a Medve Szűz Hold-ház). A medvétől jobbra egy olyan emberi alak látható, amely az **Ikrek** csillagképnek az égen látható alakját hozza, tehát az adja az Ikreket. A **Nyilasra** a „hal” hátíve mint íj utal, a „nyílvevő” szerepét a medve és az azon ülő madár játssza. Ezzel megkaptuk a változó kereszt négy jegyét, amiből a Halakat annak uralkodó bolygójaként a hal-alak baloldali kivágásában látható harmadik emberre írható **Jupiter**-jel választja ki.

56

Minthogy a kompozit zodiákus felső ívét Bosch az Ikrekkel kezdte, a zodiákus a Bikánál zárul, amit egy nagyobb balra tekintő disznófej hoz a középső panel jobb szélén (M21 ábra), az imént tárgyalt Halak és Kos stáció alatt. Ez a nagy disznófej a középső panelen szimmetrikusan helyezkedik el egy nagy, jobbra tekintő kutyafejre (az a panel bal szélén látható ugyanebben a magasságban), és ezek a panel közepén kirajzoló nagy hallal és az azzal összeírt nagy kakassal négy makroalakzatot adnak, amit külön fogunk tárgyalni.

A Bika stációban elrejtett fix kereszt és a Bikát visszaigazoló uralkodó bolygó megjelenítését az M22 ábrán látjuk.

M22 ábra [28]

A rejtett motívumok felismerhetősége érdekében a részletet erősen kontrasztosítanom kellett. Mint említettük, magát a **Bikát** az M21 ábrán látható disznófej jeleníti meg (világoslilával körvonalazva). Egy másik fix jegy a **Skorpió**. Ennek a stilizált képe az embercsoport kinyújtott lábaira írható, az „elmutató nyilat” az almát evő nő meglehetősen kitekert bal lábfeje hozza. Szintén Skorpió megjelenítésnek tekinthető a közepén az almáért nyúló férfi kézfejében sejtethető kígyófej (sárga keretben kinagyítva). Ettől a kézfejtől jobbra furcsa ágrendszer látunk, abban is felismerhető egy balra kúszó kígyó (Kígyó=Skorpió), amit türkisszel kereteztem, és „eredetiben” is mutatok az ábra jobb alsó sarkában. A kígyófejet hozó tenyér felett jobb és baloldalon egy-egy alma helyezkedik el, melyek mint szemek körül egy oroszlánfej sejtethető. Ez adhatja az **Oroszlánt** (az ábra jobb felső sarkában körvonalazva, alatta „eredetiben”). Szintén a szem szerepét játszó almák segítenek egy fiatal lány azonosításában, melynek a feje kissé döntve egy fiatal fiú fejéhez simulva látható a **Vízöntő** jele felett. Tudjuk, hogy a fiatalok együttes ábrázolása a **Vízöntőt** szokta hozni. A fiú feje elég jól látható, ott Bosch a szemeket nem erősítette meg almaként. Nem zárnám ki, hogy a kígyófejet adó tenyér feletti almában is el van rejtve egy oroszlánfej, de ez nem látszik elég egyértelműen. A négy fix jegy azonosítása után már csak a **Vénuszt**, a Bika uralkodó bolygóját kell megtalálnunk. Az ezt jelző ötszög (áttetsző pirossal jelölve) az embercsoportban ismerhető fel, a nagy epret kínáló férfi lába és felsőteste jelez két oldalt, és a közepén az almáért nyúló férfi két felkarjára és számunkra jobb alkarjára is íródik két további oldal. A disznófejben megjelenő meglehetősen érdekes paradicsomi jelenetre a négy makroalakzat tárgyalásánál térünk vissza.

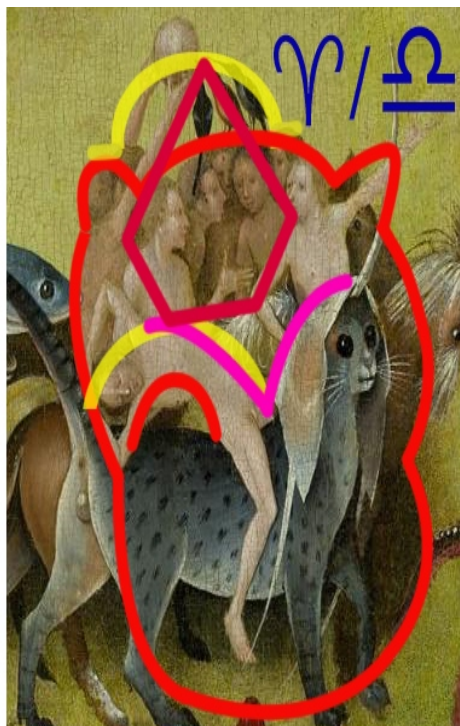
Térjünk át a kompozit zodiákus alsó karéjának a tárgyalására! Míg a felső karéjnak a négyes szerkezet volt a meghatározó, ami az Éden négy folyójának és a négy összevont kapunak felelt meg, itt egy kettős szerkezetet látunk, alapvetően hat olyan egységet, melyek mindegyikében a zodiákus kör két átlósan szembenálló jegye van elrejtve. Ez a kettős szerkezet a középső panel alsó felén megjelenő bűn-erény ellentétpároknak felel meg. Ez olyan szempontból is találó, mert a zodiákus több átlójánál is ellentétes tulajdonságokat szoktak tulajdonítani a tengelyt adó két jegynek. A zodiákus hat átlóját adó jelenetek a „hal”, illetve „kakas” makroalakzat hasánál vannak elhelyezve. Baloldalon a kompozit zodiákus felső és alsó karéjának a csatlakozásánál még egy „nem ideillő” egység kapott helyet a hal, illetve a kakas farkának a tövénél, ez az EDM rendszer egyik tengelyéhez tartozik, és még egy nagyobb alakzatot látunk a hal, illetve a kakas farkánál, a makroalakzatként megjelenő nagy kutyafej felett, ami a négy évszak rendszerhez tartozik.

Az alsó karéj első egységében a **Rák** és a vele átellenes **Bak** azonosítható (M23 ábra). A Rák egyik holdháza a Gólya, amiből kettőt is látunk egy kecske hátán. A Kecské a Bak keleti megfelelője, így az ábra baloldalán látható kétféle állat közvetlenül hozza a két jegyet. A Rákot az uralkodó bolygója, a **Hold** igazolja vissza, ami a gólyák alakjában ismerhető fel. A Bak uralkodója a **Szaturnusz**, aminek a megjelenítésére két lehetőséget is mutatok. Az egyiknél a képjel szoknyájának íve a kecske hátsó combjára, a másik esetben az állat íves nyakára íródik.

M25 ábra [28]

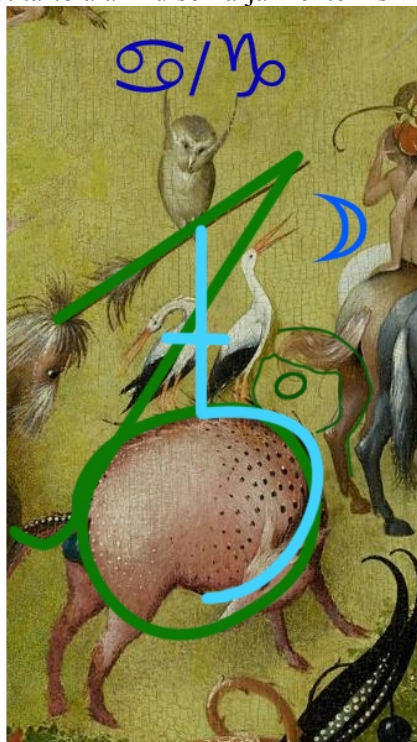
Az ábrán lépkedő oroszlán itt közvetlenül hozza az **Oroszlánt**. Ezt az uralkodó bolygója, a **Nap** igazolja vissza, amit egy fehér korong képvisel az ábra tetején. Figyeljük meg, hogy a lófej körvonalának a folytatásába egy olyan „gyanúsán” sötét ív esik ami egy kehelyként értelmezhető. Ez az Oroszlánnal szemben lévő jegyet, a **Vízöntőt** kódolja. Ennek uralkodója a **Szaturnusz**, aminek a türkisszel jelölt képele a napkorong alatti csoport jobboldali nőjéről indítható (a képjel szoknyájának íve az oroszlán mellvonalát követi). A **Halakat** a képen látható nagy hal hozza, ebbe beleér a vele szemközti **Szűzet** kódoló macska (kandúr) farka, mintegy jelezve a tengelyes összetartozást. A Halakat uraló **Jupiter** képele (narancssal jelölve) a halat tartó szereplőre írható, a Szűz uralkodójának, a **Merkúr**nak a képele a hal farkán ismerhető fel (pirossal jelölve).

M26 ábra [28]

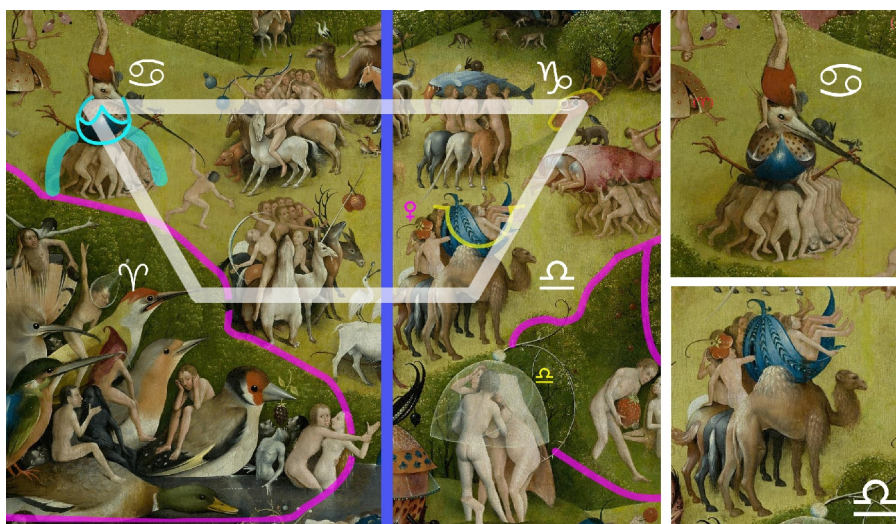
A Kos-Mérleg átló megjelenítése az M26 ábrán látható. A **Kost** hozza többek között a macska hátán fekvő alakra és a macska fején lévő apácafőkötőre írható Kos-jel (világoslilával jelölve – a főkötő visszautalhat az előző stációra is, ahol ez a macska a Szűzet adta), de felismerhető a jelenetben egy nagy kutyafej is (pirossal jelölve), ami szintén ezt a jegyet hozza (a Kutya a Kos keleti megfelelője). A Kos uralkodója a **Mars**. Ennek képeleire utalhat mindegyik a macska hátán fekvő férfi feje és a hozzá csatlakozó háromszög, amit a felkarja és az alkarja ír le (bármelyik oldalon). A magasba tartott gömbre is írha-

tók kevésbé jellemző Mars-képjelek, egyébként az azt kopogtató vagy csipkedő harkályforma madarak is adhatják a Marsot (A Mars madara a lúd és a harkály). A **Mérleget** a macskán fekvő férfira írható vízszintes ív, vagy az ábra tetején felismerhető talpas ív kódolja (sárgával jelölve). Uralkodója a **Vénusz**, amit a bordóval jelölt ötszög hoz (az ötszög a gömböt tartó alak külső karja mentén is megrajzolható).

M27 ábra [28]

Bak-farok is. Ami az állatot illeti, itt Bosch valószínűleg egy trigonális visszaigazolást használ, ugyanis az állat leginkább egy disznóra hasonlít, ami Bika-kód. A Bika a Bakkal együtt a földes trigonba tartozik, aminek a harmadik jegye a Szűz. Utóbbit az ábra jobb felső felén található érdekes alakú lófarok alatt felismerhető lányarc hozza (vékony zölddel körvonala). A három jegy közül persze a Bak az elsődleges, ezt igazolja vissza uralkodó bolygójaként a **Szaturnusz**, melynek képele a jobboldali gólyára és a disznóra írható (világoskékkel jelölve). Tengelyünk másik jegyének – a Ráknak – az uralkodó bolygója a **Hold**, amit adhat a jobboldali gólya fehér része vagy a tőle jobbra látható fehér sarló.

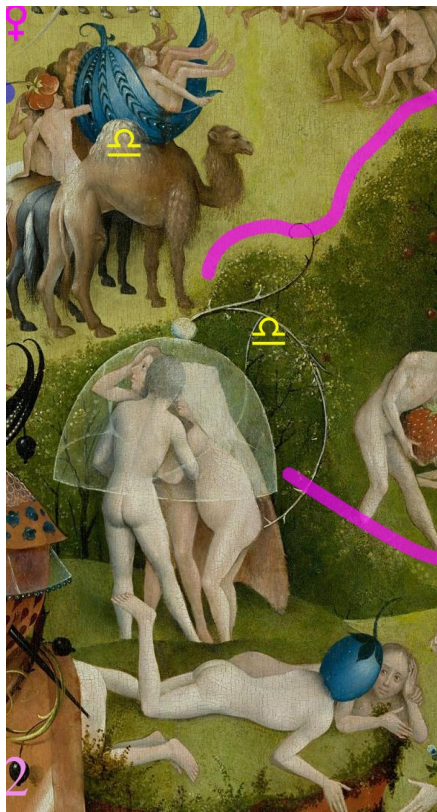
M28 ábra [28]

sarkában kinagyítva is mutatom). Az alakzatban a Rák megjelenítésénél szokásos grafikai megoldásokat is látunk (pl. háromszögszerű kis fej, befelé hajló ollók), de a legkonkrétabb megjelenítő egy gólyafej (a Gólya Rák Hold-ház). Ez a stáció adja a nyári napfordulót. Visszaigazolása a középső kék korong alsó fele, ami egy elforgatott Hold-ábrázolás (a Hold a Rák uralkodója). A Bakot, a téli napforduló helyét már tárgyaltuk, ez egyben a kompozit zodiákus felső karéjának Bak stációja. A Mérleget (őszi napéjegyenlőség) a Kaukázusban ismert Mérleg-kód, a Teve hozza (lásd az ábra jobb alsó sarkában), de felette egy „levélcsónakban” is ülnek

A kompozit zodiákus alsó karéjának hat stációjához hozzájön egy hetedik is, ami a Bak-Rák tengely ismétlése. Felmerülhet a kérdés, hogy miért van erre szükség. Feltételezem, hogy az így előálló hét stációt Bosch az ehhez a karéjhoz rendelt hét bűn és hét erény miatt alakította ki. Ezt a hetedik stációt az M27 ábrán látjuk. A **Rákot** – akárcsak az első változatban – itt is két gólya jeleníti meg, de a **Bakot** nem kecske adja, mint ott, hanem a Bak kézírásos képele (zölddel jelölve). Ennek a felső „zászlója” jobbra enyhén emelkedő szokott lenni, itt is erről ismerhető fel. A „zászló” szára a baloldali gólyán át vezethető, az úgynevezett Bak-has köre a feltűnően kerek állatra írható (még a feje is a körbe íródik), és látható a körhöz csatlakozó úgynevezett

A négy évszak rendszer az M28 ábrán van ábrázolva. A függőleges kék csikkal elválasztott két baloldali panel a mű középső paneljének baloldali és egy jobboldali részét ábrázolja azonos magasságban. Ha a bal alsó sarokban lévő kutyafejet hagyományosan a kutya szeménél koncentrálna vesszük figyelembe, a négy évszakot indító négy jegy egy trapéz négy csúcsára esik. A Rák a Kost (tavaszi napéjegyenlőség) jelző kutyafej felett van, és semmilyen más rendszerhez nem tartozik (az ábra jobb felső

szereplők, és a csónak (bárka) is hagyományos Mérleg kód (alakja egy fordított Mérleg-ívre hasonlít). A Mérleget uralkodója, a Vénusz igazolja vissza, amit mindenekelőtt a teve mögül kilátszó nő fején lévő ötszirmú virág kódol, de a Vénusz itteni kódolásával az EDM rendszerben foglalkozunk részletesebben, ugyanis ez a jelenet a négy évszak rendszerhez, de egyúttal az egyik EDM tengelyhez is tartozik.

M30 ábra [28]

Érdekes megjegyezni, hogy a kompozit zodiákus alsó karéjában megjelenő jegypárok és uralkodó bolygók, illetve a középső panel bűn-erény párpai (pontosabban azok egyik, aláhúzással jelölt fele) között megfeleltetések észlelhetők. Ezek a párok nem mindig esnek egybe a hét bűn és hét erény később tárgyalandó 2x7+1 pozíciós megjelenítésével. A Szaturnuszhoz rendelhető (Torkosság), illetve Mértékletesség az alsó karéj Rák/Bak stációja alatt van, ahol a kapcsolat az, hogy a Bak ura a Szaturnusz. Az ősbűn alul a Földhöz van rendelve, és az Éden központi tornyának tárgyalásakor láttuk, hogy a földi világ a Bikára volt kódolva. Alighanem ezt tükrözi, hogy az ősbűn „Bika stációja” felett a kompozit zodiákus alsó karéjának a Bika/Skorpíó stációja található. A (Fösvénység)/Adakozás párhoz rendelt Jupiter két helyen is értelmezhető, és pont a felette lévő Nyilas-Ikrek, illetve Szűz-Halak stációból idézi a Nyilas és a Halak uralkodó bolygóját. Az alsó bűn-erény zónához tartozik egy Tejút-megjelenítés és egy úgynevezett Vég-Kezdet (Halak-Kos) szimbolikai rész – közvetlenül az utóbbi Kosa felett található a kompozit zodiákus Kos/Mérleg stációja. Az egyik legizgalmasabb ilyen jellegű megfelelés azonban, hogy a négy évszak rendszer most vizsgált Mérleg stációja is összefüggésben van a bűn-erény zónával (M30 ábra). A Tevével és a csónakkal kódolt, illetve a Vénusszal visszaigazolt Mérleg stáció alatt két jelenetet látunk. A felsőben egy Mérleg-ív alakú búra alatt egy fátylas menyasszonyba karoló férfi látható, de van ott egy harmadik is, amelyik a fejét fogja (szerelmi háromszög egy fedél alatt). Az értelmezéshez jó tudni, hogy a Mérleghez tartozik a házasság intézménye. Ezalatt, kissé jobbra és összekötve az előző jelenettel (az alul fekvő férfi lába beleér a felső jelenetbe) egy békésen fekvő párt látunk. Ez a két jelenet már beleér a hét bűnt és a hét erényt megjelenítő zónába, ezért érdemes tisztázni, hogy ott pontosan milyen környezetben találhatók. Ezt a zónát később elemezzük, de már most előlegezhetem, hogy ott a háromszereplős jelenettől közvetlenül balra a Mérlegre kódolható Bujaság/(Tisztaság), míg a békésen fekvő pár oldalán a Mérleget uraló Vénusz exil-domicil ellenlábására, a Marsra kódolható (Szelídség)/Harag található (a fekvő pár a szelídséget hozza), azaz a festő itt is összefüggésbe hozta és szervesen össze is dolgozta a különféle szimbolikai rendszereket. A kompozit zodiákus alsó karéjában lévő hat pár közül ötnek van „függőleges” kapcsolata a valamelyik bűn/erény párhoz rendelt bolygóval (jeggyel). Kivétel az Oroszlán/Vízöntő stáció, talán ezt akarta pótolni azzal Bosch, hogy a négy évszak rendszernek az alsó karéj közvetlen folytatásába eső Mérleg stációjához – hatodikként – rendelt egy ilyen vertikális kapcsolatot. Az alábbi táblázat a kompozit zodiákus alsó karéjának, illetve a négy évszak rendszer őszi stációjának „vertikális” kapcsolatait foglalja össze.

Kompozit zodiákus alsó karéjának tengelye, illetve a 4 évszak rendszer őszi stációja	♎/♏	♍/♌	♊/♋	♏/♎	♈/♉	♊/♋	Ősz (♏)
(Domicil) kapcsolat	♏-♎	♌	♋-♊		♉-♈	♋-♊	♀
Bűn/erényhez, Vég-Kezdet átmenethez, Eredeti bűnhöz rendelt bolygó vagy jegy	♎	♌	♋	-	♋	♊	♀♊
Bűn/erény, Vég-Kezdet átmenet, Eredeti bűn	Torkosság <u>/Mértékletesség</u>	Eredeti bűn	Fösvénység <u>/Adakozás</u>		Fösvénység <u>/Adakozás</u>	(♈)-♊	<u>Bujaság</u> / tisztaság- Szelídség <u>/Harag</u>

62

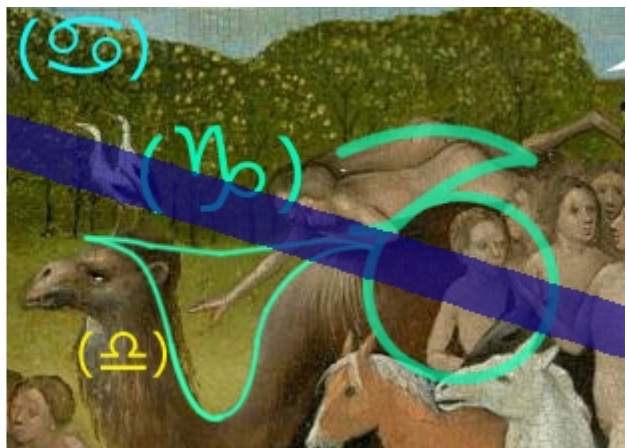
2.3.4 AZ EDM RENDSZER

M32 ábra [28]

Térjünk át a hagyományos, szakrális festmények háttérében meghúzódó általános nyugat-európai csillagmitoszi vázra, az úgynevezett EDM rendszerre, melynek a középső panelbe eső részét az M32 ábrán mutatom, ismétlődően. A rendszer két ferde tengelye átnyúlik az első és a harmadik panelre is, és ott lényeges pontokat érint, amire még kitérünk. Bosch egy egyszerű megoldást választott, ugyanis az EDM rendszert alkotó három tengely közül a középső függőleges helyzetű, és középen haladva pont az „Éden” központi tornyának a szimmetriatengelyére esik. A három tengely a központi medence tetején egy Hold alakú madárnál metszi egymást, ugyanide fut be a Jézus monogram P-jének a fejíve is. A négy folyó összefolyásából keletkező trapéz alakú tó talán azért is van így ábrázolva (valószínűleg perspektívában), hogy beleíródjék a „P” feje, egyébként több apró motívum is jelzi az ív útját. Az ábra bal felső sarkából a jobb alsó sarokba tartó tengely (az „X” egyik szára) a Vénusz, a Szaturnusz és a Hold közös ED-tengelye, azaz arra az említett három asztrológiai bolygó és azok exil, illetve domicil jegyei esnek. Ez a tengely elég pontosan meghatározható a rá eső Szaturnusz-jel keresztye (egy almát leszakító férfi kezének érintkezési pontja az almával a makroalakzatként tárgyalandó nagy disznóban) és a Hold domicil, illetve a Szaturnusz exil jegyét adó apró golyapár alapján (a két golyó a kompozit zodiákus felső karéjának Rák stációjába esik). Mivel a „P” szárát adó EDM tengely függőleges, és annak pontos szögfelezőnek kell lennie, az „X”-et adó másik tengely akár tükrözéssel is előállítható.

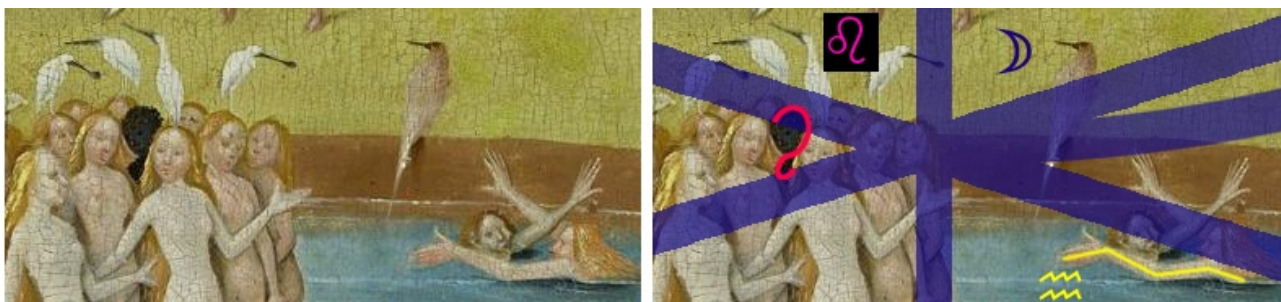
Az M32 ábrán a Hold, a Szaturnusz és a Vénusz tengelyét látjuk ott, ahol azon a Rákot adó két golyó (Golyó=Rák), és a Bakot hozó kézírásos Bak-képpel található.

M33 ábra [28]

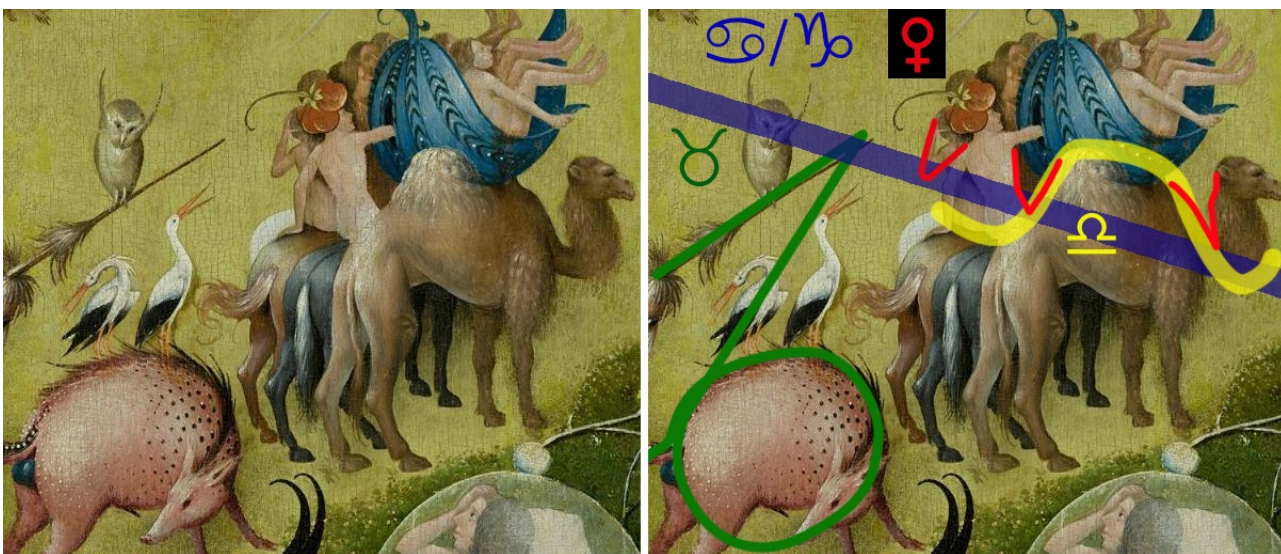
A Rák a Hold domicil és a Szaturnusz exil jegyét adja, a Bak a Hold exil és a Szaturnusz domicil jegyét. Emellett a tengely átmegy a teve (Teve=Mérleg) hátán, ami a Vénusz egyik uralmi helyét is hozza.

Az M34 ábrán a Jézus monogram csomópontját látjuk, további fontos megjelenítőkkal.

M34 ábra [28]

Az ábrán a központi medence teteje látható. Ennek tárgyalásakor láttuk, hogy magát a Holdat a középtől jobbra álló madár, míg a Napot a bal szélén álló kerek csoport jeleníti meg. Tengelyünkön ez a madár képviseli a Holdat, annak a medencében az osztatlan Nap-év megjelenítőjével szemben illene lennie, a jelenlegi helyétől jobbra. Feltételezem, hogy Bosch egyfajta kompromisszumként balra húzta a madarat, és még a farkát is meghosszabbította a Hold-alak rovására, hogy az elérje a Hold-Szaturnusz-Vénusz tengelyt. A baloldali csoporton belül képviselve van a zodiákus mind a 12 jegye, és a fekete nő hozza az Oroszlánt, akinek a fejére és a kilógó vállára az Oroszlán képjele írható. Az Oroszlán számunkra fontos jegy, az ugyanis a Szaturnusz exil jegye, aminek szintén a tengelyen kell lennie. A Szaturnusz egyik domicil jegye a Bak, azzal már találkoztunk a tengelyen, de a másik domicil jegye a Vízöntő, amit itt az ábra jobb alsó szélén úszó alakok hoznak. A medencében csak nők vannak, így nem mondhatjuk, hogy itt fiatal lány-fű pár látható, ami a Vízöntő egyik tipikus megjelenítése, de a jobboldali alak kartartása (hármastörtvonal) ismert Vízöntő-kód. A tengely egy további részén, amit az M35 ábra szemléltet, szintén találkozunk Bak- és Vízöntő megjelenítővel.

M35 ábra [28]

Az ábra bal felén a kompozit zodiákus alsó feléhez tartozó Rák/Bak stációt látjuk. A Bak kézírásos képjelének zászlója (a bagoly alatti ág) belefut a tengelybe. Valószínűleg a Vízöntő is ismétlődik itt, a Teve hátára írható hármashullámmal jelezve (a teve nyakára és hasára is írható hármashullám). Az ábra jobb felén a négyévszak-rendszer őszpontját adó jelenetet látjuk, amiben a teve által képviselt Mérleget egy olyan Vénusz-nő igazolta vissza (a Vénusz a Mérleg uralkodója), akinek ötszirmú virág van a fején. Ő is a tengelyre esik, de a Vénuszt leginkább a mögötte álló nő V-alakban hajló karja képviseli, aminek a csúcsa a tengelyen van. A „V”, sokszor íves formában is előfordul a Vénuszt kódoló alakzatok sorában. Figyeljük meg, hogy a Vénusz-nő hátrahajlik, ezáltal közte és a teve között szintén keletkezik egy sötét „V”, csúcsával a tengelyen, sőt a teve nyakánál is találunk ilyen megjelenítőt (pirossal jelölve). Utóbbi kifelé hajló szárai miatt akár Kos-jel is lehet, ami a Vénusz egyik exil jegyét hozza. Ezen a tengelyen egyébként az a kutya a legpregnansabb Kos-megjelenítő, ami az első panelen baloldalt, fent jelzi a fénnel teremtetést. A Vénusz két domicil jegyének a megjelenítője is az ábrán látható. A Mérleget a teve hozza, a Bikát a baloldali, faágon ülő bagoly. ennek Bosch ugyanis két befelé hajló „szarvat” is rajzolt, ami a Bika festményeken megjelenő képjelének legfontosabb ismertetőjele (a képjel körét a bagoly feje adja). A Vénusz ED rendszeréből már csak a Skorpió hányzik (exil jegy), ennek a megjelenítését az M36 ábrán látjuk.

M36 ábra [28]

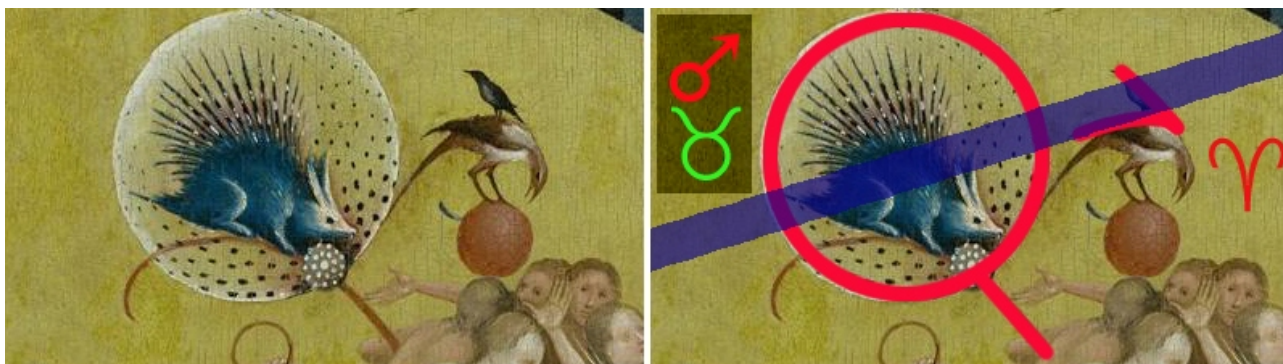
Ezt a részletet a kompozit zodiákus felső karéjához tartozó Bika stáció tárgyalásánál láttuk. Az egyik almát leszakító férfi alakjára a Szaturnusz képjele írható, ez hozza tengelyünkön a Szaturnuszt, másrészt az alma feletti furcsa ágrendszerben egy kígyó ismerhető fel ami Skorpió-kód (a Kígyó a Skorpió keleti megfelelője). Ezzel megtaláltuk a Vénusz ED rendszerének az utolsó jegyét is, valamint a Szaturnusz megjelenítőjét, aminek az exil és domicil jegyeivel már találkoztunk (Oroszlán, Rák, Bak Vízöntő). A Szaturnusz ED rendszere tartalmazza a Hold ED rendszerét is (Bak, Rák), így meghatároztuk a Vénusz-Szaturnusz-Hold tengely valamennyi bolygójának és exil-domicil jegyének a megjelenítőit.

Az EDM rendszer „X”-ének másik tengelyén a Nap, a Jupiter, a Mars és a Merkúr, és az ezekhez tartozó exil és domicil jegyek megjelenítői találhatók. Az első („Teremtés”) panelen erre a tengelyre esik Jézus feje, bővebb értelemben a házassági jelenet, a „Pokol-panelen” pedig a Szerencsekerék tarot-stáció, de erre a kérdésre később térünk ki. A középső panelen balról jobbra haladva a Jupiter ED rendszeréhez szükséges Ikrek megjelenítést említeném (M37 ábra)

M37 ábra [28]

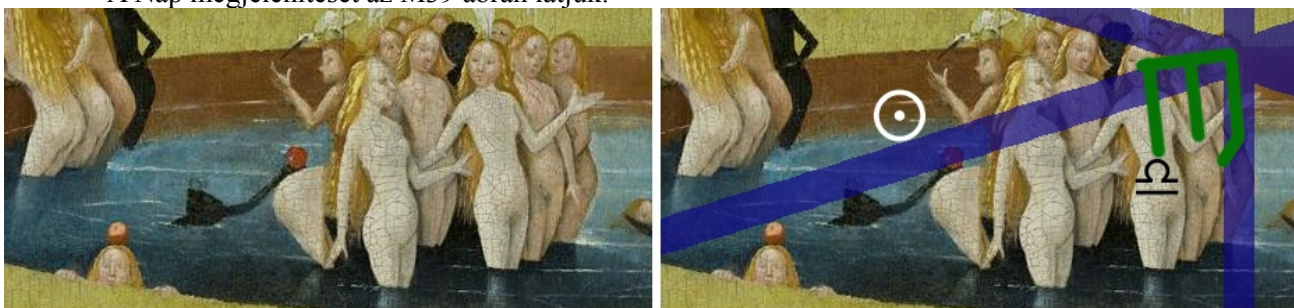
A kompozit zodiákus felső és alsó karéja között látható önálló jelenetben egy érdekes állat látható, felfelé tartott fejjel, melynek két párhuzamos lábára az Ikrek képjele írható (az ilyen egyenesekből álló képjeleket a tengelyek általában a sarkuknál érintik). A tengelyre esik még egy szamár orra. A Szamár a Lóhoz hasonló ritkább Nyilas-megjelenítő (állatoknál a tengely általában az orron, szemén, szájon megy át). Az ábra bizonytalanabb kódjaival, például a lehetséges Jupiter-megjelenítéssel nem foglalkoznék, ugyanis találunk tökéletesebbet is. Jobbra haladva a tengelyen, a Mars, a Bika és a Kos megjelenítését látjuk (M38. ábra). A Kos a Mars egyik domicil jegyét, míg a Bika a Mars egyik exil jegyét hozza.

M38 ábra [28]

A Mars megjelenítőjének leginkább a sün-nyúl száras burkát tekinthetjük (pirossal körvonalazva), bár ettől jobbra is értelmezhető egy „vörös bolygó”, amin az alsó madár lábai vagy a baloldali szár adhatja a Mars képjelének a nyilát. Fontos viszont, hogy a burokban megjelenő sün-nyúl a nyúl révén Szűz-megjelenítő, ami a Jupiter exil jegyét adja, a sün pedig Bika-kód (mint arról már beszéltünk), ami a Mars egyik exil jegyét jeleníti meg. A Mars egyik domicil jegye a Kos. Ez is képviselve van az ábrán, ugyanis a két madár által közrefogott baloldali térnek széthajló íves körvonala van, ami korrekt Kos-megjelenítő.

A Nap megjelenítését az M39 ábrán látjuk.

M39 ábra [28]

Tengelyünknek a központi medencébe eső részén az látható, hogy az ezzel a vonalvastagsággal meghúzott X-szár érinti a medence szélén kapaszkodó, az éves Nap-ciklust adó nő fején lévő almát. nagyobb vonalvastagságnál az rá is eshetne a tengelyre. Az öt évszakot és a 12 hónapot megjelenítő Nap-csoport is ráesik a tengelyre, de a legezaktabb Nap megjelenítő az vörös korong, ami az utóbbi csoportból balra kilógó nő fenékén található. Említettük, hogy az ehhez vezető sötét nyíl és a fenék íve a Nap éves (vagy egynapos) pályájára utalhat, ami megerősíti ennek a korongnak a Nap-szerepét. Ezen kívül a tengelyre esik a 12-es csoport „Mérleg-nője”, annak is a Mérleg képjelét adó haja, ami a Mars egyik exil jegyére utal (a Mars ED rendszeréből már láttuk a bolygót, a Kost, a Bikát, itt a Mérleggel találkoztunk, csak a Skorpió hiányzik). Megjegyezném még, hogy a 12-es csoport jobb szélén álló nő feje is ráesik a tengelyre, és ez a nő a Szüzet hozta. Bár a későbbiekben is látunk még Szűz-megjelenítést, de az itteni a tökéletesebb, mert az ilyen, főképp egyenes vonalából álló képjelknél a tengelyek tipikusan a képjel valamelyik sarkánál futnak át, és itt pont ezt látjuk.

M40 ábra [28]

A Jupiter, a Merkúr, a Halak, a Skorpió (ismétlődően a Nyilas) megjelenítését látjuk az M40 ábrán. Ezt a jelenetet mint a kompozit zodiákus felső karéjának Nyilas stációját már tárgyaltuk. A Jupitert a képjel hozza, annak felső íve a középső lovas fejről indítható, a képjel keresztje a merőlegesen behajlított könyökre

íródik. Ez a kereszt esik szabályosan a tengelyre. A Halakat az első lovas és a ló feje közötti sötét hal alakú tér jeleníti meg. Szabály szerint a hal szemének kell a tengelyre esnie, és ez teljesül is. A Merkúrt hozó íves képjel a baloldali két lovas vállaira írható. Az ilyen képjel sarka szokott a tengelyre esni, és itt is ezt látjuk. A kompozit zodiákusban a három lovasra a Szűz képjele íródott. Ott ez korrekt megoldás, de itt nem tekinthető teljes értékűnek, mert itt a tengelynek is illeszkednie illene a világoszölddel jelölt képjel sarkához. Ha viszont a három függőlegeshez a legsötétebb ló érdekesen felkunkorodó farkát illesztjük, az érinti a tengelyt, és a tengelyeket „közrefogó” alakzatok hagyományosan elfogadhatók. További érdekesség és megerősítés, hogy a lófarkat Bosch valószínűleg egy kígyóként (alighanem kerekarcú és nagyhajú kígyólányként) festette meg, ezt kinagyítva és kontrasztosítva az ábra jobb szélén hozom. Ezzel a Skorpióval teljessé vált a Mars ED rendszere, a bolygót, a Bikát és a Kost az M38 ábrán, a Mérleget az M39 ábrán, a Skorpiót pedig itt láttuk. Ugyancsak teljessé vált a Merkúr és a Jupiter közös ED rendszere is. A Merkúr, a Jupiter, a Halak megjelenítését itt látjuk, a Szűzzel az M39 ábrán találkoztunk, az Ikrekkel és a Nyilassal az M37 ábrán. Emellett a Nyilas az M40 ábrán is jelen van, bár a nyílvesző határozatlansága miatt maradnék az M37 ábra szamaránál.

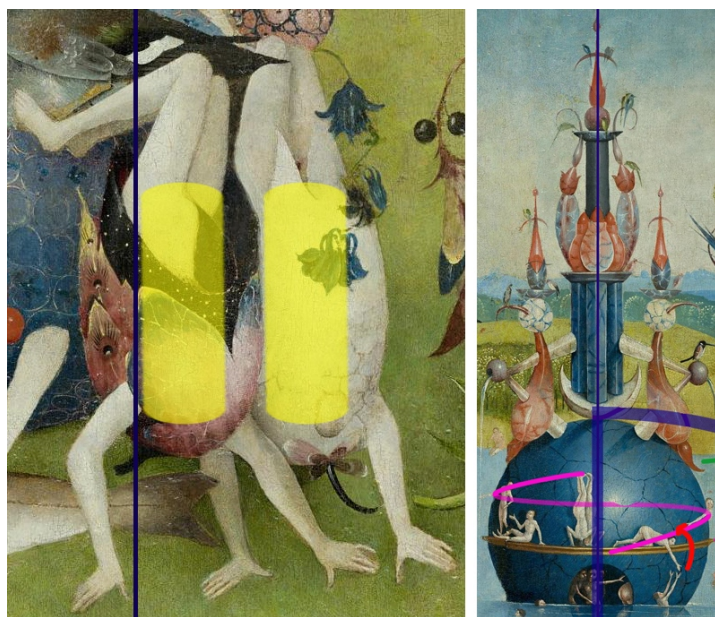
A vizsgált tengelyhez tartozik még a Nap ED rendszere, amiből eddig csak a Napot találtuk meg. Ennek exil és domicil jegye az M41 ábrán látható.

M41 ábra [28]

A Nap domicil jegye az Oroszlán. Ábránkon a tengelyt közrefogó alakzatként az az oroszlánfej érinti, amit az Éden harmadik (nyári) tornyának tárgyalásakor láttunk. Ez adja az Oroszlánt. A Nap exil jegye a Vízöntő. Ennek a keleti megfelelője a Majom. Ábránk bal alsó sarkában több sétáló majmot is látni, ezek közül egy rajta van a tengelyen (ezt az ábra jobb felső sarkában kinagyítva is mutatom, sárga keretben). Ezzel minden a tengelyhez rendelt bolygó- és jegymegjelenítést megtaláltunk.

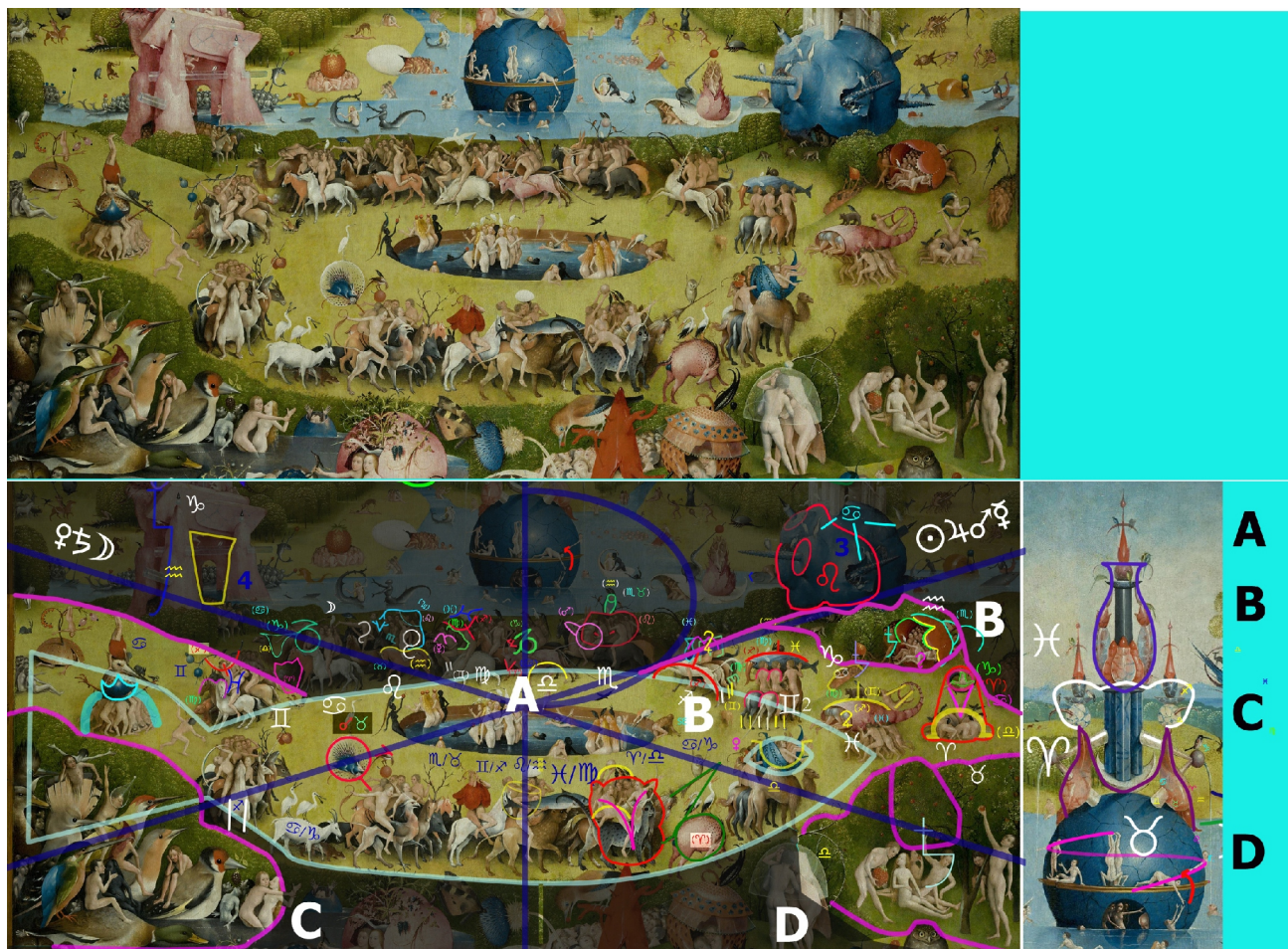
Az EDM rendszer meghatározásából még hátra van a „P” szárának a vizsgálata. Minthogy a Jézus-monogramot adó „X”-hez valamennyi asztrológiai bolygó ED rendszerét felhasználtuk, a szögfelezőre csak a Tejutat kódoló jegyek eshetnek, legnagyobb valószínűséggel a Nyilas és az Ikrek.

M42 ábra [28]

Az M42 ábrán a Tejút kódolásánál szóba jöhető két részletet látjuk. Az ábra bal fele a középső panel legalját mutatja, az „adakozás/erény” megjelenítésének jobb szélén. Az itt látható két fejjel lefelé álló alakra két függőleges írható, ami az Ikrek képjelére utal. Mivel a két alak nem szimmetrikus a tengelyre nézve, ez szabályos kódolásnak tekinthető, ugyanis a tengely a képjel „sarkánál” megy át. Az ábra jobb oldala az Éden középső tornyát mutatja. Itt is van két fejjel lefelé álló alak, és ezek is eltoltak, tehát kódolhatják az Ikreket, ezen kívül a torony oszlopszerű részei is felhasználhatók erre a célra. A Nyilast több részlet is hozhatja, például a kereszt íves ága, annak a függőleges szárával, de írható íj a „Föld” felső ívére, vagy a tetején látszó fehér ívre is.

2.3.5 A KÖZÉPSŐ TORONY JELENTÉSÉNEK MÁSODLAGOS MEGJELENÍTÉSE

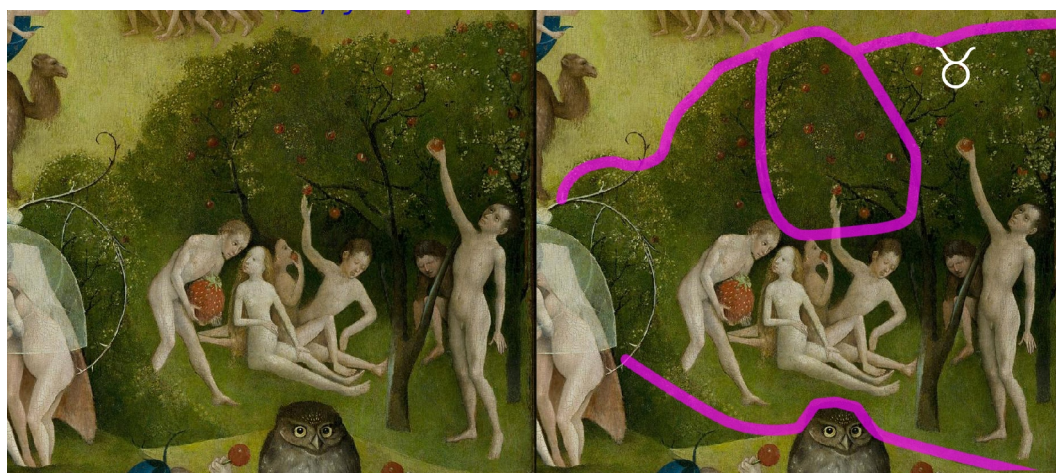

M43 ábra [28]

Az Éden középső tornyának vizsgálatakor kimutattuk, hogy abban Bosch az Éden közepén álló élet fáját, illetve a jó és a rossz tudás fáját rejtette el oly módon, hogy az alul lévő és a Bikára kódolt „Földbe” rejtette el a jó és rossz emberi viselkedést, azaz a jó és a rossz tudás fáját, az élet fáját pedig Jézussal azonosította, akit az alfa és ómega szerepű Kos és Halak, illetve a torony tetején álló kereszt jelenített meg. Ez azért nem annyira nyilvánvaló, meglehetősen rejtett, de ugyanakkor fontos üzenet, valószínűleg ezért ismételte meg ezt a „függőlegesen” kódolt gondolatot a festő a festmény másik dimenziójában, vízszintesen is. A „vízszintes” rendszert négy makroalakzat adja (M43 ábra) – balról jobbra haladva a C jelű kutya, a B jelű nagy hal, ami átfedésben van egy nagy kakassal, és a D jelű nagy disznó. A-val jelöltem a Jézus monogram keresztjét (X), aminek a két ága a Kutyára és a Disznóra fut ki. Figyeljük meg, hogy az ábra jobb oldalán hozott központi torony ugyanezeket az elemeket tartalmazza. A vízszintes rendszer disznója annak Bika kódja miatt (Disznó=Bika) megfelel a torony bikára kódolt „Földjének”, és mindkettőben a jó és a rossz tudás van elrejtve – a Disznóban látható jelenetet még nem elemeztük ilyen szempontból, de hamarosan rátérünk. A torony keresztje megfelel a vízszintes makrorendszer kutájára és disznójára kifutó ED keresztnek. A toronyban látható C-vel jelölt kutya (=alfa) megfelel a vízszintes rendszer C jelű kutájának. Végül a torony B jelű hal-alakja (=ómega), ami a Halakat, a zodiákus zárójegyét hozza, megfelel a vízszintes rendszer nagy halának, de egyúttal a kakasának is, mert a Kakas a Halak keleti párja. Figyeljük meg, hogy a hal és a kakas farka átfedésben van a kutyafejjel. Ezt a megoldást gyakran látni mitikus ábrázolásokon, valószínűleg a Halak-Kos átmenet fontosságát és a zodiákus ciklusok folyamatosságát jelzi.

Az M44 ábrán részleteiben is látjuk a főképp madarakkal feltöltött kutyafejet. A madarak jelenlétének az oka talán az lehet, hogy a Kutya a kezdet állata, de bizonyos értelemben a madár is az, a sztyeppi és a közel-keleti totemsorok első állata a madár. Az hozza az ember első ősét, és azt követi az oroszán és az ember a közel-keleti totemsort adó szfinxben, a sztyeppen több totemsor is ismert, de mindegyik a madárral indul. Láttam indián szobrocskát is, ami két emberi generációt helyez el a földet megjelenítő teknőc és az eget hozó madár között. A generációk megjelenítése miatt ennek a sornak időbeli jelentése is van, a madár itt is az első ős, a kezdet állata. A kutyafejben a 12 zodiákus jegy és a hét asztrológiai bolygó azonosítható, ami arra utalhat, hogy magassági értelemben a kép közepén vagyunk, felülről idáig főleg a zodiákus felosztás uralta a

Baloldalt fenn egy kiterjesztett karú szereplő és az alatta érzékelhető kör a Merkúr képjelére utal (narancssal jelölve). A kör egy bóbítára illeszthető, az alatta látható madárfejre és a bóbíta befelé hajló ívére a Bika szokásos, festményekben használt képjele írható, ami a Bikát hozza. A bóbíta egy függőlegesen álló hal farkának tekinthető, alatta részint látszik is a hal, ami a Halakat adja. A bóbítás madár szeme egyben egy szembenézetű oroszlán szeme is (ezt nehezebb észrevenni), ami az Oroszlánt hozza. Az oroszlánfejtől balra egy sötét ötszög látszik, ami a Vénuszt kódolja. Ez egyben egy „anya” arca is, ami a Rákot jeleníti meg. Az anya arcának számunkra bal íve egy felfelé folytatódó íjba íródik, ami a Nyilast hozza. Az anya alatt a kék hátú madártól balra egy fekete majomfej néz ki, ami Vízöntő kód. A madár alatt a Bakot hozó stilizált vízszintes szarvú fehér fej ismerhető fel. A kék hátú madártól jobbra ülő férfi felkarja és alkarja a Kost jelzi. Lábára, a melléte ülő fekete nő karjára és a következő, csuklyás alak lábára és lábfejére a Skorpió képjele írható. A már tárgyalt bóbítától jobbra eső szereplő fején egy olyan burok van, ami a Mars képjelét hozza. A kutya szeme alatt ülő férfira a Jupiter képjele írható. Ez a férfi egy olyan madáron ül, melynek a kerek fejében a Nap és a Hold megjelenítése ismerhető fel. A madár feje egy talpas Mérleg-jel is írható. A madártól jobbra eső három szereplőre és a gyümölcsre a Szaturnusz képjele írható. A kutya orrában lévő pár egyrészt az Ikreket adja, másrészt karjaik a Szűz képjelére jellemző hurkot adják, amihez a képjel többi része is megtalálható (zölddel jelölve). Ezzel valamennyi jegy és bolygó előállt.

almát, hogy közben elfordul, tudja, hogy rosszat tesz. A csoportjába tartozó másik, nagy hasú nő már teleette magát, de mégis – mintegy a bűnre csábítva – kínálnak neki egy óriási epret. Itt a rossz tudást látjuk. A disznófejből tehát a jó és rossz tudás fáját, és annak megfelelően az ember földi életére jellemző kettős viselkedést látjuk. A makroalakzatok tárgyalása után áttérhetünk a 7 fő bűn és a 7 erény megjelenítésére.

úgy szakítja le az

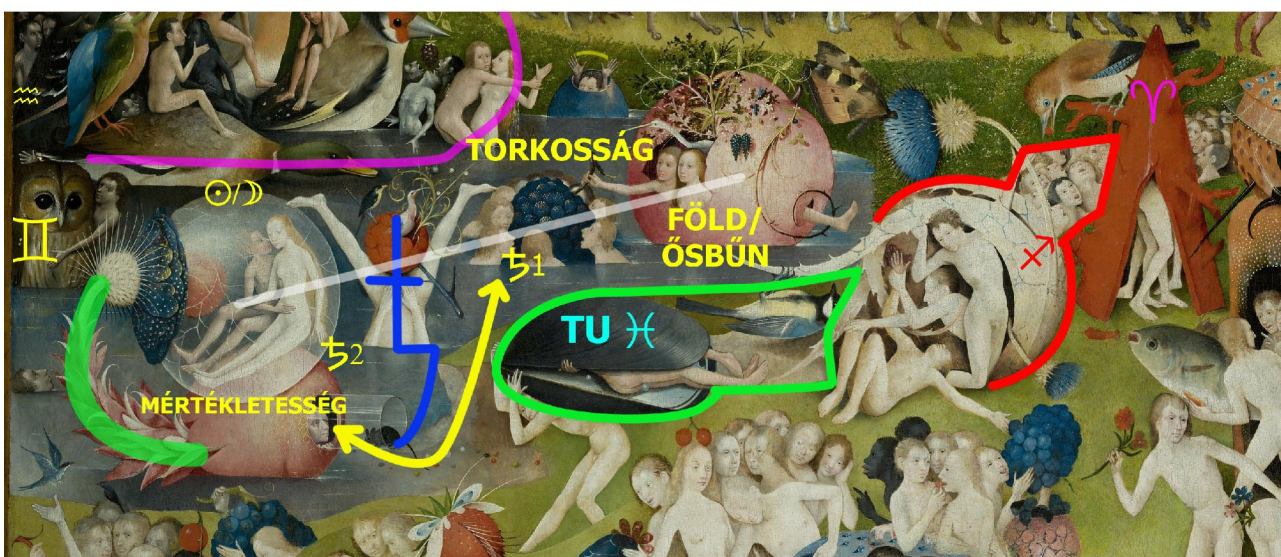
2.3.6 A HÉT HALÁLOS BŰN ÉS A HÉT MENNYEI ERÉNY MEGJELENÍTÉSE

A középső panel kompozit zodiákus alatti részét az M 46. ábra szemlélteti. Ebbe felül balról nyúlik be a már tárgyalt nagy kutyafej (Kos) és jobbról a nagy disznófej (Bika). A panel mondanivalója szempontjából azonban a legfontosabb az ezektől, illetve a kompozit zodiákustól lefelé eső rendszer, ami az emberiség földi életét írja le, mindenekelőtt morális értelemben. Az ábra bal felső sarkából indul és a közepéig tart egy Tejút-megjelenítés, amire az ember személyes és kollektív evilágra születése és túlvilágra távozása íródik. Emellett az ember földi életének morális jellemzéseként megjelenik a hét fő bűn és a hét erény a hét bolygó kódolva, miközben az eredeti bűn a Föld bolygóhoz van rendelve.

Fig. M46 [28]

Figyeljük meg, hogy a középső panel alsó részének bal felső sarkában (M47 ábra) egy nagyobb bagolytól a piros sátorig, pontosabban az előtte induló emberek alkotta szűkülő „tölcsérig” nem szárazföld, hanem víz értelmezhető. A ♄1 jelű nagy szeder körül a szedret faló emberek nyakig vízben ülnek, de tőlük balra is látszik egy fejjel lefelé álló, szétterpesztett lábú ember, akinek látható a víztükör feletti és alatti része is. A kontextusból azonosíthatóan itt a Tejútról lehet szó, aminek az egyik hagyományos analógiája a Nagy Folyó. Azért látjuk itt a vizet. A Tejút alja az északi féltekén elágazónak látszik, és az ebből eredő kiszélesedés látható is az ábrán, a vízszintesen futó alakzat bal felén. Tudjuk, hogy égi helyzete folytán a Tejutat a hagyomány leggyakrabban az Ikrek-Nyilas zodiákus tengelyre illeszti, egyik végét az Ikrek-nél, másik végét a Nyilasnál feltételezve.

M47 ábra [28]

Figyeljük meg, hogy a „Nagy Folyó” elején egy olyan nagyobb bagoly áll, amit valaki átölel. A Bagoly az Ikrek Hold-háza, és Ikrek mivoltát még az is megerősíti, hogy azt valaki „ikertestvérként” öleli át. Láthatóan ez az az „Ikrek”, ahonnan a Nagy Folyó, azaz a Tejút indul. A Tejút másik végén a Nyilas áll, amit a mitikus festők gyakran hoznak valamilyen ívvel (ez egy íjat jelképez), és sokszor jelzik a hozzá tartozó „nyílvesszőt” is. A Nyilas képjele egy „45 fokos”, ferde alakzat. Figyeljük meg, hogy az ábra jobb szélén látható „embertölcserben” azonosítható az ív, a nyíl, és ezek „45 fokos” helyzete is. Itt tehát a Tejutat és a Tejút két végpontjának a kódjait látjuk.

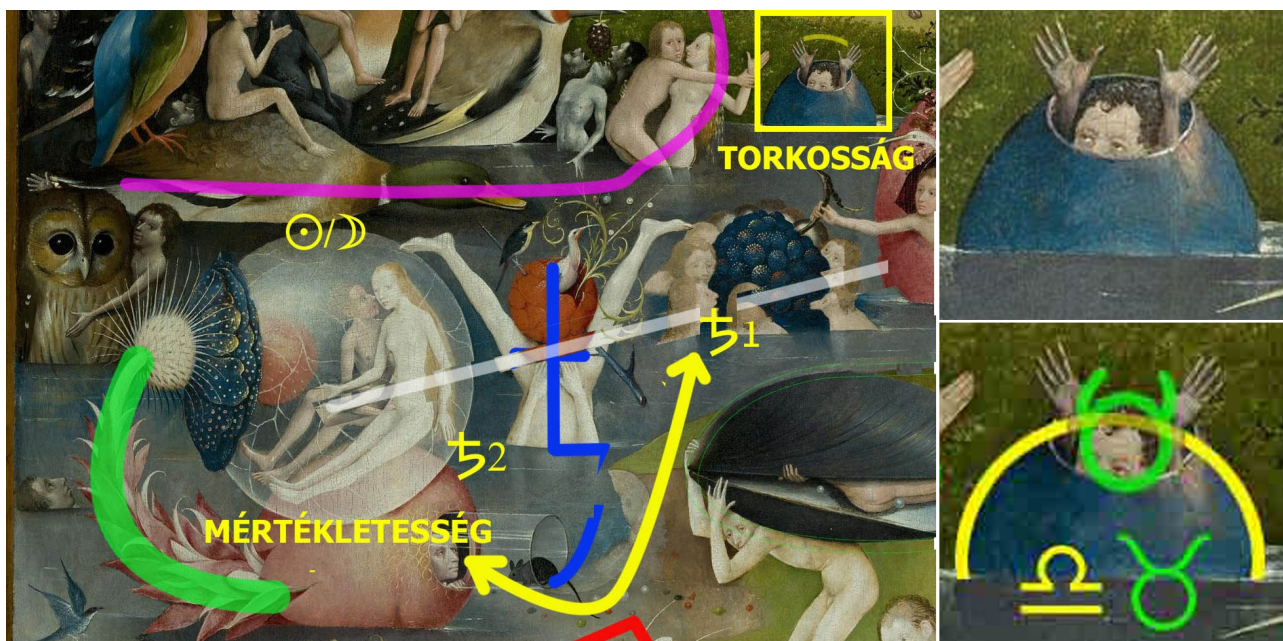
A **Tejútnak**, amit a hagyomány az evilágot és a túlvilágot összekötő, fizikálisan nem járható égi útnak tekint, számos analógiás jelentése van, ezek közül itt az egyéni és csoportos leszületést és túlvilágra távozást látjuk. Emellett ez egy kombinált terület is, amibe a hét bolygó kódolt bűn-erény párok egyike, a torkosság/mértékletesség esik, sőt nyolcadik bűnként az eredeti bűn is megjelenik a „nyolcadik bolygóhoz” a Földhöz rendelve. Ez utóbbit a piros almaként megjelenő Föld bolygó hozza, amiből egy emberpár (Ádám és Éva) néz ki, felettük látszik a kígyó és a paradicsomi fa is. A kép e területe „multifunkcionális”, ugyanis ugyanez az „alma” az ember teremtésével a kollektív leszületést is hozza. Megjelenik ugyanakkor a személyes evilágra születés is. Figyeljük meg, hogy a fejjel lefelé álló terpesztett lábú ember lába között a szülés helyén egy piros tojás látható, amiből egy madár kel ki. Ez a személyes leszületés megjelenítése. A Tejút persze jelenti a személyes és csoportos túlvilágra távozást is. Vizsgáljuk meg a kagylót cipelő alakot! A kagyló vízi állat, tehát ez a jelenet még a Tejúthoz, mint a Nagy Folyóhoz köthető. A kagylót egy vízszintesen fekvő madár folytatja az embertölcser irányában, talán azért, mert a Tejút egy másik neve a Madarak útja. Ezt jelezheti, hogy a madár iránya egyezik a Tejút irányával. Figyeljük meg, hogy a kagylóhoz csatlakozó madár alatt van egy értelmetlen világos szürkésbarna sáv, ami a kagylóval és a madárral együtt egy halat képez. Ez a sáv nem véletlen, ugyanis az itt látható ember, akinek a lábtartása egyébként hozza az Ikrek (párhuzamos combok – a Tejút felső vége) és a Tejút alsó elágazását is (alsó lábszárak) így valójában egy halat cipel. Utóbbi természetesen a Halak zodiákus jegyét adja, aminek az elsődleges jelentése a halál.

Így ez az ember a saját halálát viszi a hátán, és ez a jelenet a Tejút egyik jelentéseként a személyes halált jeleníti meg. A kagyló egyfajta koporsónak tekinthető, a benne fekvő emberrel. Igaz, itt még egy kisebb láb is kilóg, de gyanítom, hogy ez kompromisszum, erre a kis lábfejre valószínűleg egy szembenézetű kecskefej kialakításához volt szükség, ami a Bakot hozza. A Tejút területén van ugyanis a torkosság-mértékletesség bűn-erény pár is a Szaturnuszra kódolva, amit a festő a Szaturnusz egyik uralmi helyével, a Bakkal is visszaigazol. A másik uralmi hely a Vízöntő, ami a Tejúthoz mint Nagy Folyóhoz, tehát bizonyos értelemben víz-alakzathoz kötődik. Még mielőtt áttérnék erre a bűn-erény párra, vizsgáljuk meg a kollektív túlvilágra lépés motívumát is (az egyéni leszületést és halált, illetve a csoportos leszületést már láttuk, tehát ez még hiányzik). A Tejút jobboldali végén egy olyan „embertölcsért” látunk, ami összeszűkülve átmegy egy piros sátor mögött. A piros sátorban nem nehéz felismerni a Kos fordított jelét (a Kost gyakran jelenítik meg a fordított képpelével is), a piros szín szokásosan a Kos uralkodó bolygójára, a Marsra utal („vörös bolygó”, emellett a Kos tüzes jegy is, aminek szintén a piros szín felel meg). A Halak-Kos átmenet, amit itt Bosch képileg igen következetesen hoz a hal-(embertömeg)-sátor formájában, a természeti év végét és a következő ciklusba való átlépést jelenti, amihez a hagyomány számos analógiát rendel (megújulás, újjászületés, gyógyulás, feltámadás, üdvözülés, túlvilágra lépés, születés, teremtés, mindenféle /család- nemzetség- állam- stb./ alapítás, új élet kezdése, esetleg új helyen). Nem nehéz rájönni, hogy itt a Halak és a Kos közötti embertömeg, ami a Kost adó sátor mögött még tovább is kígyózik a „következő ciklusba”, a túlvilág felé tart. A sátor előtt és után álló emberek is sátor csúcsa felé, mintegy az égre, útjuk áhított végcéljára tekintenek. Az ott ülő madár, mint az ég állata is ezt jelezheti, csak hogy ez egy szajkó, azaz egy utánzó madár. Lehet, hogy ezzel Bosch az Antikrisztusra akart utalni, aki Krisztus szerepébe bújva, Krisztus második eljövetele, az Utolsó Ítélet előtt próbálja megtéveszteni a halandókat. Megjegyezném még, hogy a Nyilast adó (kerek testű) tölcser és a hozzá csatlakozó „nyílhegy” a Mars képjeként is utal a Kos-Halak átmenetből a Kosra, ami a Mars uralmi helye. Folytassuk a hét fő bűn és a hét erény megjelenítésével!

1.

BŰN	ERÉNY	BOLYGÓ	DOMICIL 1.	DOMICIL 2.
TORKOSSÁG	MÉRTÉKLETESSÉG	♄	♊	♋

A torkosság-mértékletesség bűn-erény pár szintén a Tejút területére esik (M48 ábra).

M48 ábra

Az ősbűnt megjelenítő Földtől (almától) balra a vízen egy nagy szeder úszik, amibe ketten is beleharapnak (valószínűleg a többiek is, csak nem látjuk a szájukat). Ezt a szedret Ádám tartja a kezében, és mint az ősbűn elkövetője bűnre csábítja a többieket is. A bűn-erény párnak a Szaturnuszhoz rendeléséhez tudnunk kell, hogy ismert a Szaturnusz egy „takarékosság” jelentése, ami a mértékletességnek felel meg. Megerősíti ezt a hozzárendelést a Szaturnusz két uralmi helyének a jelzése, de a Szaturnuszra jellemző színek is, ami általában egy sötétebb szín, tipikusan sötétebb kék vagy fekete. Egy magyar balladában a Szaturnusz „kék álló kelevénynek” van nevezve. A bolygó képjele ráírható egyébként a bűn-erény párt

összekötő fejjel lefelé álló alakra is (a képpel szoknyájának vízszintese a víztükörre esik). Az, hogy az alak fejjel lefelé áll, jelezheti a bűn és az erény ellentétét is, ugyanis ugyanilyen megoldás látható a fősvénység-adakozás ellentétpárnál is. A mértékletességet egy olyan ember jelzi, aki egy burokba helyezte magát, tehát jelzi a határait, amiből nem léphet ki. Ő csak a szemével áll kapcsolatban a külvilággal, észleli azt, de a torkossággal ellentétben itt nem tud mibe beleharapni. Van egy jellemző magyar mondás: mindent a szemnek, semmit a szájnak. Itt mintha ezt látnánk. Még a tekintetet is vezeti, ha nem is fizikálisan de átvitt értelemben lehatárolja az áttetsző (a látásra utaló) cső. A cső végén ülő egérre (vagy patkányra) ne feltétlenül mint a torkosság lehetséges tárgyára gondoljunk, bár Bosch ironiájába az is belefér. Ez mint Ikrek kód a bűn-erény pár ellentétességét és párként értelmezett egységét megjelenítő fejjel lefelé álló alak fejénél van, és ahhoz hasonlóan jelezheti a bűn-erény párt is. A mértékletességgel kapcsolatban megjegyezném, hogy Bosch, aki jól ismerte és alkalmazta a tarot rendszerét (többek között ezen a művén is), biztosan ismerte a mértékletességnek a tarot kártyán való megjelenítését. Ott egy nő két korszóból tölti a vizet „a levegőn keresztül”, ami egyrészt a Vízöntő levegős jegyét, másrészt a kiegyenlítés (kiegyenlítettség) mozzanata révén a Mérleg zodiákus jegyét is hozza. Ezzel is kapcsolatba hozható, hogy képünkön a mértékletesség a Vízöntőt uraló Szaturnuszra van kódolva, egyébként a Mérleg fekvő íves megjelenítése is értelmezhető, több helyen is. A mértékletesség hosszúka burka egy befelé hajló íves farokkal, az átlátszó csővel és a patkánnyal mint csőrrel egy galambnak is nézhető (ez Hold-házként a Mérleg uralkodóját a Bikát hozza), a farok befelé hajló íve is a Bika szokásos képi kódját adja. Hogy itt a galambról lehet szó, azt megerősíti a farok előtt a Tejút területén repülő madár. Mindkettő utal a Tejútra mint a Madarak útjára is, de a Tejútra mint nagy Folyóra is utal a galamb farka előtt közepmagasságban úszó emberfej. A szeder felett sárga négyzetben emeltem ki egy olyan részt, amin a torkosságra utaló (kézzel írt) Bika-képpel (a Bikához tartozik az evés-ivás) és a mértékletességre utaló Mérleg-ív azonosítható. Ezt kinagyítva az ábra jobb szélén hozom.

Még egy fontos bolygómegjelenítés esik a Tejút területére, nevezetesen a Nap és a Hold összevont ábrázolása. A Napnak és a Holdnak van egy olyan hagyományos ábrázolása, amikor a Napot egy körrel jelzik, és ebbe belerajzolják a Hold sarlóját is. Ez a kör a mértékletesség gubója felett azonosítható, benne egy emberpár hozza a sarlót. Láthatóan szerelmesek, ami a Nap és a Hold ismert házassági (szerelmi) viszonyának megjelenítése lehet. A kép kontextusából megállapítható, hogy a kevélység-alázatosság bűn-erény párhoz nem egy, hanem két bolygó van rendelve – a Nap és a Hold – (talán azért, mert a kevélység a legfontosabb bűn, amiből a többi is származtatják). A Nap a kevélységhez, a Hold az ellentétéhez, az alázatossághoz tartozik. A Nap ugyan nem kapcsolódik közvetlenül a Tejúthoz, de uralmi helye – az Oroszlán – pontosan szemben áll a szederhez köthető Vízöntővel (a Vízöntő a Szaturnusz egyik uralmi jegye), és ezt a szembenállást a két bolygó-megjelenítő közötti fejjel lefelé álló alak jelezheti is. Így a Tejút-területen nagyjából egy vonalra esően látjuk a Föld, a Szaturnusz, a Nap és a Hold, azaz négy asztrológiai bolygó megjelenítését (az M48 ábrán áttetsző fehér vonallal jelölve).

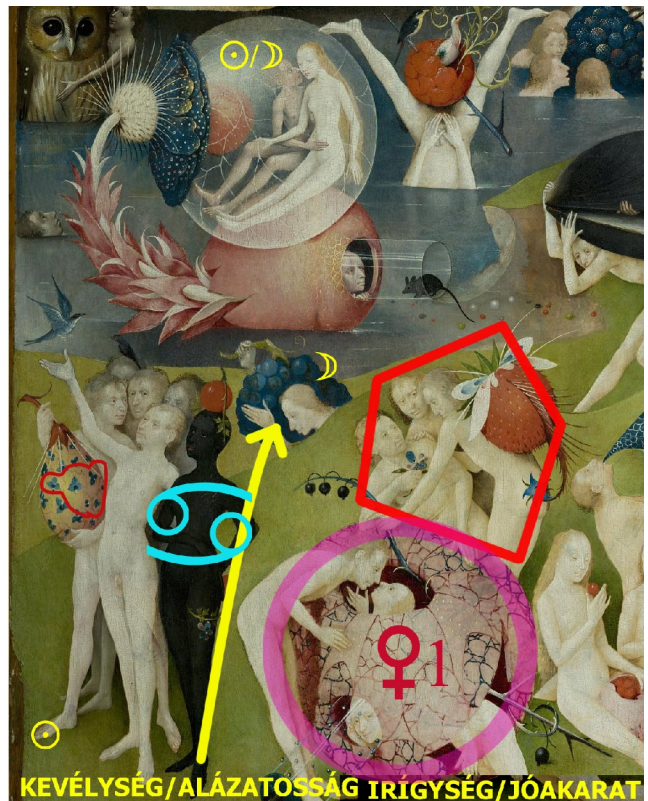
2.

BŰN	ERÉNY	BOLYGÓ	DOMICIL 1.	DOMICIL 2.
KEVÉLYSÉG	ALÁZATOSSÁG	 		

A kevélység és az alázatosság megjelenítése viszont már kívül esik a Tejúton, az a Nap-Hold bolygópár alatt látszik (M49 ábra). A középső panel bal alsó sarkában látjuk a Naphoz tartozó kevélységet. A legelől álló alak „kihúzza magát”, testtartása büszkeséget, kevélységet jelez. Karját a magasba emeli, mintha még magasabbnak akarná láttatni magát, vagy fel akarná hívni magára a figyelmet. Nem foglalkozik a többiekkel, nem néz rájuk, még arra a férfira sem figyel, aki egy színes zsákot mutat vagy ajánl fel neki (a zsákban egy félprofilos, jobbra néző nagymacskafej sejtethető, ami a Napra utal). A mellette álló fekete nő jelentheti a Nap mellett segédszerepet játszó éjszakai fővilágosítót, a Holdat, de igazából a fejétől jobbra álló nem kerek, hanem hízó Holdként értelmezhető kék foltban megjelenő, meghajló alak képviseli a Holdat és a kevélység ellentétét, az alázatot. Nem a Nap-kevélység, hanem a Hold-alázatosság megfeleltetés a nyilvánvalóbb. A fekete nő kartartása egy ismert Rák-megjelenítő, ami a Hold uralmi jegyeként utal a Rákra. A fekete nőtől jobbra felfelé látható kék foltot az abban látható nő által a saját kezében tartott szőlőfürt adja, amiből az arcán kívüli rész sarló alakot ad, ez arra lehet utalás, hogy ő maga azonosítható a Holddal.

3.

BŰN	ERÉNY	BOLYGÓ	DOMICIL 1.	DOMICIL 2.
IRÍGYség	JÓAKARAT			

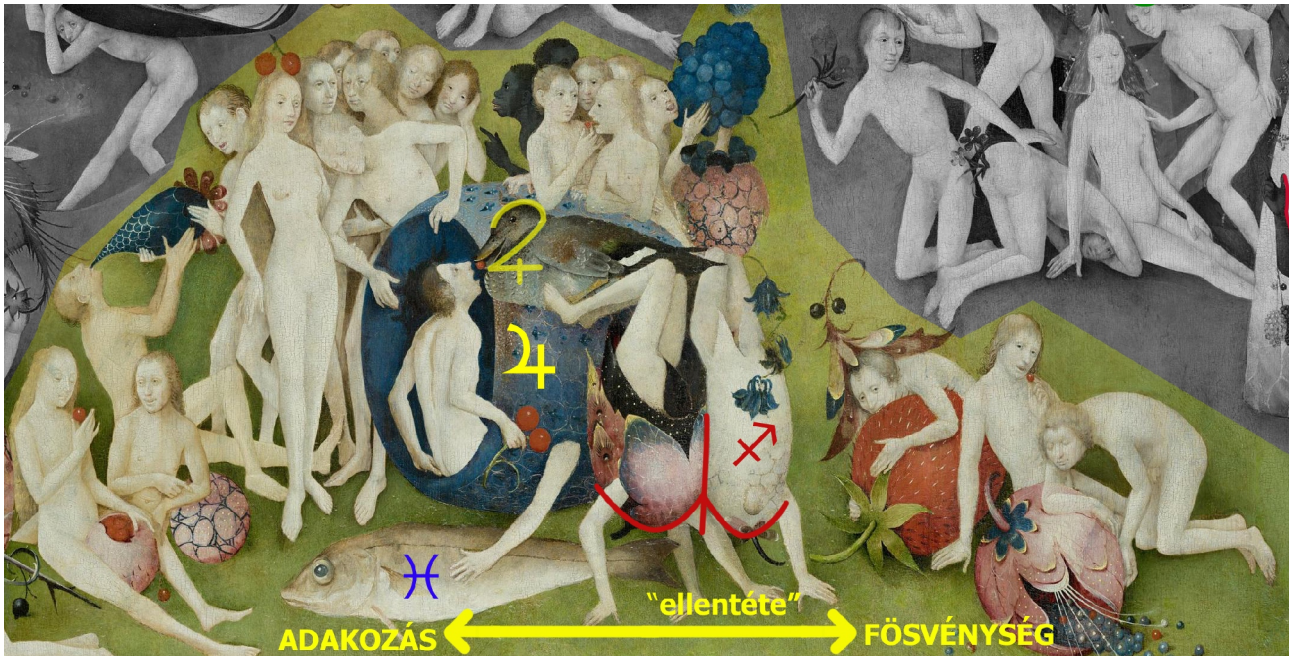
M49 ábra [28]

A következő, az ábra jobb felén látható csoport az **irigységet** és ellentétét, a **jóakaratot** hozza. A gömb felett mindenki mosolyog, az arcok jóindulatúak, ketten virággal és gyümölccsel ajándékozzák meg egymást. A középső alak a számunkra baloldali szereplő vállára teszi a kezét, ami barátságos gesztus. A magas alak hátán az eper olyan, mintha egy Mikulás puttonya lenne, ami egy kedves masnis lányfejnek nézhető. Erről ugyanennek a szereplőnek a fenekére egy ötágú, csillag alakú virág lóg le, ami gyakran használt Vénusz-kód, és ebben a kontextusban a szeretetre vagy ahhoz hasonló érzésre erősít rá (a Vénuszt legtöbbször pirossal vagy bordóval jelzik, így az itteni kék szín a szeretettől eltérő, de arra hasonlító érzésre utalhat). Maga a három tárgyalt alak egy ötszögbe íródik, az is a Vénuszt hozza. A csoport nyilvánvalóan pozitív viselkedést, vagyis erényt kódol, az erények közül csak a jóindulat köthető egyértelműen a Vénusz által legtipikusabban kódolt szeretethez. Az ezzel ellentétes magatartás a hagyomány szerint az irigység. A perlekedőnek látszó feleket itt elválasztja a burok. Lényegében az ennek védelmében meghúzódó nőnek az az érzése vetül ki és jelenik meg az ábrázoláson, hogy a kívül álló férfi magasabb nála, és ezt nehezen viseli, annak az állába csíp, miközben szigorúan néznek egymásra. A burokban lévő alsó nő a fejéhez csatlakozó üvegcsővel együtt a Mérleg képjelét hozza (talpas fekvő ív, nagy ómega), vagyis ő is összehasonlítja magát a férfival (az összehasonlítás a Mérleghez tartozik), és egy üvegcsővön keresztül azt látja, hogy a férfinak csak a lábáig ér, nála ez adhatja az irigységre okot adó kisebbségi érzés alapját. A második bűn-erény párnál (irigység-jóakarát) érdemes megjegyezni, hogy az ugyan a Vénuszra van kódolva, de lesz még egy Vénusz kódú pár, csak ott a Vénusz a bujasággal áll kapcsolatban. Mivel a kevélység-alázat pár két bolygóra (a Napra és a Holdra) lett kódolva, a Vénusznak ez a kettős funkciója pontosan ellensúlyozza az előző „szabálytalanságot”, és mivel a többi bűn-pár mindegyikéhez egy bolygó van rendelve, összességében hét bolygóhoz hét bűn-erény pár tartozik. Magát a Vénusz bolygót mint gömböt a rózsaszínű átlátszó körrel jelöltem. Ebben felfedezhető egy bika-fej, amihez a felső három alak közül a számunkra jobboldalira (a combjaira és a törzsére) írható a bika egyezményesen befelé hajló szarva. Ennek az a lényege, hogy eltérően a ma használatos asztrológiai képjeltől, a bika „szarva” befelé hajlik (a zodiákus jegyeket kódoló szarvas állatok megkülönböztetésére a festők a Kost kifelé hajló, a Bikát befelé hajló, a Bakot egyenes, a szarvast elágazó szarvval ábrázolják). A felső három alakra egy Mérleg-ív is írható (ez a Vénusz másik domicil jegye a Bika mellett), ehhez a puttonyos alak kezében tartott ág „talpként” csatlakozik.

4.

BŰN	ERÉNY	BOLYGÓ	DOMICIL 1.	DOMICIL 2.
FÖSVÉNYSÉG	ADAKOZÁS	♄	♂	♋

Jobbra haladva a középső panel alján egy nagyobb csoport jelzi a **fösvénység-adakozás** bűn-erény párt (M50 ábra). A két fejjel lefelé álló alak itt is „ellentét” jelentésű, és a pár két tagját választja szét. A máshova tartozó részeket fekete-fehérré alakítottam.

M50 ábra

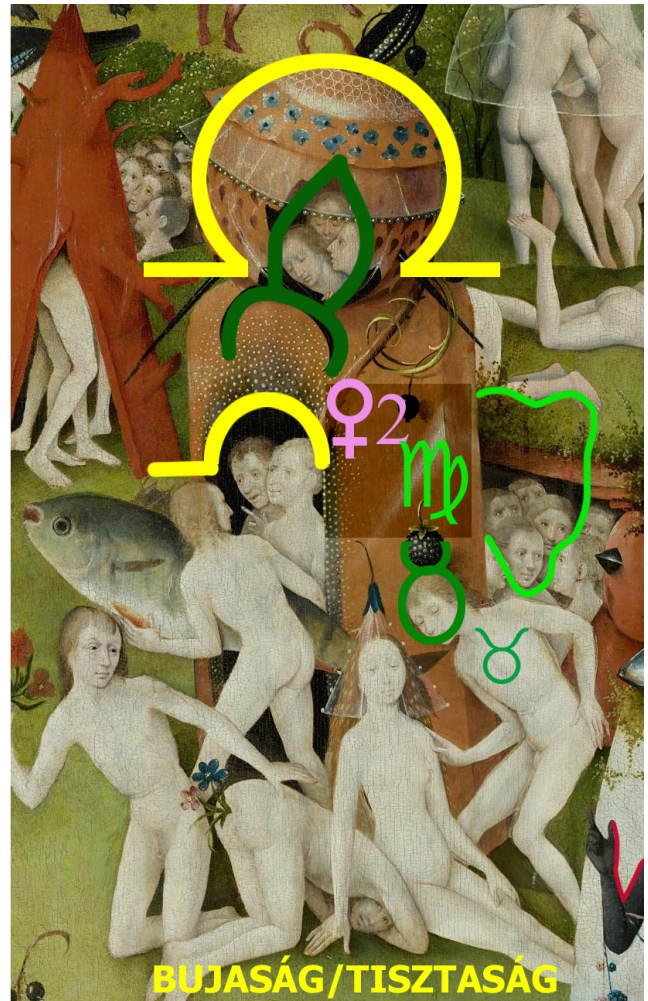
A fordítva álló két alaktól balra én négy etetési jelenetet számoltam meg, még a felső nagy szedret is fentről nyújtja oda valaki, de etet a kacs is. A hordószzerű gömbben ülő férfi (ezt eteti a kacs) kezében is elfogyasz-
tásra vár egy pár cseresznye, azt nyilván attól a hölgytől kapta, akinek a fején van ilyen. Aki nem etet vagy
eszik, az mosolyogva nézi a jelenetet. Figyeljük meg a bal alsó sarokban lévő párt! Itt a nő az ölében lévő
nagy eperből eszik, de mellette van egy férfi, aki egy másik gyümölcsre támaszkodik, mintegy jelezve, hogy
az az övé, de mosolyogva rámutat, láthatóan felajánlva a sajátját is. Ez nyilván az adakozásról szól, mint
ahogy minden az ábrának ezen a felén. Nézzük meg most a fejjel lefelé állóktól jobbra lévő csoportot! Itt ket-
ten is féltékenyen támaszkodnak a gyümölcsükre, még a másik kezükkel is abba kapaszkodva, jelezve, hogy
az csak az övék. A középső talán felajánl egy gyümölcsöt (ha egyáltalán felajánlja), de az alig látszik, el
törpül a mellette látható két hatalmas gyümölcs mellett. Ez a csoport nyilván a fösvénység bűnét jeleníti
meg. A páros itt valószínűleg a Jupiterhez van rendelve, ugyanis a párnak az adakozás fele rendelhető szoro-
san a hagyományosan bőséget és jóságot megjelenítő Jupiterhez. A hátrahúzott fejű, kacsára ráírható a boly-
gó kézírásos képjele, ami közvetlenül hozza a Jupiter gondviselő karakterét. Egy másik Jupiter jel az egymás
feletti két gyümölcsre írható (mint szó volt róla, ez a jelenet a kompozit zodiákus alsó karéjának két stációjá-
hoz tartozik). A bolygó egyik uralmi helye a Halak, erre utalhat a Jupiteret jelző gömb alatt látható jókora hal.
Ha a vadkacs fejétől eltekintünk, az is hal alakúnak vehető. A Jupiter másik uralmi helye a Nyilas. Ezt hoz-
hatja a fejjel lefelé álló alakok melleire írható két ív („íj”) és a kettőjük függőleges érintkezési vonala („nyíl-
vessző”). A Jupiter bolygót mint fizikai bolygót a nagy kék hordó alakú alakzat jeleníti meg.

5.

BŰN	ERÉNY	BOLYGÓ	DOMICIL 1.	DOMICIL 2.
BUJASÁG	TISZTASÁG	♀2	♍	♏

Jobbra és felfelé haladva a középső panelen, a vörös sátor után látjuk a **bujaság és a tisztaság** bűn-
erény pár megjelenítését (M51 ábra). Itt a bujaság áll szoros kapcsolatban a Vénusszal. Mint láttuk, a
Vénuszt kétszeresen használja a rendszer, ezzel kompenzálva a Nap és a Hold egy bűn-erény párban való
szerepeltetését. A kettős felhasználásra az ad lehetőséget, hogy a Vénusz nem csak a szeretetet, hanem a földi,

fizikai szerelmet is kódolhatja.

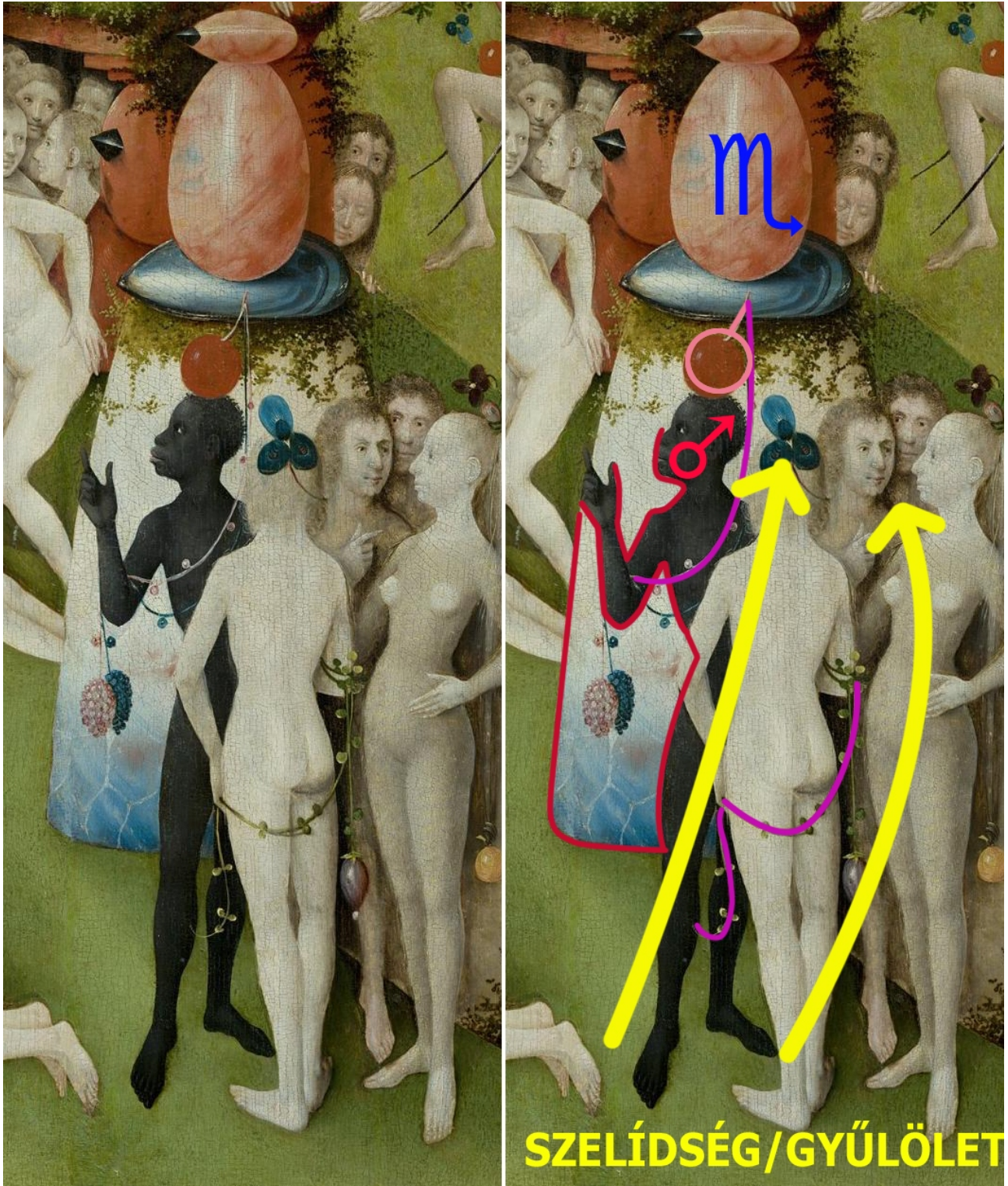
M51 ábra

Az egyik uralmi helyéhez, a Bikához szokták rendelni az evést, ivást, mulatozást, táncot, zenét és a földi szerelmet is. A bujaságot az a földre hajló, térdelő alak hozza, amelyeknek a fenekében egy ág látszik. Tőle jobbra egy olyan nő ül a földön, akinek az arcát egy fátolszerű alakzat fedi, ami eleve a tisztaságra utal. A nőt egy olyan férfi érinti meg, akinek a fején egy kerek gyümölcs van. A fejre és a gyümölcsre a Bika befelé hajló szarvú „képjele” íródik. Mint említettük, a földi szerelem is a Bikához tartozik, így ebben a kontextusban a férfi szerelmet ajánl, de a nő elnéz mellette, és nem emeli fel a fátylát, tehát nem áll kötélnek. A bűn-erény párhoz rendelt Vénuszt a másik uralmi jegye, a Mérleg is visszaigazolja. A világosbarna ember-szerű torony „fejére” a Mérleg képjelének a fekvő íve írható, ehhez alul a tónusváltásoknál a két talp is csatlakoztatható. A torony oldalán lévő ajtó tetején is értelmezhető egy ilyen ív, az egyik oldalon a tónusváltásra szintén talp írható. Lehet itt még egy utalás a Vénuszra. A toronytól kissé balra egy nagy halat tart valaki. Ez a Halak révén utalhat annak az uralkodó bolygójára, a Jupiterre. A csillagmitoszi mesterek ismerték azt az összefüggést, hogy a Jupiter és a Vénusz is szerencsebolygó, az előbbi a Fortuna major, az utóbbi a Fortuna minor. Nemrég például a Szerencsés János című Grimm mesében találkoztam ennek az elvnek a használatával. Így a toronyból kimozdított „Jupiter” a toronyhoz rendelhető Vénuszhoz képest mellérendelt (egyenrangú) szerepű, és mint a másik szerencsebolygó igazolja vissza, hogy a torony kapcsán a Vénuszra kell gondolnunk. Még két részletre hívnám fel a figyelmet. A torony „fejének” aljánál egy nagyjából fejjel lefelé álló, befelé hajló szarvakkal ábrázolt Bika-fej ismerhető fel. Ez kissé ferde, hossz tengelye a paráznasági jelenetre mutat. Itt is a Bika földi szerelmet hozó jelentése érvényesül. A másik részlet a csábító férfi felett, a tisztaságot hozó térfélen látható. A torony jobb éléhez egy medvefej illeszkedik. A Medve Szűz Hold-ház, tehát az a szüzességre utal. A bujaság-tisztaság párt megjelenítő (másodlagos) Vénuszt (♀2) mint gömb alakú bolygót a toronyszerű alakzat „fejé” jeleníti meg.

6.

BŰN	ERÉNY	BOLYGÓ	DOMICIL 1.	DOMICIL 2.
GYŰLŐLET	SZELÍDSÉG	♂	♈	♏

Jobbra haladva a **gyűlölet (harag)** és a **szelídség** bűn-erény párja következik (M52 ábra). Itt is a bűn, vagyis a harag rendelhető könnyen az agresszivitást hozó Marshoz, a legfőbb hadúrhoz.

M52 ábra

A szelídséget a világosabb, háttal álló nő jeleníti meg. Fején ibolya látható, ami hagyományosan a szelídség virága. A tőle jobbra álló alakok láthatóan veszekednek. A nő dacosan csípőre teszi a kezét, egy férfi rámutatva vonja kérdőre. A bűn-erény párhoz rendelt Marsot képjele révén a fekete nő fején látható száraz cseresz-

7.

A Merkúrra kódolt utolsó bűn-erény párt a **restség** és a **buzgóság** adja. Ennek megjelenítését a középső panel jobb alsó részén látjuk (M53 ábra).

tartozik. A Merkúr egyik uralmi helyének, az Ikreknek a megjelenítőjéről, a bagolyról már szoltunk. Alatta a

tartozik. A Merkúr egyik uralmi helyének, az Ikreknek a megjelenítőjéről, a bagolyról már szoltunk. Alatta a

két szimmetrikusan elhelyezett táncos szintén az Ikrek párosságára és ellentétet hordozó szimmetrikusságára utal, de a lábrendszerben felismerhető a másik uralmi hely – a Szűz – sematikus képjele is (zölddel jelölve). Ez alatt jobbra egy érdekes pózban látunk egy alakot. Ő az Ikrek csillagkép égen látható hosszúkás U-alakját hozza. Ezt nem mindenki ismeri fel azonnal, talán ezért adott itt Bosch egy „trigonális” megerősítést is. A zodiákus levegős trigonjához az Ikrekken kívül a Vízöntő és a Mérleg tartozik. A Mérlegre a test középső szakaszának íves volta és az alma íve utalhat, a Vízöntőt pedig az egyik Hold-háza, a Holló hozza, amely a szereplő talpán ül.

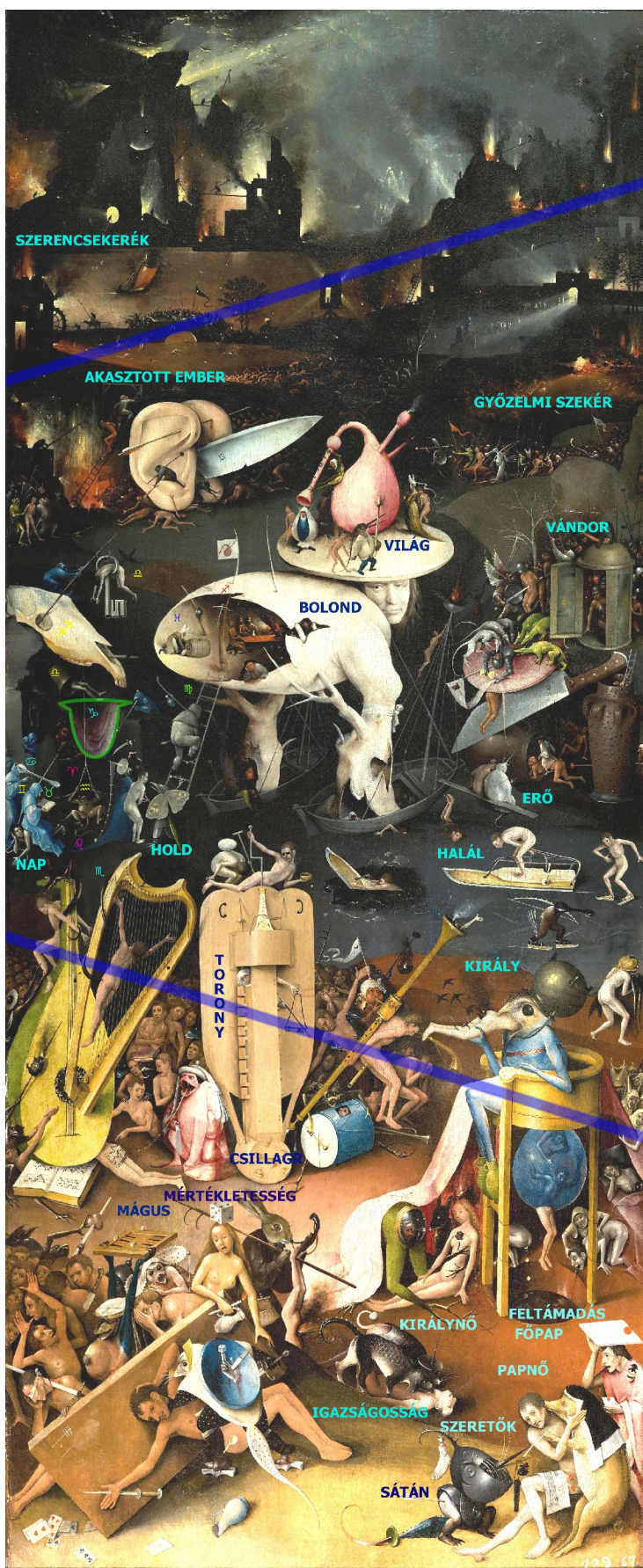
Az M54 ábrán még egyszer áttekinténém a középső panel alsó részén szereplő bolygókat:

☉-☾	♀♄	♄	jótevő bolygók, emberi alakkal
			
♀♂	♂		kártékony bolygók (emberi alak nélkül)
			
♃	♂		Föld
			
	♂ (♄-♊ átmenet)		más bolygók - az ősbűn bolygója és a Kosba lépést visszaigazoló Mars
			

M54 ábra [28]

Ezzel áttekintettük a középső panel alsó felén található és a hét asztrológiai bolygóra kódolt hét bűnerény párt, amihez „nyolcadik bolygóként” Bosch az eredeti bűnhöz rendelt Földet is hozzávette. Ugyanitt a Tejút megjelenítését is láttuk, amire az ember és az emberiség születése és túlvilágra lépése íródott.

2.4 JOBB PANEL. A NAGY ARKÁNUM MEGJELENÍTÉSE, AZ ELSŐ ÉS A HARMADIK PANEL KÖZÖTTI SZIMMETRIÁK. AZ ANTIKRISZTUS-ANTITEREMTŐ MEGJELENÍTÉSE

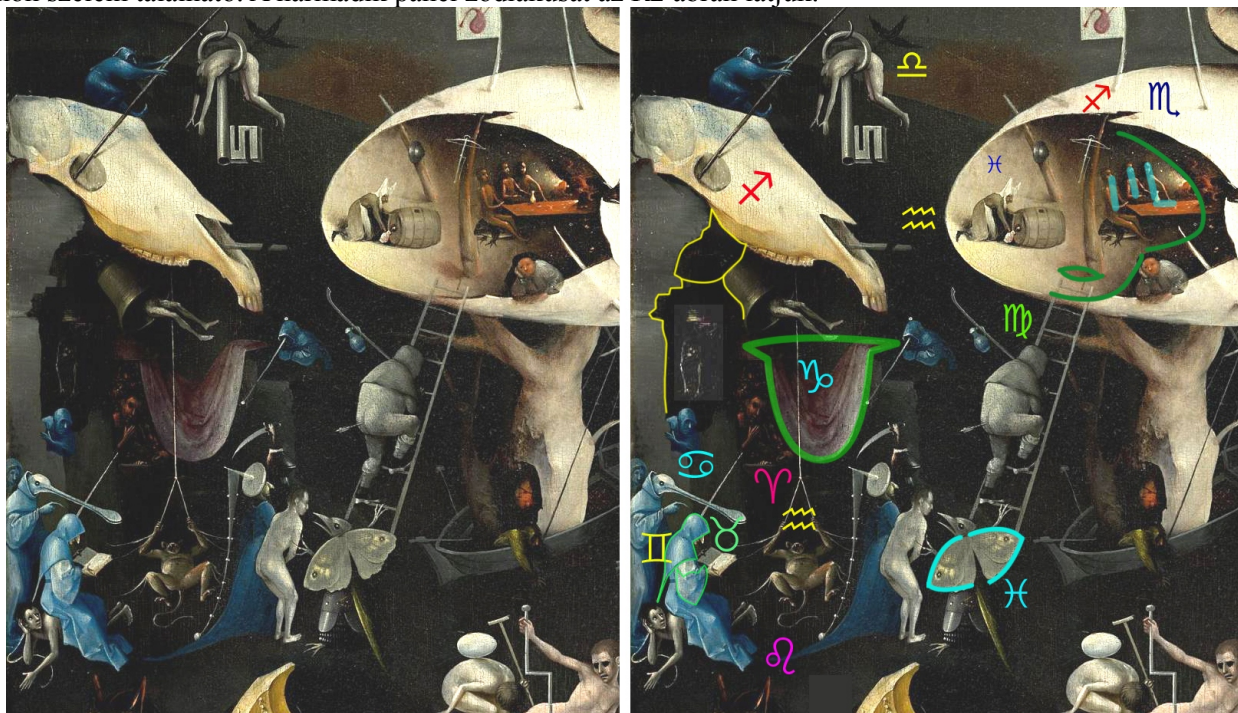
R1 ábra [28]

A triptichon harmadik, úgynevezett Pokol-paneljének formanyelvi érdekessége, hogy azon nem az asztrálmítoszi, hanem a tarot-elvű kódolás az elsődleges. Tartalmi vonatkozásban meg azt érdemes kiemelni, hogy bár a triptichont egy keresztény mitológiaként szokták értelmezni, zárórésze csak a pokollal foglalkozik, és nem tartalmazza sem a mennyországot, sem a tisztító tűz alternatíváját. Látni fogjuk, hogy a Pokol-panel lényegében a teremtéspanel tükörképe, de míg a bal panelen az Atya mellett a Teremtés részese volt Jézus, sőt az ördög művével is találkozunk, a harmadik panelen szembe tűnő a Teremtés lehetetlenségének a megjelenítése. Itt lényegében egy „antiteremtő” tűnik fel, de tekintettel arra, hogy az **újszövetségi narratíva szerint Jézus preegzisztens Teremtő** (ahogy például a közismert IV. századi nikaiai-konstantinápolyi hitvallás írja: ...az Atyával egylényegű, és általa lett minden...), a harmadik panel "teremtőtjét" akár a Bosch korában várt és rettegett Antikrisztusnak is tekinthetjük.

A triptichon EDM rendszérének felső, áttetsző késsel jelölt tengelyére a tarot Szerencsekerék lapját megjelenítő jelenet esik. Itt a Mérleg képjelét hozó hídon egy lovas menet tart a vízimalomnak a szerencsekerék megjelenítő lapátkerekéhez, ami a vízbe szórja az ahhoz érkezőket, ahol azok megfuladnak. Ennek a tengelynek a túlsó végén Jézus, illetve Ádám és Éva „házassági jelenete” látható, ami szintén a Mérlegre kódolható. Említettük, hogy a Jézus által megjelenített kereszténység ismert vallási kódja a Mérleg, emellett a házasságot is a Mérlegre szokták kódolni. A Pokol-panel alsó EDM-tengelye a pöcegödör felett trónoló „pusztítóhoz” vezet, aki a Teremtő egyfajta fizikai értelemben vett ellenképe, és ha ugyanennek a tengelynek az elejére eső fénnel teremtést a Kezdetnek, a pusztító alakját pedig a Végnek tekintjük, körirányban ezek közé esik a másik tengely, egyfajta „középként”. Erre utal, hogy úgy a Mérleg, mint a Szerencsekerék középső elem, csak az egyik a zodiákusban, a másik a Major Arkánában. Páros sorozatoknak persze nincs egzakt középső eleme, csak „közvetlenül közép mellé eső”, de a 12 elemű zodiákus 7-es számú Mérlege és a 0-21 számozási tartományban mozgó Major Arkána 10-es számú Szerencsekerék lapja ilyen.

Az első és a harmadik panel között számos szimmetria figyelhető meg. Az első panelen

például láttunk egy eléggé kiterjedt zodiákust a Nap-naptár és mellette egy tavat a Hold naptár képviselésében. A harmadik panelen is van ennek megfelelő két alrendszer. A tojástartó, kutyalábú férfi baloldalán egy teljes zodiákus azonosítható, a jobboldalán pedig egy lámpás mint éjszakai világosító hozza a Holdat. A szimmetria „tengelyes”, azaz a zodiákusok a szélső panelek belső oldalainál, a Hold-megjelenítés a triptichon szélein található. A harmadik panel zodiákusát az R2 ábrán látjuk.

R2 ábra [28]

Az ábra bal alsó részén egy majom hintázik. Az a két kötélág, amibe kapaszkodik, egy fordított Kos-jelet ír le, ami a zodiákus tavaszponti jegyét adja. Innen balra egy olyan olvasó barátot látunk, akinek a hátán lévő és a kapucnival egyesített furcsa köntösrész egy galambot formáz. A Galamb a Bika holdháza, amivel megtaláltuk a második jegyünket is. A soron következő Ikrekre leginkább a barátok párosa utalhat, bár a lókoponya alatt balra is gyanítható egy sötét álló egér (Egér=Ikrek), amiben a fejjel lefelé lógó ember két párhuzamos karja is az Ikrek képjelének tekinthető. A Rákot a hosszúcsőrű madarak (gólya, pelikán) is megjeleníthetik, és a baloldali barát pont ilyen madárfejjel van ábrázolva. Az Oroszlán kézírásos képjelét a majom farka hozza. A Szüzet a létra adja (azt más, egyszerű motívumok sokszorozásával előálló alakzat – fésű, lépcső, kerítés stb. – is hozhatja), de felette, az ábra jobb sarkában, a tojásban is gyanítható egy szembenézetű lányfej a jegy képviselésében. A Mérleg képjele a lókoponya feletti kulcs karikáján lógó ember alakjára írható. A Skorpió stilizált képjele a tojásban ülő három férfira és az asztallapra rajzolható. a Nyilast a tőlük balra, szintén a tojásban lévő íj és nyilvessző, valamint a lókoponya (Ló=Nyilas) hozza. A Bakot a lókoponya és alatta a két rövid vízszintes szarvval ellátott „fej” jeleníti meg. A Vízöntőt a majom adja (Majom=Vízöntő). A Halakat a tojáson látható „balra úszó” nagy sötét „hal” vagy a pillangó szárnyain felismerhető két ellentétes irányba mutató halfej adhatja.

Az első és a harmadik panel közötti szimetriaviszonyok tárgyalásánál meg kell említenünk a hanggal és fénnel teremtés, illetve azok lehetetlenségének a megjelenítését, amit az R3 ábra illusztrál. Figyeljük meg, hogy a bal panelen a hanggal teremtést hozó fekvő kutyafej orrán (ahol egy fekete vonás található) át húzott vízszintes (piros vonal) pont a Szerencsekerék jelenetben megjelenő híd talpvonalán fut. Ez alatt jelenik meg a jobb panelen egy átszúrt fülpár, köztük egy késsel, és efelett egy nagyon hasonló motívum még az első panel jobb szélén, amin egy átszúrt ovális párt látunk. Az ovális párt átszűrő ág egy kört ír le. Lehetséges hogy ez a kör arra a lapátkerékre utal, amin az oválisokat és a füleket az átszúrás helyén összekötő sárga egyenes átmegy. Talán ez is, de a két motívum – az ovális pár és a fülpár – hasonlósága önmagában is jelzi a köztük fennálló kapcsolatot, a geometriai viszonyok meg a köztük és a hanggal teremtést hozó kutya között jelzik a megfeleltetést. Nem nehéz rájönni, hogy az átszúrt ovális párt az azon átmenő kör alakú ágon feltűnő Kos-jellel a fülekre utal, de a hanggal teremtés értelmében, míg a késsel elválasztott két fül a pokol-panelen a hanggal teremtés lehetetlenségét jelzi.

R3 ábra [28]

Megerősíti ezt az értelmezést, hogy a pokol-panelen a fénnel teremtés lehetetlensége is megjelenik. Itt a legkézenfekvőbb szimmetriát a türkisz tengely két végére eső Hold-tó, illetve a Hold párhuzamaként értelmezhető éjszakai világító, a lámpás adja, de a lámpásban és a környezetében jól azonosítható a fénnel teremtés lehetetlensége is, a „fény harcosainak” bukásaként (R4 ábra).

R4 ábra [28]

bukását és a fénnel teremtés lehetetlenségét jeleníti meg, éppúgy mint a hanggal teremtés lehetetlenségét jelző kés a két fül esetében.

Az R3 ábrán egyébként jól látható, hogy a tojástestű, kutyalábú férfi fejére-kalapjára centrálszimmetrikusan helyezkedik el az a két nagy kés, ami a hanggal és fénnel teremtés lehetetlenségét adja. A férfi a Bolond laphoz van rendelve, és kutyaságával a Teremtő szerepét hozza, mintegy jelezve, hogy a pokolban a Bolond a Teremtő, de a képírás felfejtéséből az is kiderül, hogy arra (a Teremtésre) nem képes. Az R4 ábrán látható részletet világosítottam és kontrasztosítottam, az ugyanis meglehetősen sötét, már csak azért is, mert a lámpás nem világít. A lámpás belsejében sisakos harcosok láthatók. egyiküket a lámpástól balra egy szörny döfi át pallosával, egy másik a lámpa tetején át menekülne. Páncélos vezérük egy fehér zászlóval, ami rá mint a fény harcosára is utalhat, egy olyan piros tónusú korongon fekszik, ami a Napnak tulajdonítható tüzes tulajdonságot sejtet. Emellett az azon látható hat kutyaszerű lény, amely a páncélos vitézt tépi szét, láthatóan a zodiákus sötétebb felét, annak hat jegyét is jelzi. A harcos feje, és „fényzászlója” a zodiákust adó korong világos felén (a világosabb félénnek megfelelő helyen) található, de a kezében tartott serleg és a hullámos zászló is a Vízöntőre utal, ami a Nap exil (alávetettségi, legrosszabb kozmikus rangú) helye. A kompozíció ezzel a Naphoz köthető fény, és a fény harcosainak a bukását sugallja a pokol közegében. A korong és a kés közé szorult ember (talán ő is harcos, hisz a harcosok a vezér kivételével meztelenek) szintén a fény harcosainak a bukását és a fénnel teremtés lehetetlenségét jeleníti meg, éppúgy mint a hanggal teremtés lehetetlenségét jelző kés a két fül esetében.

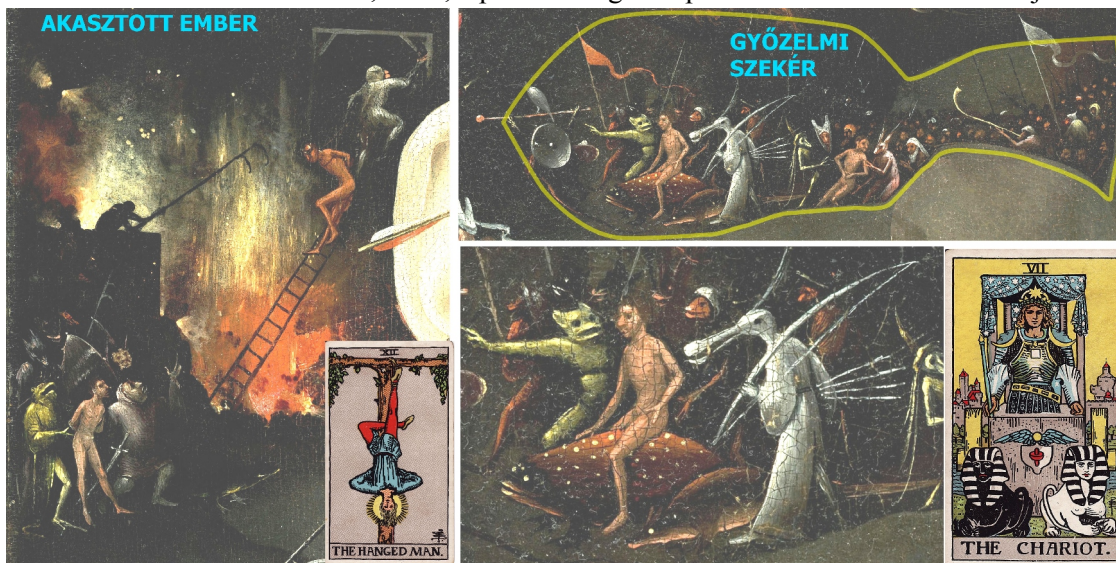
Elemzésünkben idáig csak futólagosan érintettük a pokol-panel tarot-szimbolikáját, amit most vennék részletesebben szemügyre. Ez nem a keleti ikonográfia kapcsán említett elvontabb szimbolika, hanem egy egyszerű, közvetlen kódolás, amikor is a festő lényegében közvetlenül jeleníti meg az egyes tarot lapokat, „lap szinten” kódol, és a lapok főképp formai (szereplők, kellékek, alakok) vagy – a legevidensebb, például a lap neve által jelzett – tartalmi ismérveik alapján kerülnek be a képbe.

Kezdjük a panel bal felső sarkában látható **Szerencsekerék**-jelenettel (R5 ábra).

R5 ábra [28,29]

A megfelelő 10. számú tarot lapon általában Fortuna forgó kereke látszik. Az R5 ábra jobb alsó sarkában látható példán a kerék két emberfejú alakot visz magával, az egyiket felfelé, a másikat lefelé. A forgó kereket festményünkön egy vízimalom lapátkereke hozza. A kártyalaptól balra kinagyítottam a lapátkerék alját, alóla egy ember (vagy annak egy darabja) jön ki. Az ábra bal alsó fele szemlélteti a lapátkerék alatt, jobbra látható részt, ahol vízbe fulladt és vízbe eső alakok látszanak. Az ábra felső felén látunk egy lovas menetet, ami a malom felé tart, láthatóan ők kerülnek a vízbe. Az ábra jobb felső sarkában egy szélmalmot látunk, aminek a lapátkereke ráerősíthet a Szerencsekerék-értelmezésre. A Szerencsekerékhez a sors jobbra és rosszabbra fordulása is köthető, de itt, a pokol közegében persze csak a rosszabbik eset jöhet számításba.

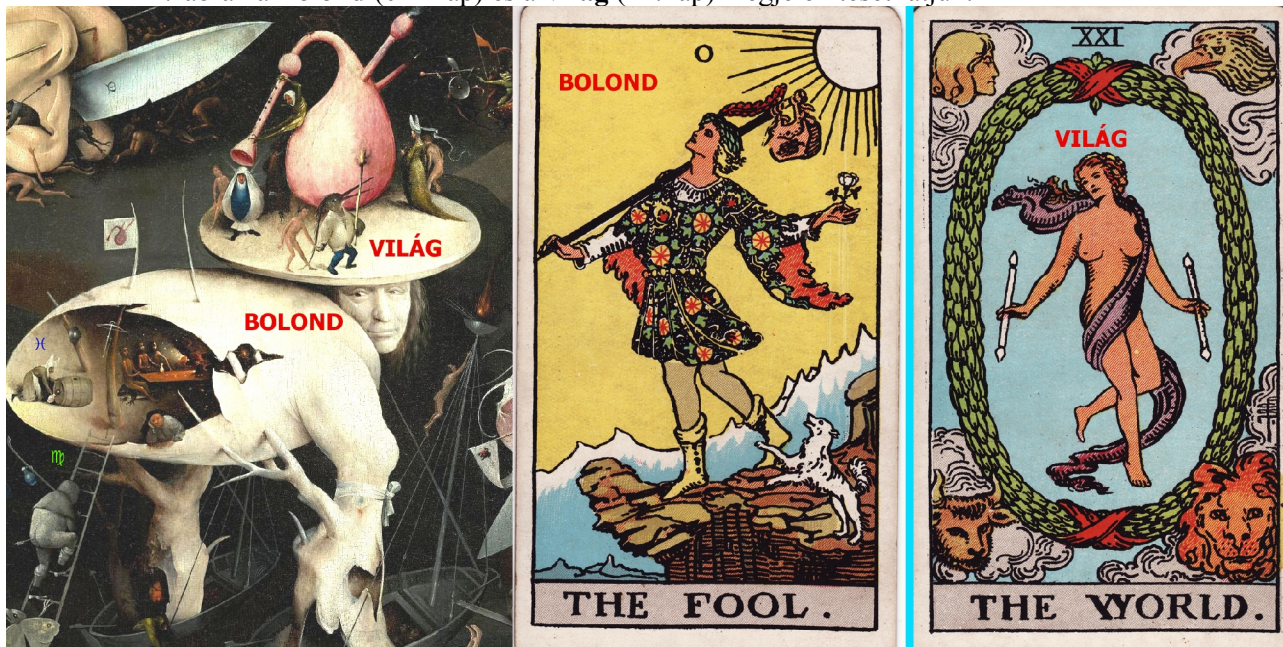

R6 ábra [28,14]

Az R6 ábra bal felén a Nagy Arkánus 13. számú **Akaszott ember** lapjának, a jobb felén a **Győzelmi szekérnek** (7. számú lap) a megjelenítése látszik. Baloldalon egy akasztófa látszik egy akasztott

és egy akasztásra elővezetett emberrel. Jobboldalt egy hal alakú foltban – ami a Halakra és azon keresztül annak fő jelentésére, a halálra utal – két meztelen alak adja a jelenet főszereplőjét, de ez ugyanannak a szereplőnek a két alakja is lehet. Az egyik sebesültnek látszik, a másikat a színével a legfőbb hadúr, a Marsra utaló zászló alatt buzdítják, küldik előre. Mögötte fegyveres, alatta egy eperszerűen pöttyös hal (a Győzelmi szekér lapon látható oroszlánok helyett ezt „hajtja”), amin a hadvezérként beállított hős lovagol. Az eper egy kíváncsú gyümölcs, a jelenet alighanem a lehetséges győzelem kísértését és a pusztulás lehetőségét írja össze (Halak). Ezt összevonva úgy is értelmezhetjük, hogy a jelenet a Győzelmi szekér és az elvakult vezér pusztulásba rohanását jeleníti meg.

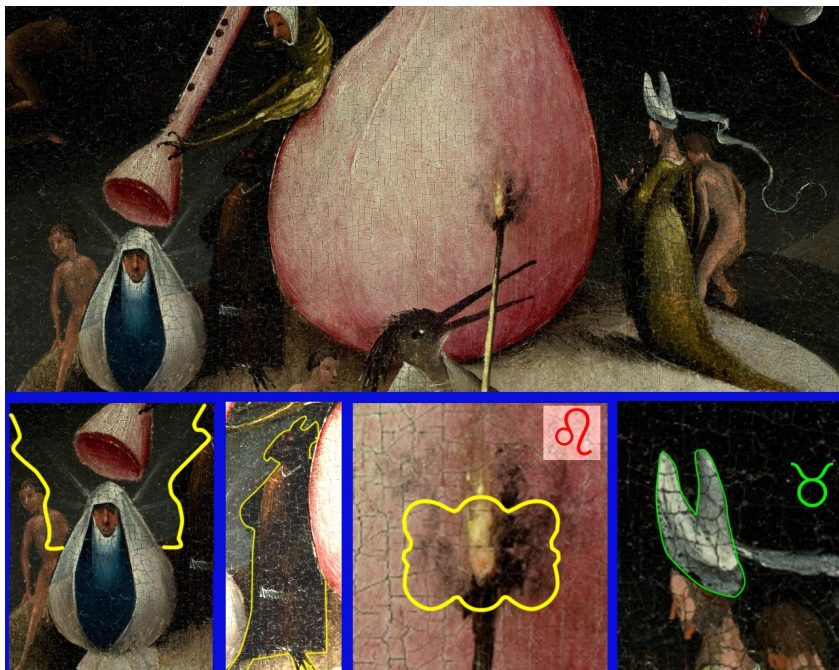
Az R7 ábrán a **Bolond** (0-ik lap) és a **Világ** (21. lap) megjelenítését látjuk.

R7 ábra [28,14]

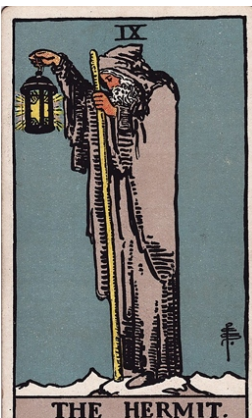
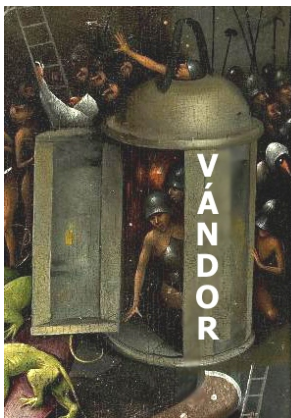
A kutyalábú, tojástestű férfi, a pokol „Teremtője”, aki alkotását, a Világ lapnak megfelelő világot a kalapján hordja. A Bolondot a megfelelő kártyalapon egy lábába harapó kutya kíséri. Kellékei a bot és az arra

akasztott batyu. A botot a batyuval lényegében a tojástestű lény fején látjuk egy duda formájában, a kutya ő maga. Az antiteremtő műve egy lehetetlen univerzumként a kalapján jelenik meg, a lehetetlenséget az jelzi, hogy az ott látható minifigura már csak a nagysága miatt sem képes a duda működtetésére. A hanggal teremtés lehetetlenségének a bemutatására még több hasonló példát fogunk látni, és arra más kutatók is felfigyeltek. A kalapon körbesétálók a Világ lapot jelenítik meg, amiben a körforgás (tánc közbeni forgás) és a négyesség jelenik meg, utóbbi a négy úgynevezett lelkes állat formájában. A lelkes állatok (bika, oroszlán, angyal, sas) a pokolbeli univerzum „fegyőrei” jelenítik meg, a jobboldali lény fejfedője ugyanis egy bikafej, az elülső ör fáklyájának tűzéből egy oroszlán néz ki, a baloldali szárnyaival az „Angyalt” hozza, hátul egy fekete sas lép ki (lásd az R8 ábrát).

R8 ábra [28]

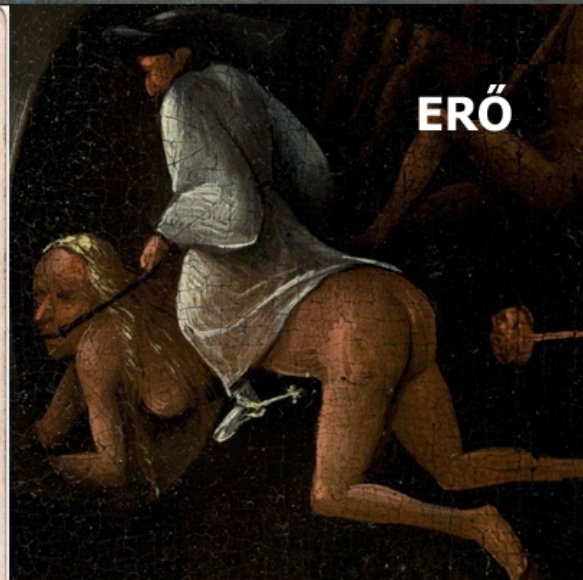
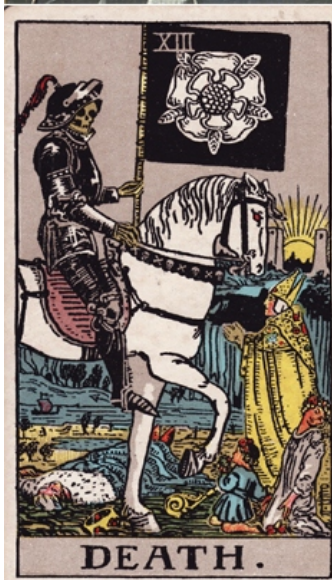
néz ki, a baloldali szárnyaival az „Angyalt” hozza, hátul egy fekete sas lép ki (lásd az R8 ábrát).

A Nagy Arkánium 9. számú lapja a **Vándor**. Kellékei közül egyet, a lámpással már találkoztunk a fénnel való teremtés lehetetlenségét, a fény harcosainak bukását bemutató jelenetben (R9 ábra). A tarot lap vándorának lámpása az útkereső bölcsességét és megvilágosodását szimbolizálja. A fejlődési útját bejárta és a hegy tetején megpihenő, „pásztorbotos” vagy „varázsbotos” vándor kétségtelenül pozitív figura. Gondoljunk az egyházi méltóságok pásztorbotjára. Botjára egyes ábrázolásokon a tudást és a gyógyítást jelző fehér kígyó tekeredik. Pozitív tulajdonságai a pokolban persze nem érvényesülhetnek, ezt mutatja, hogy legfontosabb rekvizituma, a jobb kezével előre nyújtott lámpája a festményen, azaz a pokol világában sötét.

R9 ábra [28,14]

Az R10 ábrán a Nagy Arkánium 13. számú **Halál** és a 8. számú **Erő** lapjának megjelenítése látható (a 8. és a 11. lap egyes rendszerekben fekcserélt).

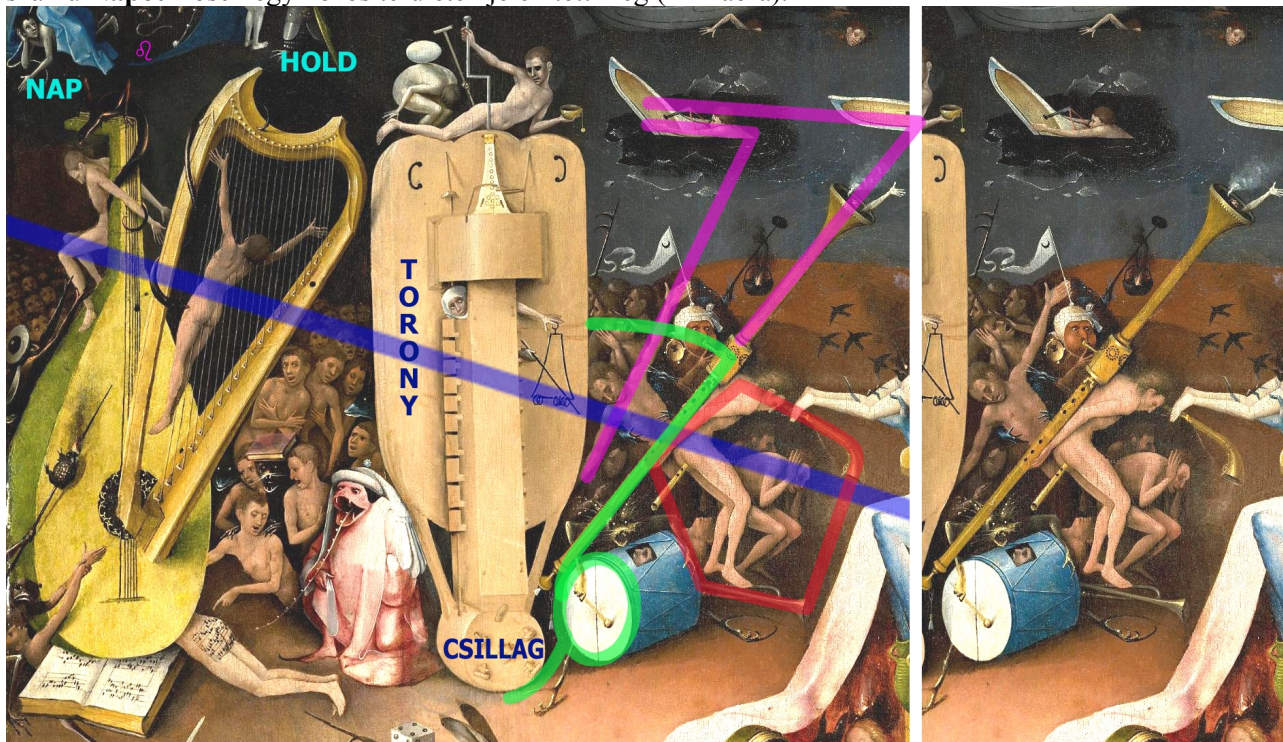

R10 ábra [28,14]

A Halál lapjának értelmezésekor ki szokták emelni, hogy a hagyomány körforgáselvűen gondolkodva a halálban mindig valamilyen értelmű újjászületést is lát, azaz azt egy körfolyamat részének tekinti. Az ábra felső részén jobbról balra az élet induló, megállapodott középső fázisa és vége jelenik meg három korcsolyázási jelenetben. Az életvéget a lékben való elmerülés jelzi, de a körfolyamatot is jelzi az ellenkező irányban, a „kör alsó ágán” korcsolyázó madárszerű lény. Az Erő lapján általában egy oroszlánt megszelídítő, azaz az oroszlánt uraló „erős” nő látszik, de Bosch ezt az értelmezést is kifordította. A lapon pont fordítva, a gyenge pozíciójú, felkantározott nőn lovagol egy férfi. A nőben egyébként egy rejtett

szembenézetű, kissé jobbra döntött oroszlánfej is utal a megfelelő lapra (az oroszlán orra a nő melle, a nő lapockájánál, illetve a férfi köpenyének alján látszik az oroszlán két szeme).

Négy egymás utáni lapot, a 16. számú **Tornyot**, a 17. számú **Csillagot**, a 18. számú **Holdat** és a 19. számú **Napot** Bosch egy közös területen jelenített meg (R11 ábra).

R11 ábra [28]

A hangszeres-énekes jelenet persze ismét a hanggal teremtés pokolbeli képtelenségét illusztrálja. A Napot a hozzá illően sárga színű, kerek rezonancianyílású lant jeleníti meg. Ezt a hangszert a Naphoz illő férfinak kellene megszólaltatnia, de úgy tűnik, hogy az egy akasztott emberként lóg a hangszer nyakának a túloldalán (a kötél szerepét egy kígyó játssza). A lantra merőlegesen egy hárfa áll, a húrok között a sötét háttér látszik át, ami a nappal szemben az éjszakát és az éjszaka urát, a Holdat jeleníti meg. Erre utal a hangszer keretének sarló alakú felső íve is. A játékos itt a Holdhoz illő nő, de őt meg „keresztrefeszített” pózban látjuk, ami arra utal, hogy ő sem szólaltathatja meg a hangszert. A Csillag alatt a hagyomány – például a népmesék – gyakran a Vénuszt érti, egyébként a Vénusz a zene jegyének, a Bikának az uralkodója is, tehát joggal jelenik meg a festményen a Napot és a Holdat adó hangszerek közelében. A csillagot (Vénuszt) Bosch a legszokásosabb asztrálmítoszi megjelenítéssel, de kissé rejtve hozza, az arra utaló ötszög a tekerőlant alján lévő öt húrfeszítő kulcsra íródik. A nem rendeltetésszerűen, függőlegesen elhelyezett tekerőlantot egy fekvő, tehát elforgatott helyzetű játékos (koldus) tekeri, de a billentyűit senki sem nyomja le, pontosabban az első billentyű helyén egy másik hangszert (triangulumot) megszólaltató nő néz ki, persze kétséges, hogy így, a tekerőlantba szorulva sikerülhet-e neki az azon való játék, arról nem beszélve, hogy a jobb, fekete színű keze mintha nem is az övé, hanem valamelyik szörnyé lenne. Az oszlopszerűen, függőlegesen elhelyezett tekerőlant láthatóan a Torony lapot is hozza. A tekerőlant és a lant között egyébként egy fekvő férfi ülepén lévő kottát böngésznek, abból egy békaszerű lény énekel is, szájából mintha folyamatos kottajegysor „folyna”, mindez békabrekegésre, egyfajta ördögi zenére utal. A varangy Boschnál általában a bujaság jelképe, így a „fenékről” énekelt ördögi mű akár buja színezetet is kaphat.

A toronytól jobbra eső részlettel kapcsolatban megjegyezném, hogy annak egyes elemei a triptichon Hold-Vénusz-Szturnusz ED-tengelyére esnek, és így ez a terület láthatóan kettős jelentésű. Az ábra jobb felén a nagy fúvós hangszert (schalmei-t) támasztó, és a fenekébe illesztet furulyaszerű hangszeren „játshó” alak egyrészt ördögi zenét művel, másrészt alakjára és a kép más elemeire a Vénuszt hozó ötszög íródik (pirossal jelölve). Ez a Vénusz-kód az ED-tengelyhez tartozó másodlagos megjelenítő. Hasonlóan, a nagy ferde fúvós hangszer (schalmei) a bűnössel eltömött, füstölő vége miatt egyrészt a hanggal teremtés képtelenségét jelzi, másrészt az egy kézírásos Bak-jel „zászlórúdjának” tekinthető. Hasonló ferdeségű a nagy fúvós és a tekerőlant közötti férfi két kinyújtott karja is, és mindkettőhöz található nem is egy olyan „zászló” (a lehetséges zászlók és zászlónyelek világoslilával és zölddel jelezve), amit a nagydob körével és a tekerőlant húrfeszítőjére írható ívvel kiegészítve megkapjuk a Bak-jelet. A Bak is a tengelyre illik, a Hold exil jegyeként. A nagydobot egy ördögszerű lény üti.

Az 1. számú **Mágus**, a 11. számú **Igazságosság** és a 15. számú **Sátán** lap megjelenítését az R12 ábrán látjuk.

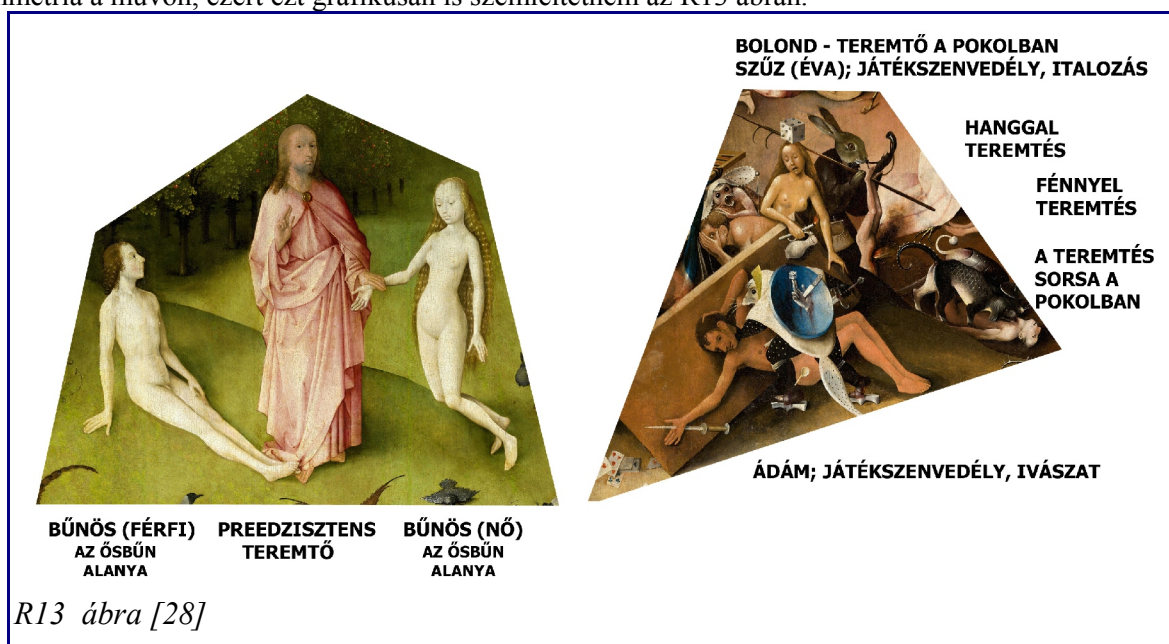

R12 ábra [28,14,29]

A Mágus (valójában „antimágus”) jellegzetes fekvő nyolcas alakú fejfedőjéről ismerni fel, amit az ábra jobb alsó sarkában látunk a kártyalapon. Négy attribútuma van, ezek: a pálca, az érme, a kehely és a kés, ami a négy alapelemet jeleníti meg, amint arról az elméleti alapoknál beszéltünk. Valamennyi bűnös jelentésben tűnik fel a szörnyfejű varázsló környezetében. Az érme a szerencsejátékhoz tartozik, az a varázsló baloldalán egy játéktáblát tartó szörny fejfedője. A kehely (korsóként) az iváshoz tartozik, ez a varázslótól jobbra lévő, részegnek tűnő nő kezében van. A kés a gyilkoláshoz kötődik, azt az érmesapkától balra látjuk egy férfi hátában. A botot egy olyan gyertya hozza a részeg nő kezében, aminek a lángja szemként világít egy árnyék-ördögfejben (ez a nő hóna alatt látható – lásd az ábra alján, középen).

Az Igazságosság laphoz tartozó attribútumok: a mérlegserpenyők és a kard. A mérleg két serpenyőjét az ábrán világoslila vonalak mutatják. Egy falaphoz „szögezett” férfin ül egy állat, ennek a hátán látható az egyik serpenyő (ez nagyobb, és kék színű). A másik kellék a kard, ami ugyanezt a férfit szúrja át, markolata a kék tányértól jobbra látszik. Egy másik kard a falap bal felső sarkánál egy fejet vág le. A másik serpenyő (ez kisebb és szürke) két olyan kutya fején látszik, amelyek egy nőt tepernek le. A falaphoz szögezett férfi közelében a földön kártyalapok vannak, a hozzá tartozó serpenyőn egy átszúrt kéz mutatóujján egy kis dobókocka van, de egy nagy dobókockát a részeg nő fején látunk, az egyik boroskancsó a férfi mellé esett le. Mindez arra utal, hogy a mulatozásban ez a férfi és a nő is bűnös. A két dobókocka összeköti a részeg nőt és a falaphoz szegezett férfit, de a két serpenyő is kapcsolatot létesít a falaphoz szegezett férfi és a két kutya által letepert nő között, azaz itt három személy között látszik kapcsolat. Minthogy a bal panelen alul az eredeti bűnnel érintett két bűnös – Ádám és Éva –, illetve Jézus mint preegzisztens Teremtő látható, felmerül

a kérdés, hogy nem annak a jelenetnek a tükörképéről van-e szó. Az ottani Évának a pokol-panelen megfelelő részeg nő egy nagy nyúllal ér össze, ami Szűz-kód. Ez utalhat Évára, aki a bal panel egyik értelmezési alternatívája szerint házasság előtt áll. A pénzeszacskós (szerencsejátékban érdekelt) nyúl kapcsolatát a részeg nővel jelzi a dobókocka, ami egyrészt a nő fején van, de a nyúlhoz is tartozhat, amely a Bolond-laphoz hasonlóan a vállán átvetett rúdon a batyu helyén a kockát hordja. Ez a Bolond-kép viszont egy más irányú kapcsolatot is jelezhet. Mint láttuk, a pokol-panelen a Bolond a „Teremtő”, és a nőt leteperő két kutya hozza a Teremtőt (a hanggal és fénnel teremtést) a triptichon bal paneljéről. Ezt megerősíti, hogy a két kutya farkai egy Kos-jelet írnak le (ebben a kontextusban: Kos=Kutya=Teremtő). A nyúl egyébként a két kutyas jelenet felé néz, szájában hangszer van, ami a hanggal teremtésre utal – igaz, az öble visszanéz rá, ami önzést jelenthet –, a rajta lógó nő hasából kicsapó és a kutyák farkát érintő szikrák vagy tűz a fénnel teremtésre utalhat. A kutyák által letepert nő a Teremtés pokolbeli sorsát hozza. Végül is a két kutyas jelenet Jézushoz mint preegzisztens Teremtőhöz, a részeg nő Évához, a laphoz szegezett férfi Ádámhoz köthető a bal panel alsó jelenetének pokolbeli „ellenképeként”. Ez az egyik legelvontabb és legnehezebben érthető szimmetria a művön, ezért ezt grafikusan is szemléltetném az R13 ábrán.

Az R12 ábrán látjuk a **Sátánt** is, ami egy törpe fekete vagy ólomszínű páncélos. Napívszerű sisakdíszén a legalacsonyabb napállást megjelenítő „legalacsonyabb” testrészt, egy lábfejt látható. Törpeségével a legalacsonyabb napállást, az év legsötétebb pontját hozza, ezzel a Bak jegyére utal, amit általában a Sátán lapjához rendelnek, az ólomszín a Bak uralkodó bolygójára, a Szaturnuszra utalhat, ami mint „gonosz bolygó” illik a Sátánhoz, alkímiai fém pedig az ólom.

R14 ábra [28,14]

Az R14 ábrán a 20. számú **Ítélet** és a 14. számú **Mértékletesség** lap megjelenítését látjuk. Az ítélet lapon a trombita hangjára a sírjaikból kikelők várják a megmérettetésüket. A jobb panelen persze nem a mennybe emelkedés, hanem a pokolba süllyedés (esés) jelenik meg, olyan formában, hogy a mű rejtett Jézus-monogramjának X-tengelyén az első panel Teremtőjének ellenpólusaként, halálmadárként, pusztítóként látunk egy „királyt” éjjeliedényével koronázva, akin keresztülhaladva a felzabált bűnösök egy pöcegödörbe esnek. A „Király” alatti lebegő, széttárt karú alak az Ítélet lapot hozza, ami a lap egy másik nevét, a „Feltámadást” juttatja eszünkbe. Itt van még egy áttétel, ugyanis ez a póz nem a bűnösök, hanem Jézus feltámadását láttatja. Erre utal a Jézus színeváltozását vagy Mária mennybemenetelét ábrázoló képeken gyakran látható, és itt is feltűnő mandorla is, ami itt „buborékként” látható.

A Mértékletesség tarot-lapján egy nő az egyik korszából a másikba tölti a vizet. A pokol-panelen a dobókocka-fejfedős részeg nő korszójából már elfolyt a bor, a másik korszó kiesett a kezéből, és azt a padlón látjuk – erre utal a nyitott kéztartása.

A Nagy Arkánium hátralévő lapjainak a megjelenítését az R15 ábrán látjuk.

R15 ábra [28,14]

Az ábra jobb alsó sarkában az imént említett „királyt” látjuk árnyékszékén trónolva. Ő hozza a tarot Nagy Arkániumának **Király** lapját. Az ábrán tőle balra a **Papnő** egy apácafőkötös disznóként jelenik meg. Mögötte bíborpalástban látható a „**Főpap**”, aki meztelenül is megismétlődik az „apáca” előtt, aki őt csókkal illeti. Jelenetük a **Szeretők** lapot is hozza. A főpap vállán egy béka látható, ami Boschnál általában a bujaság jelzése. A **Királynő** a „**Király**” háromlábú trónusának támaszkodik. A Királynő a tarot szerinti jelentésében a termékeny nőiséget szokta hozni (állapotosnak vagy gyerekkel is ábrázolják), de itt az ördög öleli át. A királynő egy növény-férfit szorongat (a növény, a növekedés és a nő között a hagyományban analógia van, így ez a jelenet a valódi női termékenység iránti vágyat hozhatja), de az is csak az ülepét mutatja neki, attól nem számíthat anyaságra, az ülepén lévő tükrökből csak önmagát látja, magányosan, pontosabban az ördöggel együtt, akinek a feje a királynőével együtt tükröződik a növény-férfi ülepén.

Ezzel a Nagy Arkániumhoz tartozó lapok tárgyalásának a végére értünk.

Összefoglalóan megállapíthatjuk, hogy a triptichon harmadik tablójának – aminek egyébként asztrálmítoszi (naptár- és égitest-szimbolikai, valamint keresztény mitológiai) kapcsolatai vannak a megelőző táblákkal – van egy önálló tarot-elvű narratívája is. Ez a teremtésre képtelen és az Istennel szembeszálló Antikrisztust a tarot Nagy Arkániumának nyelvén jellemzi.

Az egész triptichont átjárja a János-evangélium Logosz Himnuszának a szelleme, a mű vizuális műfajának megfelelően abból Bosch nem csak az igével teremtést, de a fénnel teremtést is kiemeli. A Logosz Himnusz fontos tétele Jézus preegzisztens létezése, és tükröződik a művön Jézus preegzisztens Teremtőként való értelmezése az Újszövetségből. Az Antikrisztus hangsúlyos megjelenítése, illetve a

mennyország és purgatórium nélküli keresztény mitológiai váz a Bosch korában is fellángoló Antikrisztus- és világvége-várásban gyökerezhet. Stílusára és pesszimiztába hajló világképére jellemző, hogy a bűnöket szarkasztikus, protestáns ihletettségű hangvétellel ostromozza nem csak az átlagos halandók, de az egyház világában is, egészében véve mondandójából mégis kora emberének szánt figyelmeztető üzenet és az emberért való aggodás szűrhető le.

Irodalom és illusztrációk

1. Jankovics Marcell: A népmesék és a csillagos ég, Budapest, 1980
2. Ирина Палагина: Зодиакальный круг в китайской астрологии
3. Pap Gábor és mások: Az esztendő köre, Örökség Alapítvány, 1999
4. Waszlavik László: Raffael: Az athéni iskola, Academia.edu, 2022
5. Waszlavik László: Legend of St. Jerome and his Lion - as a zodiac tale with planetary actors, Academia.edu, 2022
6. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Leyli_and_Majnun_rug.jpg
Urek Meniashvili
7. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Salzburger_Maler_\(%5E\)_-_Geburt_Christi_-_4894_-_Kunsthistorisches_Museum.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Salzburger_Maler_(%5E)_-_Geburt_Christi_-_4894_-_Kunsthistorisches_Museum.jpg)
8. <https://en.wikipedia.org/wiki/File:Gundestrukparret2.jpg>
- 9.
10. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:The_Trees_Have_Ears_and_the_Field_Has_Eyes_by_Hieronymus_Bosch.jpg
11. https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Apse_mosaic_Hagia_Sophia_Virgin_and_Child.jpg,
https://hu.wikimedia.org/wiki/File:The_Greek_Pantokrator_on_the_Hungarian_Holy_Crown.jpg,
https://hu.wikimedia.org/wiki/File:Istanbul.Hagia_Sophia075.jpg, I, JoJan fotója, CC BY-SA3.0,
https://informacje.pan.pl/images/czasopisma/Annual_Report/2018/Annu_Rep_2018_Internet_2
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Apostles_-_Arian_Baptistry_-_Ravenna_2016.jpg.
11. Tungli János: A tarot belső szerkezete, Párkány, 2013, Magyar Elektronikus Könyvtár
12. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:ransfiguration> in Kurbinovo.jpg,
<https://pravoslavie.ru/foto/set1055.htm>
11. Tungli János: A tarot belső szerkezete, Párkány, 2013, Magyar Elektronikus Könyvtár
12. <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:ransfiguration> in Kurbinovo.jpg,
<https://pravoslavie.ru/foto/set1055.htm>
13. https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/03/Hieronymus_Bosch_-_The_Seven_Deadly_Sins_and_the_Four_Last_Things.JPG
14. https://en.wikipedia.org/wiki/Rider%E2%80%93Waite_Tarot
15. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_Table_of_the_Mortal_Sins_\(Superbia\)2.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_Table_of_the_Mortal_Sins_(Superbia)2.jpg)
16. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_Table_of_the_Mortal_Sins_\(Invidia\)2.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_Table_of_the_Mortal_Sins_(Invidia)2.jpg)
17. Pap Gábor: A mindenség képe egy aranykancsón. A Nagyszentmiklósi kincs. Két Hollós, 2014
18. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_Table_of_the_Mortal_Sins_\(Ira\)2.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_Table_of_the_Mortal_Sins_(Ira)2.jpg)
19. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_Table_of_the_Mortal_Sins_\(Accidia\)2.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_Table_of_the_Mortal_Sins_(Accidia)2.jpg)
20. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_Table_of_the_Mortal_Sins_\(Avaricia\)2.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_Table_of_the_Mortal_Sins_(Avaricia)2.jpg)

21. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_Table_of_the_Mortal_Sins_\(Gula\)2.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_Table_of_the_Mortal_Sins_(Gula)2.jpg)
22. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_Table_of_the_Mortal_Sins_\(Luxuria\)2.jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_Table_of_the_Mortal_Sins_(Luxuria)2.jpg)
23. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_4_last_things_\(death\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_4_last_things_(death).jpg)
24. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_4_last_things_\(Last_Judgment\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_4_last_things_(Last_Judgment).jpg)
25. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_4_last_things_\(Paradise\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_4_last_things_(Paradise).jpg)
26. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_4_last_things_\(Hell\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_4_last_things_(Hell).jpg)
27. [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:RAFAEL_-_Madonna_Sixtina_\(Gem%C3%A4ldegalerie_Alter_Meister,_Dresden,_1513-14._%C3%93leo_sobre_lienzo,_265_x_196_cm\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:RAFAEL_-_Madonna_Sixtina_(Gem%C3%A4ldegalerie_Alter_Meister,_Dresden,_1513-14._%C3%93leo_sobre_lienzo,_265_x_196_cm).jpg)
28. https://en.wikipedia.org/wiki/File:The_Garden_of_Earthly_Delights_by_Bosch_High_Resolution.jpg
https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Jheronimus_Bosch_023.jpg
29. https://en.wikipedia.org/wiki/Tarot_of_Marseilles
30. Waszlavik László: Az állatkódos indiai holdházrendszer „titka”, Academia.edu, 2023

A képek feldolgozva is megjelennek.